

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 179
OŽUJAK – TRAVANJ 2023.
ADAR / NISAN / IJAR 5783.

TEMA BROJA:
VARŠAVSKI GETO

SADRŽAJ

- 4 UVODNIK
- 5 JOM HAŠOA NA
ZAGREBAČKOM MIROGOJU
- 6 ZIKARON BASALON
U REZIDENCIJI IZRAELSKOG
VELEPOSLANIKA
- 9 80. GODIŠNJICA USTANKA
OBILJEŽENA I U VARŠAVI
- 10 PARK ANNE FRANK U PULI
- 11 PURIM U ŽIDOVSKOJ
OPĆINI ZAGREB
- 12 KOPRIVNIČKA VEČER
POSVEĆENA ŽIDOVIMA
- 13 TRADICIONALNI “ŠOLET”
U NOVOME SADU
- 14 NE “JEDNOSTAVAN VODIČ”
NOE TISHBY O IZRAELU,
“NAJNESHVAĆENIJOJ ZEMLJI
NA SVIJETU”
- 15 “STRAMER”
— DIRLJIV OBITELJSKI ROMAN
O NESTALOM SVIJETU
POLJSKIH ŽIDOVA
- 17 “KAKO VOLJETI SVOJU KĆER”
— NAPETI ROMAN HILE BLUM
O KOMPLEKSNIM OBITELJSKIM
ODNOSIMA
- 19 VARŠAVSKI GETO
- 21 SVAKODNEVNI ŽIVOT
U PAKLU VARŠAVSKOG GETA
- 26 ŽIVOT U SKLONIŠTIMA
VARŠAVSKOG GETA
- 28 MAREK EDELMAN
— VJEČITI USTANIK
- 31 JANUSZ KORCZAK
— MODERNI PEDAGOG
I ANĐEO ŽIDOVSKOG
SIROTIŠTA U VARŠAVI
- 33 JUDENRAT
— FIKTIVNI PRIVID
AUTONOMIJE
- 36 POVEZNICA SIMBOLA
MASADE I USTANKA
U VARŠAVSKOM GETU
- 41 KAP PO KAP, SVIJET POSTAJE
BOLJE MJESTO ZA ŽIVOT
- 43 ŽIDOVSKI MALIŠAN IZ VARŠAVE:
SIMBOLIČNA FOTOGRAFIJA
KOJA JE OBILJEŽILA POVIJEST
- 45 POSLJEDNJA SINAGOGA
VARŠAVSKOG GETA
- 47 PRONAĐENE DO SADA
NEPOZNATE FOTOGRAFIJE
SUZBIJANJA POBUNE U
VARŠAVSKOM GETU
- 48 KAKO SU ŽIDOVSKI LIJEČNICI
SPRIJEČILI EPIDEMIJU TIFUSA
U VARŠAVSKOM GETU
- 49 25 GODINA
OD WASHINGTONSKIH
NAČELA O RESTITUCIJI
ŽIDOVSKIH UMJETNINA
- 52 ŠTO BI REKAO BEN JEHUDA?
— “TUĐE” I “DOMAĆE” U
HEBREJSKOM JEZIKU
- 55 ŠETNJA STAZAMA ŽIDOVSKJE
BAŠTINE U BIALYSTOKU
- 58 PREMINUO CHAIM TOPOL,
NEZABORAVNI TEVJE IZ
“GUSLAČA NA KROVU”
- 60 MOJ OPROŠTAJ
S EDOM TAUBEROM

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

MAŠA TAUŠAN, NARCISA POTEŽICA, MILIVOJ DRETAR, JAROSLAV PECNIK, MILJENKO HAJDAROVIĆ,
LEON TAUBER, LAILA ŠPRAJC, IVO MIŠUR, ELIEZER PAPO

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

nakon nekoliko godina počast žrtvama logora Jasenovac odana je u jednoj koloni: na mjestu nekadašnjeg zloglasnog logora zajedno su bili predstavnici žrtava, politički vrh Hrvatske te svi oni koji su se željeli pokloniti žrtvama najvećeg logora u NDH. Nadamo se, kao i uvijek, da sve ono što je tom prigodom izgovoreno neće ostati samo na riječima baš kao i nedavne izmjene kaznenog zakona. Jer svi smo već jako dobro naučili razliku između teorije i prakse.

Ovo razdoblje u godini vrijeme je kada se prisjećamo heroja i žrtava Holokausta. Sve žrtve Holokausta bile su i heroji, to nikada nećemo zaboraviti. Dan sjećanja na žrtve i heroje Holokausta – Jom Hašoa – obilježava se od 1951. godine na dan kada je 1943. godine u Varšavskom getu, najvećem getu u Europi, počeo ustanak Židova protiv moćne njemačke vojske. Jom Hašoa je obilježen diljem Hrvatske a izraelski veleposlanik u RH Gary Koren u čast heroja i žrtava Holokausta organizirao je u svojoj rezidenciji posebni način odavanja počasti: Zikaron baSalon. Ova predivna inicijativa koja se raširila svijetom predviđa sjećanje na Šou u intimnijoj atmosferi, u kojoj žr-

tve, predstavnici mlade generacije te drugi razgovaraju o ovoj teškoj temi. Zahvaljujem veleposlaniku Korenu što je upravo meni dao čast da moderiram tim događajem. Bilo je to dirljivo iskustvo a što je sve rečeno pročitajte u tekstu Maše Taušan.

Ovaj Ha-Kol posvećen je 80. obljetnici ustanka u Varšavskom getu. Priče o tom nesretnom razdoblju vrlo su teške a nama je gotovo nemoguće zamisliti kako je stvarno izgledao svakodnevni život u paklu Varšavskog geta. Jaroslav Pecnik pregledao je puno knjiga i materijala ne bi li čitateljima Ha-Kola pokušao prikazati s čime su se sve stanovnici Varšavskog geta suočavali. I kako mi je sam kazao bilo mu je jako teško. Vjerujem, jer znam jako dobro kako pisanje takvih tekstova može biti emotivno. Miljenko Hajdarović također je istraživao pripremajući se za pisanje teksta o životu u skloništima Varšavskog geta. I tako je pronašao pomalo zaboravljen prijevod biografije Mareka Edelmana, ustanika Varšavskog geta i napisao jedan od onih tekstova koji se ne zaboravljaju. Leon Tauber donosi zanimljivu usporedbu okolnosti i događanja dva povijesno udaljena događaja, važna

za židovsku povijest: Masade i Varšavskog geta. Sigurna sam da će vas i druge priče dirnuti i da ih nećete zaboraviti. Ako vam se bude činilo da se neke osnovne činjenice i podaci ponavljaju u nekim tekstovima, to nije slučajno. Neke stvari jednostavno treba stalno ponavljati, pogotovo za one čitatelje koji možda neće pročitati sve tekstove.

Maša Taušan piše o obljetnici donošenja Washingtonskih načela o restituciji židovskih umjetnina i onome što je na tom polju učinjeno (i onome što još treba učiniti). A kao i obično, tu su i književne preporuke: “Stramer” koji se izvrsno uklopio u temu ovog broja, baš kao i knjiga o Izraelu Noe Tishby te roman izraelske književnice Hile Blum koje najavljuju 75. rođendan Izraela.

U proteklom razdoblju bilo je još puno događaja a o nekima ćemo opširnije pisati u sljedećem broju: između ostaloga o završetku važnog projekta Never Forget, Židovske općine Čakovec.

*Do sljedećeg puta
Nataša Barac*

JOM HAŠOA NA ZAGREBAČKOM MIROGOJU

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

Negiranje Holokausta i dalje ostaje bez sankcija a židovska zajednica u Hrvatskoj polako nestaje i svjedoči kulturocidu, rekao je na obilježavanju Dana sjećanja na žrtve i heroje Holokausta (Jom Hašoa) kod spomenika Mojsiju na zagrebačkom groblju Mirogoj predsjednik Židovske općine Zagreb i Koordinacije židovskih općina u Hrvatskoj Ognjen Kraus.

Predstavnici židovske zajednice zapalili su šest svijeća u spomen na šest milijuna ubijenih Židova.

“Drugi put mirno promatrate kako nestajemo”, upozorio je Kraus, zaključivši kako u Hrvatskoj ima sve manje Židova, a oni koji su preostali svjedoče uništavanju njihovih tragova, između ostaloga i ekshumiranjem židovskih grobnica i groblja, što omogućuju hrvatski zakoni, iako je takva ekshumacija prema židovskoj tradiciji zabranjena.

Prema Krausu, u posljednje vrijeme na Mirogoju je ekshumirano više od tri i pol tisuće zemnih ostataka, nakon čega se mijenjaju obilježja na grobnicama i one gube raniji identitet.

Svjedočimo kulturocidu i čeka se da nestanemo, upozorio je Kraus te podsjetio da je u Holokaustu stradalo šest milijuna Židova, među kojima i milijun i pol djece. Na području Nezavisne Države Hrvatske pobijeno je 35 tisuća Židova, odnosno 80 posto židovske zajednice, kazao je.

ODAVANJE POČASTI ŽRTVAMA HOLOKAUSTA NA ZAGREBAČKOM MIROGOJU

Progoni u NDH počeli su samo pet dana nakon proglašenja, a bilo je osnivano više od 50 logora o čemu se, kazao je Kraus, ne želi javno govoriti.

U općoj javnosti, ali i u obrazovnom sustavu, smatra Kraus, prisutno je negiranje Holokausta, što ne samo da ostaje bez sankcija već se takve osobe bira na najviše funkcije, čak i na položaj dekana.

Naglasio je da Židovi ne odustaju od zahtjeva za kažnjavanje negiranja zločina i pozdravio je strože izmjene Zakona o prekršajima koje za isticanje simbola koji potiču na mržnju previđaju kazne od 700 do 4000 eura.

Podsjetio je na potpisivanje sporazuma Hrvatskog nogometnog saveza o uključivanju u borbu protiv diskriminacije, ra-

sizma i antisemitizma te izrazio nadu da će taj sporazum djelovati i da će, u slučaju da publika nastavi s njegovim kršenjem, HNS prekinuti utakmicu.

Tijekom komemorativne svečanosti položeni su brojni vijenci. Uz izraelskog veleposlanika Garyja Korena i druge veleposlanike, vijence su položili predsjednik Republike Zoran Milanović, potpredsjednik Sabora Željko Reiner i ministar pravosuđa i uprave Ivan Malenica, kao i četveročlana delegacija Grada Zagreba, predstavnici nacionalnih manjina i drugi.

Glavni rabin u Hrvatskoj i vrhovni rabin Crne Gore Luciano Moše Prelević održao je molitvu za sve žrtve Holokausta.

Komemorative svečanosti održane su i u drugim gradovima Hrvatske.

ZIKARON BASALON U REZIDENCIJI IZRAELSKOG VELEPOSLANIKA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Uz službene komemoracije povodom Dana sjećanja na žrtve i heroje Holokausta 18. travnja, ove je godine Jom Hašoa obilježen i na jedan drugačiji, poseban i intiman način — Zikaron baSalon ili Svjedočanstva u dnevnom boravku. Takvi susreti već su zaživjeli u mnogim državama u svijetu, ali u Hrvatskoj je Jom Hašoa na taj način obilježen prvi puta ove godine. Možda slučajno, a možda i ne, dogodio se upravo u godini kada Hrvatska predsjedala Međunarodnim savezom za sjećanje na Holokaust (IHRA). U rezidenciji izraelskog veleposlanika Garyja Korena, uz moderiranje glavne urednice Ha-Kola Nataše Barac, okupili su se preživjeli iz Holokausta, predstavnici židovske zajednice, mlade generacije i relevantne osobe iz područja istraživanja Holokausta i borbe protiv antisemitizma, kao i obrazovanja, kako bi u prisnijoj atmosferi razmijenili svoja razmišljanja na različite teme povodom Jom Hašoe. Kako je rekao veleposlanik Koren, zadaća događaja je dvostruka: prisjećanje na žrtve Holokausta i na herojstvo onih koji su se oduprijeli nacistima i njihovim suradnicima, bilo kao partizani ili kao Pravednici među narodima.

ZIKARON BASALON U REZIDENCIJI IZRAELSKOG VELEPOSLANIKA U ZAGREBU

“Obilježavanje Jom Hašoe počelo je jučer (17. travnja) u Izraelu, službenom ceremonijom u Jad Vašemu, sa sirenama koje su se oglasile u 10 sati i minutom šutnje, te Maršom živih, prvi puta nakon korone, iz Auschwitza do Birkenaua. I u Hrvat-

skoj i u drugim zemljama održat će se i druge ceremonije”, rekao je Gary Koren. No Zikaron BaSalon drugačija je forma obilježavanja, prijelaz sa službenih na neslužbene i intimnije prostore, na obitelj, školu, zajednicu.

“U Izraelu ima trenutno oko 150.000 preživjelih iz Holokausta, prosječna dob im je 85 godina, 20 posto stariji su od 90 godina, a dvadeset među njima ima više od 100 godina”, rekao je Koren te dodao: “Sve dok su oni živi ovo je način da se sačuvaju sjećanja i da se poslušaju njihove priče, pogotovo u društvu mladih”.

Preživjeli Holokausta koji je za sebe rekao da je upravo prosječne dobi od 85 godina je i Darko Fischer. Taj elektronički inženjer iz Osijeka, čija je obitelj, osim oca, uspjela preživjeti Holokaust, upalio je svijeću u spomen na žrtve i heroje Šoe, a zatim je naglasio koliko je važno dijeliti priče kako se Holokaust koji je nazvao “najvećom crnom mrljom na savjesti naše civilizacije”, nikada ne bi ponovio. “Ono što mi preživjeli i oni koji se sjećaju, tzv. druga generacija, mogu prenijeti mladima je sljedeće: zapamtite da se to dogodilo i djelujte na buduće generacije da se to ne dogodi nikad više i da našoj djeci, unucima i praunucima bude bolje”, rekao je.

Bivši hrvatski predsjednik Stjepan Mešić, koji je na toj funkciji posjetio brojna mjesta sjećanja, poput Jasenovca ili Auschwitza, naglasio je da bi bilo dobro da se u Hrvatskoj više govori o tom najvećem zločinu, ali i o borbi protiv zločina i o onima koji su te zločine počinili.

Izvanredni profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu Hrvoje Klasić bio je vrlo precizan. “Kada govorimo o zločincima treba biti više nego jasan. Dio hrvatskog naroda — oni koji su stali uz ustaški pokret — uključio se svojevremeno u projekt uništenja Židova i ostavio je trajnu mrlju na savjesti Hrvata. Postojao je i drugi dio hrvatskog naroda koji se uključio u antifašistički, partizanski pokret i zahvaljujući njima je spašen veliki broj Židova. Dio Židova sudjelovao je i u partizanskom pokretu i to iz dva razloga: prvi je iz ideoloških odnosno antifašističkih, a drugi nalazeći

spas u partizanskim jedinicama”, kazao je. Klasić je dodao da je zahvalan i onim Židovima koji su se uključili u partizanski pokret i onim partizanima koji su osvjetlali obraz Hrvatima i koji su pomogli u spašavanju Židova.

O edukaciji o Holokaustu govorile su u ime Agencija za odgoj i obrazovanje njezina ravnateljica Dubravka Brezak Stamać, te voditeljica Šoa Akademije osnovane u okviru Židovske općine Zagreb Sanja Zoričić Tabaković.

Uz pohvale zamahu u podučavanju mladih o Holokaustu, kao i u podučavanju samih nastavnika, Brezak Stamać je rekla da “hrvatski obrazovni sustav mora kontinuirano raditi protiv ideologije antisemitizma”, predloživši da se razmisli o osnivanju institucije u RH koja bi se isključivo bavila temom Holokausta jer je revizionizam velika opasnost i plodno tlo za kulturu zaborava. “I zato je kultura sjećanja važna”, naglasila je.

Na edukaciji radi i Šoa Akademija osnovana prije 11 godina. “Naša ideja nije pobuđivati grižnju savjesti već potaknuti ljude da kroz suočavanje s prošlošću shvate koliko svaki čovjek mora biti kritičan prema svojoj sredini i prema događajima i koliko je važno da ima hrabrosti istupiti kada vidi nepravdu. Želimo društvo učiniti boljim”, rekla je Zoričić Tabaković.

Uz predavanja profesora na različite teme, uz prikazivanje dokumentarnih i igranih filmova, istaknula je uvijek kao najvažnije — sjećanja preživjelih. Dotakla se i jednog iznimnog događaja organiziranog u okviru Šoa Akademije prije nekoliko godina — dolaska potomaka nacista koji su pričali o svojim iskustvima. “To je bilo interesantno jer je pokazalo što znači doista se suočiti s prošlošću”.

I Spomen područje Jasenovac sudjeluje, ili bi trebalo sudjelovati, u zadaći obrazovanja, ali je ta zadaća još uvijek za mnoge delikatna i zahtjevna. Ivo Pejaković, čovjek na čelu Javne ustanove

DARKO FISCHER I NATAŠA BARAC

Spomen-područja Jasenovac, kazao je da je za nastavnike u školama često vrlo izazovno organizirati posjet Jasenovcu i da to nosi pitanja i roditelja i kolega iz škole, koji često nisu zadovoljni zašto učenici idu baš u Jasenovac. “Govorimo o strani naše povijesti gdje su zločinci koji su počinili genocid bili etnički Hrvati, a većina žrtava Židovi, Romi, Srbi. Često ljudi ne vole govoriti o tom dijelu naše povijesti”, kazao je.

Rekao je da je prošle godine u Jasenovcu bilo 14.000 posjetitelja, među kojima i 36 školskih grupa. To su dosta skromne brojke ako se usporede sa sličnim memorijalima, rekao je, izrazivši nadu da će doći do povećanja.

Gary Koren je rekao da bi Jasenovac trebao postati centralni dio komemoracije za žrtve, bilo da je riječ o židovskim, srpskim ili romskim žrtvama. Izrazio je nadu da će se poduzeti dodatni koraci kako bi se Jasenovac pretvorio u centralnu lokaciju i kako bi se jasno znalo tko su bili počinitelji, a tko žrtve. Čak i za to postoje europski fondovi, naglasio je.

O postavu Jasenovca upitan je Ivo Pejaković koji je kazao da je 2006. otvoren aktualni postav, nakon što je muzej 15 godina bio zatvoren. Rekao je kako novim postavom nisu svi bili zadovoljni, kako je svjestan nedostataka, ali kako ne može dati točan odgovor o tome kada će biti uspostavljen novi muzejski postav. Dodao je da bi s obzirom na skućeni sadašnji prostor, bilo bi najbolje kad bi s novim postavom došla i nova zgrada.

Predsjednik ŽOZ-a i Koordinacije židovskih općina u RH Ognjen Kraus nije optimističan kada se radi o budućnosti židovske zajednice. “Nestat ćemo vrlo brzo”, kazao je. Stanje je katastrofalno, antisemitizam u porastu u čitavoj Europi, Židovi se iseljavaju, u RH je antisemitizam uvijek postojao i postoji i danas, ocijenio je.

Vrativši se na pitanje edukacije, Kraus je detektirao jednu izgubljenu generaciju — onu koja danas odgaja djecu. Ta generacija, koja se školovala 90-tih, nije ništa naučila o Drugom svjetskom ratu, a ustaški joj je režim prikazivan sramotno.

Mlađu generaciju predstavljale su Mateja Mirković, upravo diplomirana studentica judaistike na Fiziolofskom fakultetu, te Anita Fiket, asistentica na katedri judaistike koja je rekla da se radi na kulturi sjećanja upravo zbog budućnosti, a da bi “svjedočanstva preživjelih trebalo smatrati dijelom nacionalne baštine”.

Spominjući ovogodišnje predsjedanje IHRA-om, veleposlanik Koren je kazao da je to prilika za Hrvatsku i rekao da se “želi nadati i koracima na unutarnjoj razini, a ne samo prema van prema drugim članicama IHRA-e”, uz pohvale potezima koji su već poduzeti, a radi se prije svega o usvajanju radnih definicija antisemitizma i Holokausta. “Vjerujte, puno koraka se još treba poduzeti”, istaknuo je, posebno po pitanju revizionizma.

Događaj je uvećao izraelski glazbenik Amir Gvirtzman koji je izveo “A Walk

ZIKARON BASALON U REZIDENCIJI IZRAELSKOG VELEPOSLANIKA U ZAGREBU

to Ceasaerea”, svojevrsnu neslužbenu izraelsku himnu koju je skladala mađarska Židovka Hanna Szenes 1942. godine, a najčešće se izvodi za Jom Hašou, te pjesmu partizana i preživjelih “Zog nit keyn mol”.

I za kraj — optimistična poruka koju je uputio preživjeli Holokausta Darko Fischer: “Židovi su kroz povijest iskusili nevjerojatne izazove i preživjeli. Mi se znamo nositi s izazovima i to u meni budi optimizam”. I kaže, citirajući naslov jednog starog filma, “Živjet će ovaj narod”.

Zikaron BaSalon, Svjedočanstvo u dnevnom boravku, započeo je 2011. kao privatna inicijativa, a razvio se u svjetski

fenomen. Radi se o društvenoj inicijativi neformalnog okupljanja u privatnim domovima na Dan sjećanja na žrtve i heroje Holokausta u kojem se na Jom Hašou ili u danima koji prethode sudionici okupljaju kako bi zajedno slušali svjedočanstva preživjelih Holokausta i potomaka preživjelih, dijelili pjesme, čitanja i razmišljanja te međusobno razgovarali. Na taj se dan u privatnim salonima, u Izraelu i inozemstvu, održavaju stotine tisuća takvih okupljanja. Projekt je pokrenut za ljude koji traže druge načine obilježavanja Dana sjećanja na Holokaust, osim državnih ceremonija i tradicionalnih televizijskih programa koji se prikazuju u toj večeri.

80. GODIŠNJICA USTANKA OBILJEŽENA I U VARŠAVI

PIŠE: J. B.

Gradske sirene za uzbunu i crkvena zvona oglašeni su 19. ožujka u podne u Varšavi na početku obilježavanja 80. godišnjice ustanka Židova u Varšavskom getu. Taj je ustanak koji je izbio 19. travnja 1943. godine, bio najveći i najpoznatiji čin gradskog otpora Židova nacistima u Drugom svjetskom ratu u kojem je nekoliko stotina židovskih boraca napalo moćnu nacističku vojsku jer su odlučili da će radije umrijeti u borbi nego u koncentracijskom logoru. Na dan ustanka u Varšavskom getu obilježava se Jom Hašoa, dan sjećanja na žrtve i heroje Holokausta.

Povodom jubilarne 80. godišnjice u glavni grad Poljske stigli su i izraelski i njemački predsjednici Isaac Herzog i Frank-Walter Steinmeier. Oni su se, u pratnji svog poljskog kolege Andrzeja Duda, okupili ispred spomenika Herojima geta, koji se nalazi nasuprot Muzeju povijesti poljskih Židova Polin, smještenima na mjestu na kojem su se vodile borbe za vrijeme ustanka.

Frank-Walter Steinmeier prvi je njemački predsjednik koji je održao govor na tom mjestu, a trojica predsjednika posjetila su i sinagogu u Varšavi.

U cijelom gradu, kao i prijašnjih godina, više od tri tisuće volontera dijelilo je

narcise od papira koje su ljudi stavljali na jakne i kapute, u znak sjećanja na Mareka Edelmana, posljednjeg zapovjednika židovskog ustanka, koji je preminuo 2009. godine, a koji je obilježavao svaku godišnjicu ustanka polažući buket narcisa na spomenik Herojima geta. Svojom bojom i oblikom narcisi podsjećaju na žute zvijezde koje su Židovi morali nositi za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Dijelili su se i letci s kratkim povijesnim prikazom ustanka, na poljskom, ukrajinskom i engleskom. Ove godine ta tradicija proširila se i na druge poljske gradove.

“Planiramo podijeliti 450.000 papirnatih cvjetova. Taj broj simbolizira broj židovskih žena i muškaraca koji su bili zatvoreni u Varšavskom getu kada je bio najnapučeniji, u proljeće 1941. godine”, rekla je novinarima koordinatorica projekta “Narcise” Zofia Bojanczyk.

Varšavski geto bio je najveći geto u Drugom svjetskom ratu.

U povodu 80. godišnjice ustanka, ove su godine organizirane mnogobrojne manifestacije svih vrsta, od susreta s preživjelima žrtvama Holokausta, koncerata i filmskih projekcija do kazališnih predstava.

U galeriji Kordegardi izložena je zbirka svakodnevnih predmeta koji pripovijeda-

NARCISA — SIMBOL USTANKA U VARŠAVSKOM GETU

ju kako su Židovi u Varšavi živjeli, voljeli i umirali u ratu. Nedavno su otkrivene i fotografije geta koje je snimio poljski vatrogasac, koje su izložene u Muzeju Polin, dok je većina snimaka do sada bila djelo nacista.

PARK ANNE FRANK U PULI

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

Park Anne Frank na pulskoj Puntici svečano je otvoren u ožujku u nazočnosti predsjednika Vlade Andreja Plenkovića, izraelskog veleposlanika Garyja Korena i drugih u sklopu jednogodišnjeg predsjedanja Hrvatske Međunarodnim savezom za sjećanje na Holokaust (IHRA).

“Činjenica da Pula danas organizira ovaj samostalni događaj na početku hrvatskog predsjedanja IHRA-om je sjajna aktivnost”, naglasio je premijer Plenković ističući važnost da u obrazovnom sustavu informacije i znanja o Holokaustu ne budu ograničene samo na “Dnevnik Anne Frank”.

“Anne Frank samo je jedna od milijun i pol dječjih žrtava Šoe, progona i stravičnog genocida nad Židovima u Drugom svjetskom ratu. Sličnu sudbinu doživjela je i Lea Deutsch, poznata dječja glumica u vremenu Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj, u Zagrebu, zvali su je hrvatska Shirley Temple, koja je 1943. također deportirana u Auschwitz-Birkenau, “kazao je Plenković. Podsjetio je da je 2020. postavljen “kamen spoticanja” u Zagrebu ispred rodne kuće Lee Deutsch a od sada će u Puli rasti drvo kestena, kakvo je raslo ispred kuće Anne Frank u Amsterdamu.

“Sudbine tih dviju djevojki podsjetnik su na našu dužnost i na našu obavezu da svim nevinim žrtvama Holokausta odamo počast i izrazimo poštovanje te

da čuvamo sjećanje na njihove tragične sudbine kako bismo nastavili graditi budućnost sjećanja na Holokaust”, rekao je.

“Stoga je budućnost sjećanja glavna tema hrvatskoga predsjedanja IHRA-om. A to je posebno važno kada se približavamo vremenskom trenutku u kojem među nama više neće biti preživjelih svjedoka Holokausta”, naglasio je Plenković. Dodao je kako je na globalnoj razini važno imati svijest o antisemitskim incidentima, raširenom ekstremizmu u nizu zemalja, o sve prisutnijem govoru mržnje, uključujući i internetski prostor. Plenković je najavio da će Hrvatska u sljedećih godinu dana predsjedanja IHRA-om, činiti sve da bude katalizator promicanja i primjene humanih vrijednosti za koje se IHRA zalaže.

Izraelski veleposlanik Gary Koren naglasio je kako je čuvanje sjećanja i promišljanje o sjećanju jedan od glavnih ciljeva Države Izraela, ali i ključni prioritet za Hrvatsku.

“Priča o Anni Frank poznata je širom svijeta, i to je priča o milijunima djece i odraslih koji su izginuli tijekom Šoe”, rekao je veleposlanik Koren. Dodao je kako želi “da se sjećanje na njih održi na životu, ali i sjećanje na događaje koji su doveli do genocida, do Holokausta, do neutemeljene mržnje, otrovne netrpeljivosti susjeda naspram susjeda, što je sve dovelo do ubojstva šest milijuna Židova.” Upravo su Anna i njezin Dnevnik, istaknuo je Koren, postali poseban simbol sjećanja i koristan alat za obrazovanje o Holokaustu na globalnoj razini.

“Naravno, u lokalnom kontekstu takve komemorativne aktivnosti treba na-

dopuniti i nastavljati se sjećati i žrtava ustaškog režima”, poručio je izraelski veleposlanik. Istaknuo je kako je to sjećanje plemenit zadatak i za lokalne vlasti.

Gradonačelnik Pule Filip Zoričić kazao je kako otvorenje Parka Anne Frank nije samo slika Pule i smjera u kojem grad i društvo trebaju ići: “Poruke koje danas šaljemo moraju nas osvijestiti koliko smo mali i prolazni i kako smo pred naizgled slabim i nemoćnim još slabiji i nemoćniji”.

Na svečanoj ceremoniji bili su i članovi obitelji pokojne Anice Kovačić iz Slovenije, koja je s Annom provela posljednje dane života u Belgen-Bersenu kao i veleposlanici i predstavnici brojnih veleposlanstava u Hrvatskoj, te drugi gosti i građani. Istoga dana dr. sc. Igor Jovanović i Igor Šaponja održali su u Gradskoj knjižnici i čitaonici predavanje o Anni Frank i Anici Kovačić uz projekciju kratkog filma s isječcima intervjua žrtava Holokausta.

VELEPOSLANIK GARY KOREN I PREMIJER ANDREJ PLENKOVIĆ U PULI

PURIM U ŽIDOVSKOJ OPĆINI ZAGREB

PIŠE: NARCISA POTEŽICA, MR.SC.

Purim je ove godine u Židovskoj općini Zagreb proslavljen dva puta, na sam blagdan 6. ožujka i 11. ožujka kada je održan Purim Party. Purim je jedan od najomiljenijih židovskih blagdana.

Obično se Purim obilježava u ranoproljetnome mjesecu adaru, koji odgovara veljači ili ožujku, a ove godine je obilježavanje Purima započelo 6. ožujka navečer čitanjem teksta o Esteri u sinagogi. Na taj najveseliji blagdan slavi se čudo izbavljenja čitavog židovskog narod kao spomen na pokušaj njegovog fizičkog uništenja u drevnoj Perziji. Čita se biblijski tekst o Esteri (Megila Ester) i podsjeća na događaj od prije oko 2.300 godina u Perzijskome Carstvu. Čitanju knjige o Esteri u sinagogi u radosnom ozračju pridružile su se i članice Čitateljskog kluba Ženske sekcije ŽOZ-a (bilo ih je čak 18). Istoga dana održan je njihov prvi sastanak poslije trogodišnje stanke zbog korone i potresa, razgovorom o knjizi Olega Mandića “Život obilježen Auschwitzom” a druženje se nastavilo i u sinagogi. Sa zanimanjem se pratio poduži tekst priče o Esteri gdje je opisano kako je ministar Haman naredio da se ubiju svi Židovi, da se “zauvijek istrijebe”. Ali kraljeva žena Estera, porijeklom Židovka (zove se i Hadasa), uspjela je mudrošću i hrabrošću spasiti svoj narod. Estera je pred kraljev sud iznijela zlu nakanu njego-

va ministra, te je kralj naredio da se upravo Hamanu dogodi ono što je bio namijenio Židovima. I tako bi...

Haman je glavom platio svoju zločinačku namjeru pa se pri svakom spomenu na Hamanovo ime u sinagogi ružilo kako je običaj i na rabinov poticaj stvarala buka uporabom čegrtaljki ili čak lupanjem nogama. Sve je to pridonijelo jedinstvenom veselom raspoloženju u sinagogi, a obzirom da se Estera krije — tradicionalno se stavljaju maske.

Rabin Luciano Moše Prelević pokazao je kako izgleda svitak, te ga rastvorio uz pomoć najmlađeg dječaka u sinagogi. Megila Ester je jedinstvena knjiga u židovskoj Bibliji i po tome što je uz “Pjesmu nad pjesmama” jedina knjiga u kojoj nijednom nije spomenuto Božje ime. Židovi, naučeni tijekom stoljeća na više teških, pa i tragičnih dana, nego onih mirnih i spokojnih, Purim su dočekivali osobito s radošću i velikim nadama da će se Bog njih sjetiti i spasiti ih onako kako je spasio njihove pretke u Perzijskome Carstvu. A u spomen spasenja Židova u drevnoj Perziji, obavezno se jedu kolači nazvani “Hamamove uši”, trokutasti kolači punjeni džemom, makom ili orasima. Iznimno se toga dana u godini piju i razna alkoholna pića. Zato je u našem klubu uz čašu košer vina i kuhanog vina bilo ugodno raspoloženje kako i treba biti toga najveselijeg dana u godini.

U subotu 11. ožujka opet je održana velika proslava: na Purim Party bili su pozvani i stariji i najmlađi članovi naše Općine. Sve je počelo “Pričom o Purimu by rabin Prelević”, prigodnim veselim i

uspjelim kraćim filmom prema zamisli i režiji naše Mire Wolf. Bilo je to lijepo iznenađenje, priča o Esteri, Mordekaju i Hamanu, ispričana duhovito i zgodno za sve koji su se okupili. Uslijedio je “Stand-up by Peđa Bajović”, komedija pod naslovom “Muškarac”, duhovito “predavanje” o superiornosti ženskog roda i o muško-ženskim. Program je izveo Peđa Bajovića, prvi regionalni stand-up komičar.

Glavno i možda najvažnije za mnoge bio je nastavak; maskiranje, igre za djecu i izbor najbolje maske. Maska se mogla i nabaviti uz donaciju a maske su izradila djeca na Nedjeljnoj školi ŽOZ-a pod vodstvom njihovih “madriha” Noam, Rine i Lori koje su se posebno angažirale da sve “štima”. Izabrane su najbolje maske, djeca su se veselila nagradama i poklonima uz opće oduševljenje roditelja i poneke bake a sve je završilo odličnim raspoloženjem. Sada nam preostaje da s nestrpljenjem čekamo predstojeće blagdane.

PURIM U ŽOZ-U

KOPRIVNIČKA VEČER POSVEĆENA ŽIDOVIMA

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Židovska općina Koprivnica i Povijesno društvo Koprivnica zajedno su objavili vrijednu publikaciju “Židovi u Podravini”. Riječ o zborniku radova sa znanstvenog kolokvija održanom u studenom 2021. uoči Dana grada Koprivnice. U zborniku od 56 stranica nalazi se 12 tekstova o Židovima i njihovim zajednicama u Podravini. Prvi rad o doseljavanju Židova u Podravinu nakon 1848. pripremila je dr.sc. Ljiljana Dobrovšak s Instituta Ivo Pilar u Zagrebu. Autorica koja i inače prati manjinske zajednice u Hrvatskoj daje informacije o stvaranju prvih općina u sjevernoj Hrvatskoj, popisima stanovništva koji od 1857. prate i prve naseljene Židove. Godine 1900. broj Židova u Koprivnici, Ludbregu i ostalim većim naseljima bio je najveći. Kronološki prethodni članak dr.sc. Hrvoja Petrića obrađuje prve tragove Židova u Podravini, povremene dolaske židovskih trgovaca na sajmove, nastanak židovaroši na području Legrada i Drnja. No, najstarijom povijesću Židova pozabavio se mladi povjesničar Niko Maras koji se fokusirao na obitelj Ernušt (Ernuszt) zanimljivog podrijetla — potjecali su iz Švedske, a preko Njemačke dospjeli su u naše krajeve. Svojedobno su bili vlasnicima Međimurja, Đurđevca, Virja te jedna od najutjecajnijih obitelji sve do njihova izumiranja. O ludbreškim Židovima pisao je Milivoj Dretar koji je pripremio sažetak svoje knjige “Židovi u ludbreškom kraju, povijesno-demograf-

DR. SANJA ŠVARC OTVORILA JE IZLOŽBU U MUZEJU GRADA KOPRIVNICE

ski prilozi” iz 2010. godine, a daje prikaz najmanje židovske općine u Hrvatskoj koja je izbrisana u Holokaustu. Temu o đurđevačkim Židovima obradio je Vladimir Miholek, najviše prateći obitelji Singer, Braun, Gottlieb. Zanimljivo je da se i u malom gradiću Đurđevcu nalazio molitveni hram od kojeg nije ostalo ni traga. Lidija Vranar još je 1990-ih diplomirala na temu koprivničke židovske općine, a u svom radu se osvrnula na bogati društveni život Koprivnice. Nije bilo udruge ili društva u koje se Židovi nisu uključili, a pred Drugi svjetski rat prof. Ivica Hiršl bio je gradonačelnik Koprivnice. Samo jedna noć 23. srpnja 1941. okončala je ovu zajednicu: svi su Židovi odvedeni iz grada i većina je stradala u logorima NDH i

Trećeg Reicha, među njima i gradonačelnik Hiršl. Ostali članci prate epizode iz života Židova: Vjekoslav Prvčić piše o dr. Krešmiru Švarcu, poznatom koprivničkom liječniku i dugogodišnjem ravnatelju bolnice; dr. Sanja Švarc Janjanin posvetila se koprivničkim medicinarima židovskog podrijetla; a Maša Zamlačanec usporedila je židovske kuće nekad i sad. Dr.sc. Zlatko Karač s Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu koji se inače bavi hrvatskim sinagogama, elaborirao je temu o sinagogama u Podravini — u Legradu, Đurđevcu, Ludbregu te Koprivnici od kojih je potonja jedina opstala do današnjih dana. Kraj zbornika završava dvjema temama, o židovskom groblju u Koprivnici, pomalo zaboravljenom spomeniku kulture na

otvorenom te Židovima u logoru Danica o čemu je pisao dr. Željko Krušelj. Urednici Zbornika su Lidija Vranar, Milivoj Dretar i Mirko Lukavski. Na naslovnici Zbornika nalazi se razglednica koprivničke sinagoge iz fundusa Muzeja grada Koprivnice, a koja je reproducirana (u 300 komada) povodom znanstvenog kolokvija 2021. godine.

Predstavljanje ovog Zbornika upotrijebila je gostujuća izložba iz muzejske zbirke Židovske općine Zagreb. Dupkom ispunjen muzej pružio je svojim brojim posjetiteljima nsvakidašnju poslasticu: djela velikog Oskara Hermana, Zlatka Boureka, Alfreda Pala, Milana Steinera,

Melite Kraus, Tamare Ukrainčik, Vere Dajht Kralj, Petera Weisza i ostalih. Želja autorice izložbe Mire Wolf bila je da se ona prikaže i u Koprivnici u kojoj je nekoć cvala mala, ali umjetnički nadarena i prepoznatljiva židovska zajednica. Izložbu su zajednički otvorili ravnatelj Muzeja dr. Robert Čimin, predsjednik ŽOZ-a dr. Ognjen Kraus, Mira Wolf i Ratimir Ljubić, dožupan koprivničko-križevački, prof. Ivan Pal, predsjednik Gradskog vijeća Koprivnice. Posebno uzbuđena bila je dr. Sanja Švarc Janjanin jer su Zbornik, a potom i izložba bili kruna cjelogodišnjeg rada Židovske općine Koprivnica. Ponosno je pozdravila sve

prisutne, a među njima i posebnog gosta Garya Korena, veleposlanika Države Izrael s kojim je razgledala izložbu. Da izložba ne bi ostala samo na vizualnom doživljaju, Židovska općina pobrinula se i za slastice za nepce — kolačiće i peciva po židovskim receptima kako su se nekad pripremali u poznatom Švarcovom svratištu “K caru austrijanskom”. Kako su se svi govornici osvrnuli, izložba je posvećena i koprivničkoj mladosti, ne samo onoj koja je nestala u Holokaustu, već i sadašnjoj — u želji da se nekoliko pojedinaca u budućnosti detaljnije pozabavi baštinom nekoć utjecajne i bogate židovske zajednice u Koprivnici.

TRADICIONALNI “ŠOLET” U NOVOME SADU

PIŠE: NARCISA POTEŽICA, MR.SC.

Članice Ženske sekcije ŽOZ-a boravile su od 18. do 20. ožujka 2023. u Novom Sadu. Prvog dana po dolasku u Novi Sad organiziran je sastanak s predstavnicama Ženske sekcije Jevrejske općine Novi Sad kada su nas Mirjana Kranjac, predsjednica Žs i Gordana Todorčić upoznale s aktivnostima u njihovoj židovskoj općini koja zajedno s obiteljima ima oko 600 članova.

Drugog dana otišli smo na Novosadski sajam gdje je bio tradicionalan zajednički ručak “šolet” koji je počeo pozdravnim riječima Mirka Štarka, predsjednika Jevrejske općine Novi Sad. Uz prigodni glazbeni program, nastup novosadskog zbora “Hašira” i poznate pjesme uslijede

dili su ugodni susreti koji su bili posebno srdačni poslije stanke zbog pandemije covida. Ovaj put s područja bivše Jugoslavije okupilo nas se oko 400, a osim nas iz Zagreba u Novi Sad su stigle i predstavnice židovskih općina iz Splita, Osijeka i Rijeke.

Treće dana obišli smo s turističkim vodičem Markom Fischerom centar grada, te prekrasnu sinagogu u Jevrejskoj ulici koja je bitni primjer secesijske arhitekture na području Vojvodine (djelo budimpeštanskog arhitekta Lipota Baumhorna), građena od 1906. do 1909. Sinagoga je od 1990. koncertna dvorana Novog Sada. Bili smo i na Keju žrtava racije gdje se nalazi spomenik “Porodica” u spomen žrtvama fašizma (809 novosadskih Židova tragično je stradalo od 21. do 23. siječnja 1942., poslije zloglasne racije bačeni su pod led u Dunav), a svake se godine

komemoracijom obilježava taj tragični događaj.

Trodnevni izlet na kojem nas je pratilo sunčano vrijeme završio je odlaskom na Petrovaradinsku tvrđavu te zajedničkim ručkom s pogledom na široki Dunav, mostove i Novi Sad. Zahvaljujemo na pozivu za sudjelovanje na “šoletu” jer će nam putovanje i svi susreti ostati u lijepom sjećanju.

SINAGOGA U NOVOME SADU

NE“JEDNOSTAVAN VODIČ” NOE TISHBY O IZRAELU, “NAJNESHVAĆENIJOJ ZEMLJI NA SVIJETU”

PIŠE: NATAŠA BARAC

U posljednjih 80 godina, ili da budemo precizniji od 1948. kada je proglašena moderna Država Izrael možda ni o jednoj zemlji nije toliko pisano kao o Izraelu. O Izraelu su pisani romani, povijesne knjige, političke knjige, ozbiljni i neozbiljni stručni članci, zanimljive i manje zanimljive analize, objavljujane su istraživanja, snimani dokumentarni, igrani i crtani filmovi, emitirane bolje ili lošije televizijske serije, a vjerojatno i danas teško da ćete pronaći neke ozbiljnije novine u bilo kojoj zemlji svijeta a da u nekom članku u svakom objavljenom broju nije spomenut i Izrael, na ovaj ili na onaj način. O Izraelu se piše s divljenjem, kritikom, piše se s oprezom ili se piše osuđujući. Neki se dive onome što su Izraelci stvorili u posljednjih 80 godina a neki još uvijek misle da Izrael ne bi trebao postojati. Ukratko, Izrael malo koga ostavlja ravnodušnim i svi imaju neko mišljenje, više ili manje utemeljeno.

Upravo ti različiti stavovi, mišljenja i teze koje se često provlače o Izraelu potaknuli su Noe Tishby, izraelsku glumicu, spisateljicu, producenticu i aktivistkinju,

da napiše knjigu o svojoj domovini nazvanu “Izrael: jednostavan vodič kroz najneshvaćeniju zemlju na svijetu” (izdavač Fokus, prijevod s engleskog jezika Igor Rendić). Nemojte da vas činjenica da je knjigu napisala glumica prevari i nemojte ni u kom slučaju pomisliti da se radi o nebitnoj knjizi o Izraelu. Noa Tishby napisala je — kako je to lijepo istaknuo nagrađivani scenarist Aaron Sorkin — duhovitu i autoritativnu knjigu, “ovo je fascinantna — i vrlo dirljiva — knjiga koju bi trebao pročitati svatko za koga je Izrael misterij”. U potpunosti se slažem s ovim tvrdnjama, mislim da bi samo trebalo dodati kako bi ovu knjigu trebali pročitati i oni koji misle da o Izraelu znaju sve što bi trebali znati. Jer mogli bi se iznenaditi.

Noa Tishby uspjela je u onome u čemu nisu uspjeli brojni prije nje: na duhovit, šarmantan i zanimljiv način ona čitateljima donosi povijest svoje zemlje te uspijeva kombinirajući povijest židovskog naroda i Izraela s poviješću svoje vlastite obitelji iznijeti sliku današnjeg Izraela. Autorica s čitateljima dijeli i fascinantne trenutke i priče svoje najuže obitelji, a donosi nam vrlo iskreno i duboke osobne priče koje su opet neraskidivo povezane sa stvaranjem današnjeg Izraela (poput npr. priče o tome kako je njezina majka

izgubila svog prvog supruga koji je poginuo u ratu 1967. godine. Njezina majka tada je imala 26 godina, bila je udovica s dvoje male djece). Obitelj Noe Tishby dala je veliki doprinos stvaranju Države Izrael a autorica s ponosom ističe neke od članova svoje obitelji. Tako je npr. njezin pradjed Nachum Tisch kao cionist još 1926. emigrirao u Jeruzalem. Nachum Tishby bio je “idealist i kapitalist” te je predano radio na stvaranju moderne zemlje koja se prema njegovom uvjerenju

nije mogla razvijati bez propisne židovske industrije. Razvijao je lokalnu proizvodnju i izvoz — od lokalnih pivovara i svile pa sve do dijamanta. S druge strane njezina voljena baka Fanija, porijeklom iz današnje Bjelorusije, bila je još od najranije mladosti cionistkinja i feministkinja. S 18 godina stigla je na područje tadašnje Palestine i počela graditi svoju viziju Izraela. O tome je pisala i dnevnik koji je danas pravi izvor podataka o tome kako je Izrael izgrađen zahvaljujući nesebičnoj borbi i požrtvornosti pojedinaca. Žene su radile jednako kao i muškarci, pa je tako Fanija napisala: “Kibuc je najvećim dijelom plod napora žena koje se bore za slobodu”. Žene su i uspjele pa su tako u kibucu Deganija, dobile jednaka prava kao i muškarci, uključujući pravo glasa, još 1911. godine (žene su ta ista prava, pod-

sjećea Noa Tishby dobile u SAD-u 1920., u Švicarskoj 1971. a u Saudijskoj Arabiji 2015. godine). Noa Tishby govori i o teškom i kompliciranom odnosu s Palestincima i Arapima, piše o povijesnim događajima koji su uzrokovali sadašnju situaciju na Bliskom istoku, o antiizraelskim ili antisemitskim stajalištima.

Objašnjavajući razloge zbog kojih se odlučila na pisanje ove knjige, Noa Tishby ističe da je to učinila ne zato što priča o Izraelu nikada nije ispričana već “zato što nikada nije ispričana na ovaj način. Ako želite znati kamo idete, morate znati otkud ste došli.”

Nemojte da vas naslov zavara, ova knjiga puno je više od “jednostavnog vodiča” o Izraelu. Sigurna sam da će svatko u ovoj knjizi pronaći nešto što do sada nije znao o Izraelu, a posebno će knjiga biti

zanimljiva i privlačna i mlađoj generaciji jer govori o važnim temama na duhovit i moderan način.

Noa Tishby je izraelska glumica, spisateljica, producentica i aktivistkinja, rođena 1977. u Tel Avivu u cionističkoj obitelji koja je bila uključena u stvaranje Države Izrael. Glumila je u izraelskim i američkim televizijskim serijama i filmovima. Godine 2022. imenovana je posebnom izaslanicom za borbu protiv antisemitizma i delegitimizacije Izraela, a s tog je položaja nedavno smijenjena zbog sudjelovanja u demonstracijama protiv vlade Benjamina Netanijahua. Majka je petogodišnjeg Arija kojem je posvetila ovu knjigu.

“STRAMER”

— DIRLJIV OBITELJSKI ROMAN O NESTALOM SVIJETU POLJSKIH ŽIDOVA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Čitatelj romana jednostavnog naslova “Stramer” (izdavač Hena com, prijevod s poljskog jezika Emilio Nuić) već će nakon nekoliko pročitanih stranica ne bez razloga pomisliti na Isaaca Bashevisa

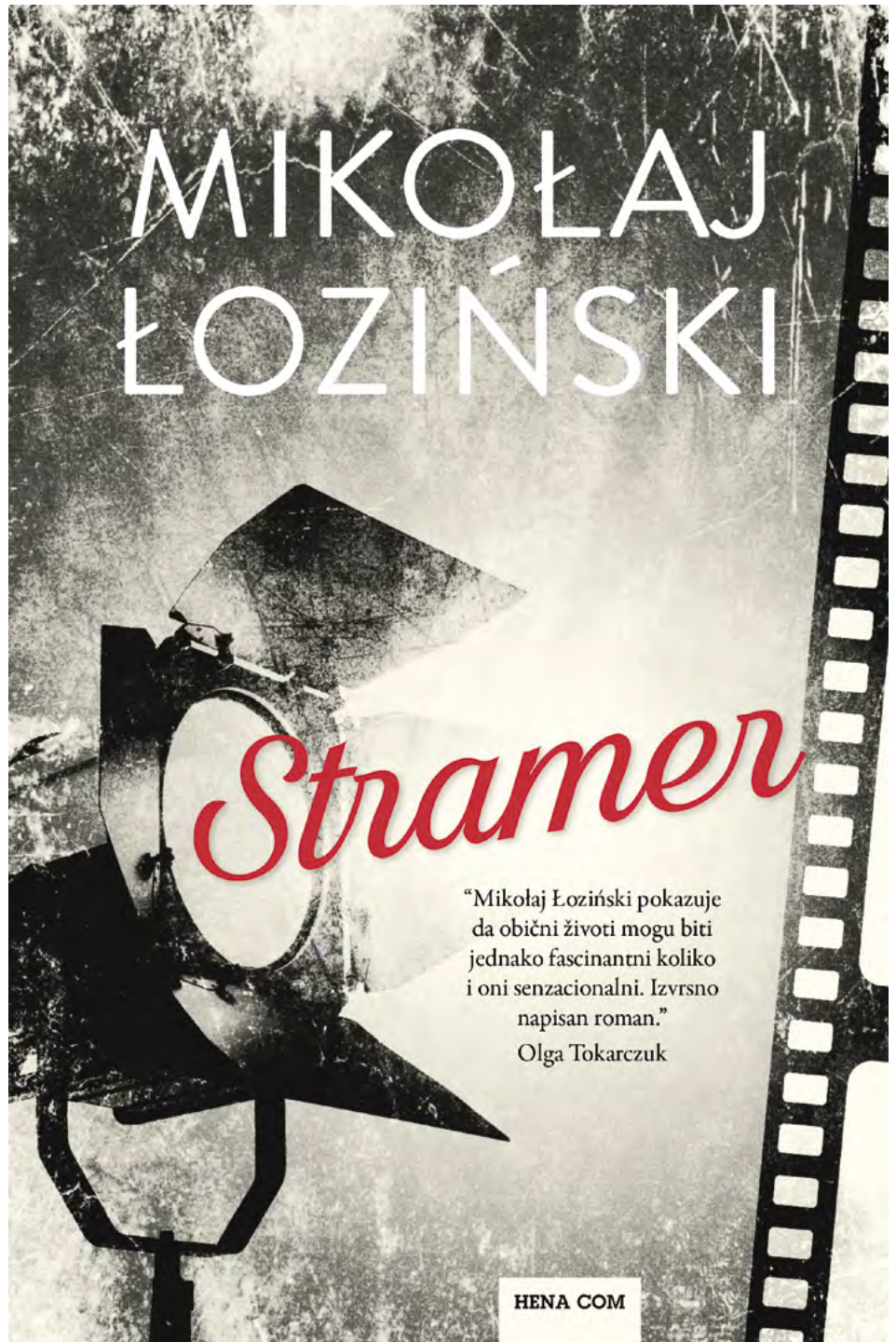
Singera. Jer autor Mikolaj Lozinski u ovom velikom i lijepom romanu bavi se sudbinama i životima židovske obitelji Stramer i predstavlja nam zaboravljeni svijet europskih Židova baš kao što je to radio i Singer. A svaki član ove obitelji zanimljiv je i poseban: od oca Nathana koji se vratio početkom 20. stoljeća iz Amerike u rodnu Poljsku zbog svoje velike ljubavi Rywke, pa sve do majke, če-

tvorice sinova i dviju kćeri. U sudbinama ove obitelji sveprisutan je i Nathanov brat Ben koji je ostao u New Yorku. Ben svojim novčanim priložima, koje uz pisma šalje iz Amerike, ustvari uzdržava veliku obitelj i svog brata koji uvijek iznova ulazi u poslovne poduhvate, koji su već unaprijed osuđeni na propast. A Nathan stalno osjeća potrebu da napravi nešto čime će njegov brat biti zadivljen.

Obitelj Stramer živi u Tarnowu, u Poljskoj. Tarnow je industrijski grad u kojem je prije Holokausta polovica stanovnika bila židovskog porijekla. U razdoblju između dva velika svjetska rata život brojne obitelji nije lagan ali unatoč siromaštvu, antisemitizmu, nezaposlenosti te brojnim drugim nedaćama Stramerovi žive vrlo povezani, u ljubavi. Nathan troši bratov novac na poslove koji propadaju ali zato su njegova djeca inteligentna i snalažljiva a sve ono što život pred njih donosi uzimaju sa smjehom i tugom, braneći jedni druge i pripremajući se na uspjehe ali i poraze koje život neumitno donosi. Promatramo djecu Stramerovi kako rastu: Rena će se zaljubiti u oženjenog muškarca, sudbinu Hesia i Saleka odredit će komunistički pokret, Rudek će studirati klasičnu filologiju i raditi dok će oni najmanji, Wela i Nuesek, biti nestrpljivi da krenu u život. Svaki član ove obitelji vidi svijet na drugačiji način a autor svoje likove opisuje kroz njihove svakodnevne izbore, uspjehe i poraze, dopuštajući im i da čine greške.

Čitatelj će se vrlo lako uživiti u svijet Stramerovih, svijet nestalih židovskih štetla koji su baš kao i u pričama mnogih velikih židovskih autora i u ovoj knjizi puni nekih gotovo očekivanih likova: siromašnog prosjaka "Mutavog Mejera", pobožnih Židova, bogatog gradonačelnikova sina, tajanstvenog Anszela o kojem kruže razne priče. Pred očima čitatelja tako će oživjeti zaboravljeni životi običnih poljskih Židova. Ti životi, usprkos povezanosti i ljubavi nisu bili laki. Ponekad je ipak bilo i malo vremena za razmišljanje o životu, što je često činila majka Rywka: "Katkad, gledajući u zrcalu svoju dugu sijedu kosu, uhvatila bi se kako misli: Zar već? To je to?"

Ova intimna obiteljska priča sve će više biti isprekidana krvavim tijekom povijesti. Mogu li Stramerovi predosjetiti što će se dogoditi? Židovska obitelj neće uspjeti izbjeći Holokaust a Lozinski će

u bolno iskrenom portretiranju članova ove obitelji uspjeti odlično prikazati istovremeno i ljepotu i užas svakodnevnog života Židova u Poljskoj u prvoj polovici 20. stoljeća.

Moram priznati da me autor posebno dirnuo međuobiteljskim odnosima koje nam donosi tako plastično i s puno topline. Rywka ni u jednom trenutku ne optužuje svog supruga za bezbrojne ne-

uspjele poslovne poduhvate i potrošene novce, djeca se međusobno pomažu bez obzira na različite stavove, roditelji se ne odriču svoje djece čak ni onda kada oni čine stvari koje u tadašnjem svijetu nisu bile prihvatljive (poput života izvan braka). Možda tu međusobnu povezanost najbolje opisuje majka Rywka: “U noći su se neki uzajamno sanjali. A Rywka je, isto tako, bila gotovo uvjerena da istovremeno sanjaju isti san. Očigledno

je da su snovi pojedinačni i zajednički — mislila je — kao grobovi na groblju, hotelske sobe ili brodske kabine o kojima je pripovijedao Nathan. Mogla bi se zakleti da je jedanput čula kako su se djeca u snu jednom zajedno loptala”.

Sigurna sam da će čitatelji, baš kao i ja, biti dirnuti sudbinama obitelji Stramer, njihovim odnosima i ljubavi.

Poljski pisac Mikołaj Łozinski, rođen 1980. godine u Varšavi, u pisanju ovog romana inspiraciju je pronašao u vlastitoj obiteljskoj povijesti koju je obogatio dokumentarnim istraživanjem života židovske zajednice u Tarnowu, tridesetih godina 20. stoljeća.

“KAKO VOLJETI SVOJU KĆER” — NAPETI ROMAN HILE BLUM O KOMPLEKSNIM OBITELJSKIM ODNOSIMA

PIŠE: NATAŠA BARAC

Odnosi roditelja i djece u većini slučajeva nisu jednostavni a život ponekad ili često pred sve nas postavi situacije koje nismo očekivali i na koje se nismo mogli pripremiti. Što sve roditelj treba napraviti da bi zaštitio svoje dijete? I što ako u tome — baš kao u poslovi “Put do pakla je posut dobrim namjerama” — učini nešto krivo? Hoće li se odnos između roditelja i djeteta ipak uspjeti spasiti i sačuvati?

U knjizi zanimljivog i intrigantnog naslova “Kako voljeti svoju kćer” (izdavač Fraktura, prijevod s hebrejskog Andrea Weiss Sadeh) upravo o toj temi piše izra-

elska autorica Hila Blum. Joela, glavna junakinja romana, majka je Lee, kćerke koju je jednostavno obožavala od samog rođenja. Ali u tom je odnosu došlo do prekida i Joela godinama nije vidjela Leu, nije upoznala svoje unuke koje žive daleko od nje. Igram slučaja, Joela će saznati gdje se Lea nalazi te na putu do ponovnog mogućeg pomirenja s Leom analizirat će još jednom njihov kompleksni odnos. Jer Joela ne želi samo ponovno uspostaviti odnos sa svojom kćerkom i njezinom obitelji, već u dubokoj retrospektivi vlastitog života pokušava dokučiti što se ustvari

dogodilo. Hila Blum napisala je slojevit psihološki roman u “ich formi” a zahvaljujući velikom talentu autorice čitatelj će zbog napete radnje imati osjećaj da se radi o potpuno drugačijoj književnoj formi od romana o obiteljskim odnosima. Svaki roditelj lako će se prepoznati u Joeli i moći će shvatiti njezine sumnje, dileme, strahove kao i osjećaj da je u nekim situacijama trebalo postupiti drugačije. Ali roditeljstvo, kao što znamo, ne dolazi s uputama. U tom najtežem poslu na svijetu svatko se pokušava snaći najbolje što može ili zna, pokušavajući učiniti što je manje štete. I

dati što je više moguće ljubavi i pažnje. Je li ta ljubav dovoljna? Hoće li pretjerana pažnja i ljubav sputavati našu djecu i na taj ih način otjerati?

“Možda mi je već onda kad sam postala majka osjećaj kako su kćeri voljne potpuno iščezao. Hoću reći, kako ih voljeti. Čula sam o čudesnoj moći koja majke pretvara u svemoguću ženu, u novinama sam čitala o jednoj ženi koja je rukama podigla automobil da spasi svoju kćer (...). A onda sam sve shvatila. Rodila mi se Lea, i sve sam shvatila”; objašnjava glavna junakinja.

Na prvi pogled neobjašnjivo otuđenje do kojeg je došlo između Joele i Lea otvara uznemirujuće pitanje: koliko štete činimo u sljepoći ljubavi? Puno je pitanja u ovoj knjizi, pitanja s kojima se vrlo često roditelji suočavaju i s kojima se muče. Hila Blum uspela je napisati veliki roman o odnosu majke i kćeri, bez patetike, bez uveličavanja. Joela će na tom teškom putu saznavanja vlastitih osjećaja, poteza i grešaka polako otkrivati sjećanja i duboko zakopane osjećaje. Ali osim odnosa između majke i kćeri u središtu ovog romana je ljubav. Ljubav u odnosu roditelja i djeteta ali i druge vrste ljubavi. Joela se tako sjeća trenutka kada je Lea otkrila ljubav.

“Leina prva zaljublivanja bili su padovi s velikih visina. Samo bi istresla ljubav nad glavom druge djece, ljubav je bila zalet i masa i ništa nije moglo ublažiti dramu, zapravo drame i nije bilo, jer se moralo odvijati isključivo po njezinom, pod njezinom kontrolom, ljubav u kojoj ne postoje nepoznanice. Ljubav je odluka u njoj nema radnje, ni sudionika u radnji, ne ovisi ni o kome i ni o čemu”. A ljubav će biti “kriva” i za otuđenje između Lee i Joele, a kako se to dogodilo čitatelji će otkriti na stranicima romana.

Za ovaj roman Hila Blum nagrađena je 2021. najvažnijom izraelskom nagradom za književnost Saphir. Ova nagrada, uz novčani iznos, uključuje i prijevod knjige

na arapski te još jedan jezik po autoričnom izboru.

Hila Blum rođena je 1969. u Jeruzalemu. U mladosti je živjela na Havajima te u Parizu i New Yorku. Profesionalnu karijeru započela je kao novinarka a posljednjih 15 godina urednica je u vodećoj

izraelskoj nakladničkoj kući Kinneret Zmora-Bitan. Prvi roman “Posjeta” objavila je 2011. godine i taj je roman vrlo brzo postao jedan od najčitanijih u Izraelu. Njezin drugi roman “Kako voljeti svoju kćer” objavljen je 2021. godine. Hila Blum živi i radi u Jeruzalemu.

VARŠAVSKI GETO

PIŠE: NATAŠA BARAC

Dana 2. listopada 1940. guverner oblasti Varšave u okupiranoj Poljskoj Ludwig Fischer potpisao je naredbu kojom je službeno stvorena židovska četvrt (geto) u Varšavi. Varšavski geto postat će s vremenom najveći geto u nacističkoj okupiranoj Europi

Svi varšavski Židovi morali su se preseliti u područje geta do 15. studenoga 1940. godine. Geto je toga dana bio zatvoren unutar zidova s bodljikavom žicom. Židove koji su ih okruživali i odvajali od ostatka svijeta Židovi su morali izgraditi svojim vlastitim rukama. Ukupno 113.000 Poljaka-nežidova, bilo je prisiljeno preseliti se na "arijevsku stranku" a njih je u getu zamijenilo 138.000 Židova koji su prije toga živjeli u drugim dijelovima Varšave.

Najveći broj stanovnika Varšavski geto je dosegnuo u travnju 1941. kada je unutar njegovih zidova živjelo 395.000 stanovnika Varšave židovskog porijekla, 50.000 Židova doseljenih iz zapadnog dijela oblasti Varšavi, 3.000 doseljenih iz istočnog dijela, a tu je bilo i 4.000 Židova iz Njemačke — sveukupno na tom je području živjelo oko 460.000 stanovnika, od čega 85.000 djece mlađe od 14 godina. Židovi su u potpunosti bili odvojeni od ostatka svijeta.

Uvjeti života u getu bili su jako teški. Na malom području živjelo je previše ljudi — na jednom četvornom kilometru živjelo je 146.000 ljudi što je značilo da je

VARŠAVSKI GETO

prosječno u jednoj prostoriji bio smješteno između 8 do 10 osoba. Židovi iz drugih dijelova Varšave ili iz drugih gradova smjeli su sa sobom donijeti samo minimum osobnih stvari, obično se radilo o odjeći i posteljini. To je značilo da su živjeli u velikom siromaštvu a postojala je i velika razlika između njih i onih koji su na tom području živjeli prije rata. Samo mali broj stanovnika geta imao je bilo kakav posao ili izvor prihoda. Za veliki broj stanovnika ulična trgovina je postala neizbježna a praktički sve je bilo predmet razmjene ili trgovine u pokušaju preživljavanja u nemogućim uvjetima.

Njemačka uprava namjerno je ograničavala dostavu hrane i svodila je na minimum, što je od samog početka osnivanja

geta izazivalo glad i umiranje od gladi. Količina hrane koju su dnevno dobivali stanovnici geta odgovarala je jednoj desetini potrebnih minimalnih dnevnih kalorija. Krijumčarenje hrane s arijevske strane bila je jedna od mogućnosti, a time su se uglavnom bavila djeca koja su i po nekoliko puta na dan ilegalno prelazila na arijevsku stranu i dobavljala hranu. Nije poznato koliko ih je na taj način stradalo. Loša ishrana, preveliki broj ljudi na malom prostoru, te nedostatak medicinske njege doveli su do još jednog smrtonosnog faktora u svakodnevnom životu stanovnika — tifusa.

Rezultati su bili stravični — između listopada 1940. i srpnja 1942. oko 92.000 židovskih stanovnika geta (20 posto uku-

pnog stanovništva) preminulo je od gladi, bolesti i hladnoće. Očajni uvjeti života u getu prisilili su brojne Židove na bijeg, a njemački odgovor je bio predvidljiv: “Židovi koji napuste četvrt bez dozvole osuđeni su na smrtnu kaznu. Ista kazna čeka i svaku osobu koja takvim Židovima svjesno pruži utočište”.

Stanovnici geta pokušavali su organizirati i neke “normalne” životne aktivnosti koliko god je to bilo moguće. Postojale su tajne škole, knjižnice, arhivi, pa čak i simfonijski orkestar. Rabini su organizirali i vjerske škole, posebne ješive za dječake, škole za djevojčice, školu za osnovnu židovsku obuku te tri institucije za visoko obrazovanje. Postojali su i vrtići te javne kuhinje. Javna kuhinja osnovana uz pomoć JOINT-a u jednom je trenutku dnevno osiguravala 100.000 obroka, uglavnom se radilo o juhama. Knjige, učenje, muzika i kazalište bili su pokušaj bijega od užasne stvarnosti koja je okruživala stanovnike najvećeg geta u okupiranoj Europi.

Bilo je i onih kojih su zahvaljujući prijeratnom bogatstvu i u getu živjeli bolje od drugih, prema procjenama njih oko 10.000 zahvaljujući svom novcu uspijevalo je osigurati bolje uvjete života.

Nijemci su već na samom početku oformili i Vijeće Židova — Judenrat, koji je trebao organizirati život u getu. Judenrat je pod vodstvom Adama Czerniakowa, trebao organizirati nabavu i distribuciju hrane, rada, brinuti se za sanitetske uvjete, za stanovanje, kulturu i medicinsku skrb. Rad Judenrata i Czerniakowa bio je izložen velikim kritikama stanovnika Varšavskog geta a kasnije i povjesničara. Czerniakow je vodio dnevnik od rujna 1939. pa do 23. srpnja 1942. kada je počinio samoubojstvo jer je odbio sastaviti popis osoba za deportaciju.

Nacisti su 21. srpnja 1942. započeli operaciju masovnih deportacija Židova iz Varšavskog geta prema logoru smrti Tre-

VARŠAVSKI GETO

blinka, udaljenom 80 kilometara od Varšave. Do 21. rujna te godine oko 300.000 stanovnika Varšavskog geta nestalo je u plinskim komora tog logora. U listopadu 1942. Nijemci su proveli novi popis stanovništva — u getu je bilo preostalo samo 35.639 osoba, oko 10 posto stanovnika koji su se nalazili na popisu iz srpnja iste godine. Preostali su uglavnom bili Židovi koji su radili u različiti njemačkim tvrtkama i bilo im je dozvoljeno da ostanu jer su svojim radom pridonosili njemačkim ratnim naporima. Međutim, u getu je živjelo puno više stanovnika — njih oko 30.000 nije se nalazilo na popisima stanovništva.

Dana 19. travnja 1943. preostali očajni židovski stanovnici Varšave podigli su ustanak i krenuli u posljednju borbu protiv nacista. Nacističke jedinice pod vodstvom, ss-Gruppenführera Jürgena Stroopa sistematično su uništavale židovsku četvrt i rješavale svaki oblik otpora. 56.065 preostalih Židova u getu ubijeno je u borbama ili su deportirani u logore smrti. Do sredine svibnja 1943. godine Varšavski geto više nije postojao.

U ljeto 1941. godine njemački vojnik i prijeratni profesionalni fotograf Willi Georg posjetio je geto po naredbi svog zapovjednika. Tijekom jednodnevnog posjeta getu ispucao je četiri role filma i snimio oko 160 fotografija. Njegovu kameru Leica s dodatnim fotografijama zaplijenila je njemačka policijska patrola kada su ga pronašli na ulicama geta. Nasreću, nisu pronašli filmove koje je prethodno snimio i spremio u džep. Fotografije je sačuvao do oslobođenja te ih zatim objavio javnosti. Njegove fotografije pokazuju povijest Varšavskog geta dok je život za neke od njegovih stanovnika još uvijek bio relativno podnošljiv. Ljudi trguju na ulicama, djeca se pokušavaju zabaviti. U nekim od izloga dućana još uvijek ima određene hrane. Istovremeno djeca i starci umiru od loše prehrane na ulicama. Kontrast prikazan na fotografijama je šokantan.

SVAKODNEVNI ŽIVOT U PAKLU VARŠAVSKOG GETA

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Prilično je bogata literatura koja na različite načine i iz različitih uglova opisuje tegobe, patnje i stradanja u svakodnevnom životu Židova interniranih u Varšavski geto od njegove uspostave 20. listopada 1940. pa sve do likvidacije 16. svibnja 1943. kada je do temelja bila srušena sinagoga u Tlomackoj ulici, čime su esesesovci željeli i na simboličkoj razini pokazati da su slomili ustanak i ustanike. A kada je herojski židovski ustanak (kojeg je vodilo 600-tinjak pripadnika ŻOB-a, Žydovske organizacije bojove, na čelu s Mordechajem Anielewiczem) definitivno i u krvi ugušen, zapovjednik postrojbi SS-a u Varšavi Jürgen Stroop informirao je naredbene u Berlinu da je “geto zbrisan s lica zemlje”. Iz te, u svakom pogledu više nego potresne literature, najveću vrijednost, barem mi se tako čini, imaju osobna svjedočenja (memoari, dnevnici, kronike) žitelja geta, jer vjerodostojno bilježe sve ono što im se svakodnevno događalo i do nezamislivih razmjera otežavalo život u strogo izoliranim, kontroliranim i krajnje oskudnim uvjetima praktički uzničkog oblika i načina života. Svaki je dan bio titanska borba za preživljavanje, prikupljanje snage da se ne poklekne pred bezbrojnim iskušenjima i u biti nesavladivim

VARŠAVSKI GETO

preprekama, da se ne prepusti rezignaciji i očajanju i pokuša pronaći posljednji atom volje, nade i vjere da će mukama, usprkos svemu, doći kraj i da će zajedno s članovima obitelji, prijateljima i čitavom zajednicom dočekati poraz nacista i kraj rata. U jednom je trenutku u getu (površine 340 hektara) boravilo gotovo pola milijuna Židova, tako da je teško i zamisliti kakva se neopisiva gužva stvarala na tako malom prostoru, na prljavim i zapuštenim ulica-

ma i kakvi su zastrašujuće nehigijenski uvjeti stanovanja vladali u prepunjenim kućanstvima. Ako tomu dodamo svakodnevno brutalno izživljavanje i šikaniranje koje su nad Židovima provodili esesovci i Gestapo, te gotovo svakodnevne racije uz sudjelovanje poljske kolaborantske i “lokalne” židovske policije koju su organizirale okupacijske vlasti, onda barem donekle možemo pretpostaviti s kakvim su se užasima Židovi suočavali, kakvu su

kalvariju prolazili i to ne iz dana u dan, već iz sata u sat. Nije bilo dana a da policija nije premlatila ili ubila nekog od žitelja geta, a pravi je užas nastao kada su počele organizirane, masovne deportacije sa zloglasnog Umschlagplatz (ljetno 1942.) i to prije svega u logor smrti Treblinka koji je i bio oformljen početkom lipnja 1942. upravo s tom namjerom. Nakon toga, predsjednik Judenrata Adam Czerniakow izvršio je u znak prosvjeda samoubojstvo. Nemoguće je zamisliti pod kakvim su psihičkim i mentalnim pritiskom živjeli uznici geta, u stalnom strahu od smrti, a možda još i više u strahu od gubitka najbližih.

U tom su pogledu krajnje potresna sva svjedočanstva (radi se o dvadesetak knjiga raznih svjedočanstava koja sam konzultirao), plus dio historiografske literature u kojoj su iscrpno zabilježeni svi oblici nacističke represije nad Židovima u Varšavskom getu, kao što je i precizno opisan sustav funkcioniranja okupacijske uprave, masovne likvidacije, organizacija ilegalnog otpora, komunikacija s vanjskim svijetom, pa sve do masovnog ustanka do kojeg je došlo kada su Židovi shvatili da im se spremna definitivna, kolektivna deportacija u Treblinku. Shvatili su da nemaju više što čekati i izgubiti, već se časno suprotstaviti nacističkim ubojicama i tako za buduće generacije u nasljeđe, u kolektivno pamćenje ostaviti priču sličnu Masadi, o veličanstvenom otporu koja će im, jednog dana koji će sigurno doći, pomoći u ostvarenju toliko željenog cilja: ponovnog povratka u Izrael i obnovu davno izgubljene židovske državnosti. Goloruki ustanici pružili su otpor nemjerljivo jačem neprijatelju, jer gori pakao od onog u kojem su živjeli u Varšavskom getu nije bilo moguće ni zamisliti. Prema približnim, objektivnim procjenama, židovski su ustanici ubili 90-ak Nijemaca, a ranili više od 400, dok su SS postrojbe ubile i zarobile 56.000 ustanika, njihovih po-

magača i najviše civila koje su sumnjicali da pomažu ustanike. U tom pogledu, svjedočanstava Stanislaw Adlera, Peretz Opoczynskog, Icchaka Anteka Zukermana, Haima Kaplana, Emma-nuela Ringelbluma, Rachele Auerbach ili Mary Berg, nezaobilazna su da bi se barem u fragmentima pokušala shvatiti slika svakodnevnih strahota, pakla u kojem su živjeli samo stoga što su po sudu nacista bili pripadnici “niže rase” i druge vjere. Kaplan je u svom dnevniku zabilježio (17. listopada 1940.): “Konačno nas je zadesilo ono čega smo se najviše bojali; znali smo da nas čeka život u getu pun tuge, gorčine, bijede, sramote i poniženja, ali nitko nije očekivao da će taj presudni trenutak doći tako brzo. Još za svetkovine Parašut Vajera (kada se za šabat čita jedan određeni od 54 paraša, odlomaka iz Tore) spavali smo u svojoj sobi u Židovskoj četvrti, a rano ujutro probudili smo se u židovskom getu. Već u ranim jutarnjim satima bila je postavljena straža koja je sprječavala Židove da prođu u arijeviski dio grada”. I sarkastično je dodao: “Bila su nam osigurana puna građanska prava, jer smo u poljskoj državi konačno imali svoju židovsku policiju o kojoj su sanjali židovski autonomaši svih generacija, ali šalu na stranu, odjednom smo shvatili da smo zarobljeni, opkoljeni, izolirani, isključeni iz civilizacije i zavlada je panika koja se ne može ni opisati”. Kaplan je opis(iv)ao svakodnevne gužve desetina tisuća očajnih ljudi koji su se međusobno sudarali u tijesnim ulicama geta tražeći način da nešto zarade kako bi prehranili obitelj, jer je komunikacija s “vanjskim svijetom” bila onemogućena, kao i strogo zabranjena i kažnjiva. A od “osiguranih” desetak dekagrama kruha tjedno koje su okupacijske vlasti “velikodušno” dijelile građanima geta, nije se dalo (pre)živjeti. I ranije prisutne, prijeratne razlike između bogatih i siromašnih Židova

drastično su se produbile, a ono što se smatralo tzv. srednjim slojem, ubrzano je i nezaustavljivo siromašilo, tako da su se unutarne, međusobne netrpeljivosti nezaustavljivo razvijale. Ali, svi zajedno ulovljeni u klopku geta sa zebnjom su iščekivali svaki novi dan ...Ni o čemu ništa nisu izvjesno znali, getom su stalno kružile dramatične, uznemirujuće i često fantastične glasine, ali malo tko je bio spreman u njih povjerovati, jer su graničile s najgorim, nevjerojatnim morama. Međutim, ubrzo se pokazalo da je stvarnost gora i od najluđih, najmorbidnijih snova. Geto se pretvorio u prostor u kojem su krađe i ubojstva, ne samo noću, već i danju postali “normalom” i to ne samo u tzv. Velikom getu u kojem je živjela ogromna većina, uglavnom siromašnih Židova, već i u tzv. Malom getu u kojem je stanovalo ono još malo preostalih bogatih Židova. Dva su geta bila spojena velikim drvenim mostom koji se nalazio iznad Chladne ulice, a ispod njega su prolazili tramvaji “arijevske” Varšave u kojoj se živjelo gotovo predratnim životom, istina pod okupacijom, ali posve drukčije nego u getu. Tako su se dvije Varšave, ona arijevska i ona židovska, dodirivale, živjele su jedna pored druge, a zapravo su bile nezamislivo udaljene, poput svjetlosnih godina.

Gotovo svi stanovnici geta kao da su bili odjeveni u ista odijela; iščezla je svaka elegancija, jer odjeća se prodavala, parala i nanovo šivala, tako da su se ubrzo, i to sve više počeli na ulicama pojavljivati ljudi puni zakrpa, poderanih cipela, zapuštena i neuredna izgleda. Gužve su na ulicama bile neopisive, očajni i gladni ljudi su se međusobno bezobzirno gurali, ali malo tko je na to reagirao, jednostavno su se prepustili malodušnosti, pa su i svađe rijetko izbijale. Kaplan se u svojim memoarima osvrnuo i na zapovijed okupacijskih vlasti kako je svaki Židov dužan pozdraviti Nijemca u službenoj odori, te mu se mora

“učtivo” ukloniti s puta, a ta je zapovijed proširena i na pravilo obveznog skidanja šešira u znak poštovanja predstavnicima okupacijske vlasti. Tko se nije pridržavao ovih pravila bio je drastično kažnjen, a tomu su se, posebice u početku, teško prilagodili ortodoksni Židovi koji na taj način nisu željeli nikoga pozdravljati. Od kada je formiran geto pa do veljače 1941., krađe i otimačine su se višestruko povećale (P. Opoczynski navodi čak sedam puta), a paralelno s tim, ubrzano je rastao i broj prosjaka kao rezultat nestašica hrane, skupoće itd. Usprkos svemu, život se nekim čudom ipak nekako odvijao, ljudi su se snalazili na različite načine kako bi nešto zaradili. Tako se, navodi Kaplan, u lipnju 1941. u getu pojavilo novo prijevozno sredstvo: tramvaj na konjsku vuču, kojeg su žitelji prozvali Kohn-Hellerov omnibus, prema dvojici “poduzetnika” osnivača tog “prijevoznog društva”. Karta je stajala 20 groša, ali tramvaj nije bio dugog vijeka, jer glad je učinila svoje; kada su Nijemci započeli konfiscirati konje, dio je ipak završio u židovskim mesnicama, jer su ih vlasnici prodali kako bi preduhitrili oduzimanje. Postojao je još jedan “popularan” oblik prijevoza u getu, u tzv. Pinkertovim rikšama; nalikovale su onima u Aziji, ali prilagođene okolnostima života u getu. Naime, ispod sjedala za putnike ostavljen je velik, prazan prostor u koji su se smještale vreće brašna i drugih potrepština, jer je bilo vrlo opasno vreću nositi na ramenu; gotovo sigurno bi netko došao u iskušenje da ju otme. Očajni, gladni ljudi su i inače, u pol bijela dana, napadali žene s torbama i još dok su bježali, trpali su hranu u usta, znajući da će ih policija ili pobješnjela svjetina stići i (do)tući, pa su barem željeli koliko-toliko, na brzinu utoliti glad. Rikše su služile i za prijevoz mrtvaca i Mary Berg je jednom prigodom izbrojala čak osam leševa naguranih ispod sjedala.

Gradski buvljak nalazio se na Wolowki; praktički nije bilo artikla s kojim se nije

VARŠAVSKI GETO

trgovalo, ali tu su se, na otvorenom, nalazili i krojači koji su popravljali odjeću, parali runo i šivali “nove” tople bunde, zatim tu su bili obućari koji su popravljali, ali i pravili nove cipele i još mnogi drugi. Na taj buvljak nisu dolazili samo Židovi, već i Poljaci iz arijevskeg dijela Varšave i to sve dok geto nije bio obzidan i ograđen, ali i nakon toga trgovina se nastavila, sada krijumčarskim kanalima, crnoburzijanskim “stazama”. Poljaci su znali da je strogo zabranjeno dolaziti u geto i da se svaki neposluš drastično kažnjava, ali bili su privučeni mogućnošću lake zarade, nabavke dragocjenih stvari za malo novaca. Budući su Židovi morali nositi oznake s Davidovom zvijezdom, Poljaci koji su dolazili u geto stavljali su iste oznake, u protivnom bi ih policija uhitila. Naročito je veliku opasnost predstavljala poljska policija kada je “upadala” na buvljak i provodila raciju, jer je za razliku

od njemačkih patrola nepogrješivo razlikovala Židove od kršćana, bez obzira na Davidovu zvijezdu. Naravno, postojali su šverceri koji su bili u dogovoru s policijom i plaćali su im proviziju za “slobodno” trgovanje u getu, ali takvi dogovori nisu bili mogući s Nijemcima. Budući su Židovima ovi poljski “trgovci” bili od životne važnosti, prigodom brojnih racija su ih vješto skrivali, a kada bi se policijske patrole nestale iz vidika, posao se nastavljao kao da ništa nije ni bilo. Ali, to je ipak bila trgovina s ograničenim rokom trajanja, jer na koncu većina nije više imala što prodavati; u nemogućnosti da nabave lijekove i hranu, ljudi su se razboljevali, zavladaše su razne epidemije i masovno su umirali, posebice stariji ljudi. Često se događalo da čovjek koji prolazi ulicom odjednom padne, ali na to više nitko nije obraćao pažnju; više nikome nije bilo čudno da na ulici prođe pored trupla koja

su danima ostajala ležati na ulicu, jer “gradske službe” jednostavno nisu stizale pokupiti i odvesti ih u mrtvačnicu tzv. szopku, gdje su se leševi odlagali, sve dok ih se ne bi nakupio dovoljan broj za pokapanje u masovnu grobnicu. Ubrzo su se masovne grobnice počele kopati gotovo svaki dan, jer su mirisi mrtvih tjelesa užasno zaudarali, a prijetile su i onako već učestale zarazne epidemije.

Na koncu, zavladao je takva bijeda i neimaština da su žitelji geta počeli prodavati i onu odjeću koju su imali na sebi, tako da su se na ulicama počeli pojavljivati ljudi obučeni poput Ghandija, ili kako su ih crnohumorno nazivali “nudisti”. To su u pravilu bile izbjeglice koje su nakon njemačke okupacije Poljske nagrnule u Varšavu vjerujući da će se u njoj najbrže i najlakše snaći. A kada su bili satjerani u geto, bez ikakvih sredstava za život, bez ikakvih poznanstava, prepušteni sami sebi, bili su prve žrtve masovnog pomora. Upravo su se iz njihovih redova najviše “regrutirali” prosjaci čiji je broj rastao zastrašujućom brzinom; na koncu, polugoli, nadutih trbuha od gladi, sluđenih pogleda i ispruženih mršavih ruku, ležeći su plačnim glasom prosili za koricu kruha, jer više nisu imali snage stajati. Umirali su u mukama na ulici, a praktički još polužive ulične bande su ih skidale do gola, jer to je bilo vrijeme kada su i dronjci imali svoju cijenu. Preminule su prekrivali papirom, ali i taj bi papir ubrzo nestao, jer se mogao prodati. Iako su ulice bile pune leševa, a čovjek se očevidno na sve navikne i na sve otupi, ubrzo bi se uz njih pojavio novi prosjak, recimo u liku uličnog pjevača koji je svojim moćnim glasom izvodio arije iz najpoznatijih opera, a neki su u tom čovjeku prepoznavali nekada poznatog opernog pjevača. Gradska luda Rubinstein svojim je crnim humorom uveseljavao i tješio sugrađane, a ujedno je lucidno i precizno iskazivao sve njihove

ve najdublje strahove i sumnje; tako je primjerice molio umiruće da sami odu do szopke i tamo neka legnu na bok kako bi napravili više mjesta za druge, koji samo što nisu stigli.

Posebnu ulogu u getu imala je trgovina svetim židovskim knjigama; Židovi, poznati kao “narod knjige” teško su se rastajali od obiteljskih relikvija, ali kako je neimaština bivala sve veća, na koncu su počeli prodavati obiteljske Biblije i Talmude, ali za ta reprezentativna izdanja maksimalno su mogli dobiti tri zlota. Kada bi te iste knjige prodavali kao papir, mogli su po kilogramu dobiti pet zlota, a oni najvještiji od tog papira su pravili torbe i dobro zarađivali. U početku, dok geto nije bio ograđen funkcionirale su židovske izdavačke kuće i knjižare; još uvijek su se tiskale knjige i na hebrejskom i na jidišu, ali i to je ubrzo prestalo zbog nedostatka papira, boja i tehnike. I cenzura je odigrala svoje; obustavljeno je tiskanje i novina i časopisa, jedino su se ilegalno tiskali antinacistički leci, proglasi pokreta otpora, a 5702. godine (1941./2.) u Varšavskom getu tiskani su posljednji kalendari na hebrejskom. Stanislaw Adler je u svojim memoarima prepričao zgodu kako je u stanu jednog rabina našao veliko, kompletno izdanje Encyclopaediae Britannice i nije mu sreći bilo kraja, jer je mogao u arijejski dio grada prokrijumčariti kvalitetan papir i tako si osigurati “bogatu trpezu” za narednih nekoliko tjedana.

Posebno su upečatljiva i teška svjedočanstva o životu djece u getu o čemu je, uz Janusza Korczaka ili Irene Sendler, pisala između ostalih i Rachel Auerbach, koja je prepričala fascinantno razgovor dvije djevojčice koji je slušala dok je iza njih hodala ulicom. Starija je djevojčica objašnjavala mlađoj što je to park, kako on izgleda, opisivala je jezero po kojem plivaju labudovi, kako izgleda cvjetnjak, jer je malenoj sve to bilo nepoznato. Drugom zgodom, čula je pitanje djevojčice upućeno majci: što

je to ljiljan? Majka je odgovorila da je to vrsta cvijeća, a uslijedilo je novo pitanje: što je to cvijeće?

Iako su uvjeti života u getu bili gotovo nemogući, još uvijek je bilo dovoljno bogatijih ljudi koji su si mogli priuštiti izlazak u kavane kojih je u Malom getu bilo nekoliko, a u njima se i odvijao kulturni život ove od svijeta izolirane zajednice. Sve do listopada 1941. iz Art Cafea (u ulici Leszno) mogla se čuti židovska glazba, gledati pantomimičare i vodvilje, te satirične predstave u kojima su se ismijavali predstavnici židovske policije i gdje su se crnohumorno, ironično komentirali bitni događaji iz života geta: šverc, prostitucija, lažne glasine itd. Ljudi su se jedino kroz suze i smijeh mogli (na)rugati smrti, omrznutim nacistima i njihovim pomagačima, kako u poljskim, tako i u vlastitim redovima. Čuveni židovski humor je opet trijumfirao, i kako piše Mary Berg, to je ono što nacisti nisu mogli shvatiti. U kavanama su nastupali slavni glumci, pjevači, balerine, a iznimno je bila popularna izvedba “Kneginje čardaša”. Kaplan piše da su smijeh i humor bili jedini, istina privremeni, ali efikasan lijek protiv bolesti koja se zvala “svakodnevnost, sumorni živo pod prijetnjom smrti”.

U cafeu Sztuka (Umjetnost), kultnom i najposjećenijem sastajalištu bogatih Židova (što bi zapravo trebalo shvatiti krajnje uvjetno), sve je “mirisalo” na nekadašnju eleganciju i otmjenu i utoliko je slika bila još sumornija i tužnija. Mlade dame i gospoda pokušavali su, koliko god to zvučalo jezivo i izgledalo groteskno, pratiti modne trendove, a svojim nastupima pozornost su plijenile čuvene židovske pjevačice Vjera Granova i Marysia Ajzenstatt. U kavani Fontana svirao je sjajni pijanist Wladislaw Spielman, a ponekad bi mu se znao pridružiti i Artur Goldfeder. U Malom getu nalazila se i kavana Bajka, a masovno je posjećivana jer je imala “vrt”,

tj. nekoliko stolova na travnjaku ispod dva stabla. Taj privid terase podsjećao je ljude na neka bolja vremena; travnjak i stabla su praktički bili jedini dio prirode u getu.

Uprava Židovske komune trudila se i u tako skućenim, praktički nemogućim uvjetima pomoći ljudima koliko god je mogla, pa su pred zimu 1942. nastojali prikupiti nekoliko milijuna zlota kako bi putem njemačkih “posrednika” kupili određene količine hrane i ogrijeva za najsiromašnije. Međutim, akcija nije uspjela naprosto stoga jer i oni najbogatiji Židovi nisu imali više što dati i to je bio najbolji dokaz da je cijela zajednica dodirnula dno bijede i neimaštine. Ali, začudo, ljudi su se još uvijek nekako snalazili; porastao je interes i među onima stanovnicima geta koji su to ranije s gnušanjem odbijali da se uključe u redove policije koja je imala kakav-takav prihod i redovito sljedovanje potrepština. Glavni zapovjednik policije u getu, pukovnik Szerynski (konvertirani Židov) sa svoja tri pomoćnika (Hendl, Leikin i Ferstenberg) bio je najomraženija, ali i najtraženija osoba u getu, jer je odlučivao o prijemu novih kadrova u službu. Dok su se ranije ljudi skanjivali i odbijali nositi policijsku kapu s Davidovom zvijezdom i natpisom Jüdischer Ordnungsdienst, sada su se za njom otimali, iako su znali da će se zamjeriti mnogim sunarodnjacima jer će morati sudjelovati u racijama, služiti se silom, kontrolirati i sprječavali ilegalne izlaze i ulaze u geto, prijavljivati mito, onemogućavati trgovinu na crno i slično.

Jedino službeno glasilo u getu bila je Gazeta Żydowska, tiskana u Krakovu uz osobno odobrenje Hansa Franka, generalnog guvernera okupirane Poljske; Židovi ga nisu čitali, ali su pratili one rubrike koje su donosile vijesti iz drugih geta kojih je na cijelom teritoriju bilo osam stotina (prvi je osnovan u Lodzu, u veljači 1940.) i tako su saznavali što se zbiva u sredinama u kojima su živjeli njihovi rođaci, ali i

VARŠAVSKI GETO

informirali se o akcijama humanitarnih organizacija, nabavci lijekova itd. Posebno se pratila rubrika “Traži se”, jer su u njoj roditelji tragali za nestalom djecom i obrnuto. Gazeta Żydowska tiskana je u maloj nakladi, pa se smatra kako je jedan broj u prosjeku čitalo više od stotinu ljudi. Veliki je interes vladao i za ilegalnim tiskom jer je donosio istinite informacije o razvoju situacije na ratištu, a ostaci nekadašnjih židovskih političkih stranaka, prije svega onih radničke provenijencije, pozivali su svoje pristaše da se uključe u pokret otpora i objašnjavali ciljeve svoje borbe. U getu se nalazilo i nekoliko ilegalnih radio stanica za kojima je Gestapo stalno traga; nekoliko je i otkriveno, pronađeno, a njihovi vlasnici i korisnici streljani, ali nikada do kraja nisu bile sve uništene; prestale su s radom tek porazom ustanika.

Kada su nacisti započeli s masovnim deportacijama u logore smrti, očajni Žido-

vi su definitivno shvatili kako više nemaju što izgubiti, a da vlastitim životima ionako već odavno ne vladaju; znali su da nemaju nikakvih izgleda u borbi protiv nacista, ali pokazali su odlučnost i hrabrost koja graniči s mogućim, zapravo nadilazi granice (ne)mogućeg. U Londonu, Washingtonu, a sigurno i u Moskvi, znali su što se zbiva u getu, znali su za pripreme ustanka, na koncu Szmul Zygielbojm, predstavnik Židova i savjetnik u egzilnoj poljskoj vladi u Velikoj Britaniji, o tomu je referirao vodstvu Saveznika, ali bez uspjeha; nitko ništa nije učinio, a kada je dobio vijest o slomu ustanka u Varšavskom getu, sav očajan, kako bi iskazao protest, izvršio je samoubojstvo. Varšavski geto i ustanak su simbol najvećih patnji, ali i najvišeg herojstva, vječna opomena kamo vodi antisemitska isključivost i mržnja. Ali po svemu sudeći, na žalost, od povijesti nikada nitko ništa nije naučio.

ŽIVOT U SKLONIŠTIMA VARŠAVSKOG GETA

PIŠE: MILJENKO HAJDAROVIĆ

U literaturi koja se bavi temom ustanka u Varšavskome getu često se spominje pojam bunkera. Radi boljeg razumijevanja treba zapravo pojasniti o čemu se zapravo radi. Bunker je obrambena fortifikacija, specijalno izgrađen ili opremljen objekt koji bi braniteljima trebao pružiti dobru zaštitu prije svega od pješačkog oružja. Kod većih bunkera s debelim betonskim zidovima i čeličnom strukturom očekuje se da mogu izdržati i žestoke topničke, raketne ili avionske napade. Kada govorimo o ustanku u Varšavskome getu, zapravo ne govorimo o bunkerima nego o skloništima. Kuće i zgrade obično su imale podrum koji su, ponekad već i od izgradnje, uz funkciju skladišta imali i funkciju skloništa. Tijekom pripreme za ustanak ti su se podrumi produbljivali, proširivali, ojačavali i prije svega punili hranom, pićem, oružjem i municijom. Pri pružanju otpora neprijatelju ustanici su koristili ta skloništa za zaštitu i borbu. U mnogim slučajevima ta su skloništa do kraja ustanka postala i grobnice. Nacistički vojnici su redom eksplozivom ili vatrom rušili objekte kako bi se skloništa zatrpala ili urušila.

Mordekhai Lanski, preživjeli iz geta, svjedoči: “Cijelo stanovništvo, mlado i staro, bilo je zauzeto stvaranjem skro-

SKLONIŠTA VARŠAVSKOG GETA (FOTOGRAFIJE SKLONIŠTA SU SADRŽANE U STROPOVOM IZVJEŠTAJU)

višta, osobito pod zemljom. Činilo se da je geto bio vojni logor. U dvorištima se moglo vidjeti Židove kako nose vreće pijeska, cigle i žbuke. Radilo se danonoćno. Posebno su bile posjećene pekare jer su bile potrebne velike količine kruha za pripremu dvopeka [koji se mogao dugo čuvati a da se ne pokvari]. Žene su bez prestanka radile, mijesile tijesto, spremale štruce kruha i pravile rezance. Dok su radili, noseći tijesto u pekare, lica su im imala izraz ushićene napetosti i gotovo religiozne tjeskobe; pripremali su se za ono što će doći. Nitko nije pomišljao dobrovoljno otići u Treblinku. Ti ljudi,

koji su preživjeli prethodne deportacije, sada su pripremili sve što je potrebno da prežive u skrivanju mjesecima.”

Skloništa su i tijekom dvije godine prije ustanka bila podzemni centri za obrazovanje, tiskanje propagande pa i druženje stanovnika geta. Thaddeus Stabholz je u skloništima stjecao svoju prvu medicinsku edukaciju i pomagao je pacijentima s tifusom i bolestima povezanim s glađu. Pobjegao je prilikom transporta u Treblinku i nakon rata je ostvario liječničku karijeru. U sjećanjima na ustanak je napisao: “Pakao bjesni nad našim glavama dok česte eksplozije paraju zrak, kuće se

ruše, jedak dim od požara probija kroz naš mali osmatračni otvor, a ulične borbe se nastavljaju. Jedna izolirana eksplozija ručne bombe praćena s nekoliko hitaca iz revolvera — to su naši; nekoliko mitraljeskih rafala i snažna eksplozija — to su Nijemci. (...) Danas je 30. travnja. Likvidacija geta i njegova posljednja obrana započeli su 18. Dvanaest dana sjedimo u ovoj rupi. Ne spavamo; ne krećemo se; ne razgovaramo. Umjesto toga, šutke ležimo na krevetima i razmišljamo — o čemu? — o smrti, i zašto moramo umrijeti, i o beznađu naše situacije.” U izvještaju Jürgena Stroopa čitamo: “Nije me briga koliko je odanih vojnika imala Židovska borbena organizacija... Korijen problema je u tome što su aktivnosti Organizacije... obasjale cijelo židovsko društvo u getu, izazivajući lančanu reakciju. Možda čak i oni nisu bili svjesni... opsega vatre koju su zapalili u dušama tisuća Židova koji su do ove točke bili pasivni.”

Jakub Ewinson se prisjeća: “Gori! S ulice mitraljez puca na zapaljenu kuću. Ljudi bježe i padaju. Moramo napustiti bunker. Istrčavamo i trčimo do najbliže kuće u ulici Nalewki 39. Ne možemo hodati ravno, puzimo, salve oko nas ne prestaju. Dolazimo do ruševina, uključujući i ulaz u podrum koji ne gori. Odmah niz metaka pada u podrum. Jedan od nas pogođen je u trbuh i vrišti od bolova. Mjesto postaje opasno. Nastavljamo trčati. Nasuprot zgrade, na adresi Nalewki 38, gori. Ljudski jauk i očaj nemaju granica, ljudi živi gore. Ljudi onesviješteni od bolova trče amo-tamo s kantama vode koje su Bog zna odakle uzeli. Pokušavaju ugасiti požar. Odjednom nova serija pucnjeva, ljudi padaju jedni na druge. Dopuzali smo do vrata kuće na adresi Nalewki 39. Skrивamo se iza ogromne hrpe ruševina. Djevojčica stoji sa strane i plače: ‘Dođi, pomoz mi, mama mi je skočila s trećeg kata, slomila je nogu’. Čujemo ženino glasno

SKLONIŠTA VARŠAVSKOG GETA (FOTOGRAFIJE SKLONIŠTA SU SADRŽANE U STROOPOVOM IZVJEŠTAJU)

stenjanje. Ne možemo pomoći i držimo djevojčicu koja nam se kida iz ruku.”

Kako su nacisti postepeno bombama, bojnim otrovima i vatrom uništavali sklonište po sklonište, ljudi su bježali iz jednog skloništa u drugo koje im se činilo sigurnijim. U mnogim podrumima bilo je toliko ljudi da u slučaju vatre ili ubacivanja plina nisu ni mogli pobjeći. Veliki broj žrtava tijekom ustanka se ugušio. Chaim Primer, sudionik ustanka, piše: “Do bunkera je došlo nas osamdesetak iz Židovske borbene organizacije, zajedno smo bili grupa od oko 300 ljudi. Po ulasku u susret nam je prišao jedan od gangstera, neka vrsta vodiča, pokazao nam je sve čari bunkera i odveo nas u prostoriju koja nam je bila namijenjena... Naši domaćini, pripadnici kriminalnog podzemlja, ne samo da su počastili s poštovanjem, prisiljavali su i civile da čine isto.”

Posljednja adresa vodstva ustanika bila je u skloništu koje se prostiralo na dvije adrese. Bivše skladište krijumčara na križanju ulica Miła 18 i Muranowska 39. Nacisti su 7. svibnja otkrili da se na

toj adresi skrивa preostalo vodstvo Židovske borbene organizacije među kojima i Mordechai Anielewicz. Prema procjenama tu se skrивalo oko 300 osoba. Nacisti su pozvali na predaju i većina civila je 8. svibnja izašla. Ustanici su nastavili bitku sve dok nacisti nisu ubacili suzavac. Anielewicz i dio ustanika su umjesto predaje izabrali samoubojstvo. Samo je 15 ljudi uspјelo pobjeći kroz jedan otvor koji nacisti nisu otkrili. Cijeli objekt je urušen i danas se smatra grobnicom iznad koje je podignut spomenik.

Čak i nakon sloma ustanka stotinjak Židova nastavilo se skrивati po neotkrivenim skloništimа. Arieh Neiberg je zapisao u memoarima o doživljajima svoje grupe od 45 osoba: “6. lipnja 1943. Proveli bismo cijeli dan ležeći na našim krevetima. Vani su ostali samo izviđači koji su se odvažili daleko, temeljito provjeravajući teren. Preko puta nas stajale su ruševine židovske bolnice, pougljenjeni okviri kreveta visjeli su iz čađavih pocrnjelih soba. Židovski dio ulice Gęsia bio je prekriven gomilama krhotina zgrade koja je

dignuta u zrak. Sve je bilo mirno kao na groblju, tišina koja se prekida samo jutrima, kad su njemački vojnici paradirali ulicom... Na jednom tavanu nailazimo na mrtva tijela, muhe se roje po njima... U blizini nalazimo vreće dvopeka i pljoske vode. Nismo imali načina da pokušamo utvrditi tko su bili ti ljudi. (...) Sada, kada

je ostala samo mala šačica, opet nismo imali dovoljno borbene snage. Sustavnim uništavanjem preostalih objekata naše mogućnosti skrivanja drastično su se smanjile. Oni koji su bili u bunkerima mogli bi se jednog dana probuditi i naći se zatrpani pod ruševinama srušenih kuća... Naše zalihe su gotovo nestale,

kao i streljivo... Od rujna smo potpuno odsječeni iz arijske zone, Nijemci su nas lovili dan i noć i izbačeni, takoreći, od strane naše židovske braće. Postali smo duhovi, ni manje ni više.” Neiberg se tek 26. rujna 1943. s nekolicinom prijatelja uspio skloniti na arijevska stranu grada.

MAREK EDELMAN

— VJEČITI USTANIK

PIŠE: MILJENKO HAJDAROVIĆ

Ponekad nam u hrvatskome jeziku nedostaju riječi, odnosno nedostaje nam adekvatni prijevod. Jedna od takvih riječi i nužno potrebna za ovaj članak je engleska riječ *upstander*. Upstander je osoba koja se podiže u zaštitu onih koji su napadani, bilo verbalno ili/i fizički. Marek Edelman bio je upravo takva osoba — uvijek je pokušao biti onaj koji brani čovjeka. U nedostatku boljeg prijevoda i posebno vezano uz Edelmanovu biografiju ovdje ćemo ga nazvati vječitim ustanikom.

Marek Edelman rođen je najvjerojatnije 1919. u Gomelu, gradu u današnjoj jugoistočnoj Bjelorusiji. U izvorima kao moguće godine rođenja, bez datuma, navode se još 1921., 1922. pa i 1924. godina. Edelman je u poznim godinama komentirao da godina rođenja nije ni važna. Njegovi su roditelji ubrzo preselili u Varšavu u potrazi za poslom. Ubrzo po rođenju ostao je prvo bez oca, a potom i bez majke. Brigu o njemu su preuzeli

majčini prijatelji iz varšavske bolnice u kojoj je radila kao tajnica. Već kao dječak postao je član Sveopćeg židovskog radničkog saveza (Bunda), a neposredno pred početak Drugog svjetskog rata postao je vođa dijela te organizacije za stariju djecu prigodnog naziva *Tsukunft* (Budućnost). Desetljećima kasnije o tom je razdoblju rekao: “Bundisti nisu čekali Mesiju niti su planirali otići u Palestinu. Vjerovali su da je Poljska njihova zemlja i borili su se za pravednu, socijalističku Poljsku u kojoj bi svaka nacionalnost imala kulturnu autonomiju i u kojoj bi prava manjina bila garantirana.”

Edelman je odmah po završetku rata 1945. godine objavio svoje memoare u kratkoj knjižici. To su ujedno bili i prva sjećanja sudionika i svjedoka ustanka u Varšavskom getu. Memoari su samo godinu kasnije objavljeni u Jugoslaviji, na slovenskom jeziku. Gradska knjižnica i čitaonica Metel Ožegović, izgleda jedina javna knjižnica u Hrvatskoj, u svojem spremištu ima primjerak. Na iznenađenje knjižničarke posuđena je nakon dugo vremena, a onaj papir s datumima posudbe na zadnjoj stranici ima otisnut

samo jedan datum posudbe — 14.1.1972. Na pečatu doznajemo da se knjižnica tada zvala Narodna čitaonica i knjižnica Sloboda. Edelman opisuje događaje od početka do kraja Drugoga svjetskog rata u Poljskoj.

Prvi koraci protiv Židova u Poljskoj uslijedili su odmah po okupaciji. Edelman kao preteču geta u Varšavi navodi proglašenje karantene protiv širenja tifusa krajem siječnja 1940. godine. Određen je prostor izvan kojeg Židovi nisu smjeli stanovati. Nijemci, ali i Poljaci su počeli koristiti Židove kao besplatnu radnu snagu. Na tom ograničenom području tijekom uskršnjeg razdoblja proveden je pogrom u kojem su sudjelovali i Poljaci koji su za to bili plaćeni 4 zlate dnevno. Bundovci su na to odgovorili s četiri napada. Edelman komentira da su ti napadi, taj otpor, bili poruka svim pretučenicima da su Židovi usprkos svemu sposobni dignuti glavu. Tada je krenulo i podizanje zida, protjerivanje Poljaka i preseljenje Židova u geto, koji je i službeno najavljen 16. listopada 1940. godine. Edelman svjedoči da ubrzo nije ni bilo važno doći do novosti izvan zida i bodljikave žice jer je jedini svakodnevn

zadatak bio — živjeti. Glad je rasla iz dana u dan, ali je različito udarala na slojeve ljudi. Oni bogatiji su uz pomoć mogli još dobro živjeti dok je sirotinja brzo počela pretraživati otpad u potrazi za gnjilim povrćem. “Jedni padaju na ulici, drugi umiru kod kuće, a domaći ih svuku do kože (kako bi prodali odjeću) i izbace truplo na ulicu kako bi troškove sahrane platila židovska općina. (...) Groblje nema prostora za sve. Grobari ne stignu iskopati. (...) Mjesečna smrtnost narasla je na 6000.”

U getu su početkom 1941. doznali o stradanju Židova iz Lodza u logoru Chełmno. Ne samo da su doznali o ubijanju već i detalje o skidanju, navodnoj pripremi za tuširanje i vožnji u plinskim kamionima. No, Edelman napominje da Varšavski geto u te informacije nije htio vjerovati: “ni Nijemci ne bi ubili stotine tisuća ljudi, posebno u vremenu, kad im je toliko potrebna radna snaga”. Jedino je mlađima, koji su opažali postepeni rast nacističkog terora, postalo jasno da je to istina. Postalo im je jasno da se moraju pripremiti za akcije. Na sastancima Tsukunfta u veljači 1941. glavna misao bila je da ne žele umrijeti bez otpora. Ni tijekom druge polovice 1941. kada je Njemačka napala SSSR većini u getu nije bilo jasno da se radi o organiziranom pokušaju uništenja Židova već da se radi o pojedinačnim zvjerstvima i zločinima.

U siječnju 1942. sve političke organizacije unutar geta dogovorile su suradnju oko pripreme oružanog otpora u suradnji s Poljskom socijalističkom strankom. Obzirom na nedostatak oružja pripreme su prvenstveno tekle u obliku edukacije, propagande i okupljanja u manje grupe kako ne bi bili otkriveni od Gestapa i njihovih pomagača unutar geta. U proljeće 1942. nacističko nasilje na ulicama geta i nasumična ubojstva postajala su sve češća. Po Edelmanovu shvaćanju Nijemci su pomno birali ljude iz svih skupina kako bi zavladao što veći strah i kako bi

MAREK EDELMAN

se umanjila mogućnost otpora tijekom buduće likvidacije geta. Učestalo nasilje je među stanovnicima geta ipak pomalo utjecalo na shvaćanje da geto živi samo od milosti nacista i da likvidacija geta postaje moguća, na temelju primjera o kojima su slušali iz drugih krajeva Poljske. Edelman u memoarima opisuje više slučajeva nasilja i reakcije stanovnika geta. Navodi i primjere organiziranja tiskanja letaka i novina te akcije koje je Gestapo provodio protiv židovskih organizacija. Kako je shvaćanje o mogućoj likvidaciji geta postajalo sve više prisutno tako su se i mijenjale životne navike stanovnika. Čak i oni bogati, koji su se prije bavljali po kavanama, sada pokušavaju naći posao u radionicama i kod obrtnika kako bi se prikazali kao radno sposobni i nužni za nacistički stroj.

U ljeto 1942. nacisti su u krenuli s pražnjenjem geta i iz tjedna u tjedan su na Umschlagplatzu okupljali tisuće Židova. Na početku akcije su obavijestili varšavski Judenrat da kreću u akciju preseljenja

na istok. Prema pisanju Edelmana veliki dio ih je zbog gladi prvih dana s radošću išao na Umschlagplatz gdje su dijelili po 3 kile kruha i kilu marmelade. Miris kruha odvrćao je misli od konačne destinacije. Do početka jeseni uništeno je oko 265.000 Židova od kojih je najviše transportirano u Treblinku. Tijekom te *Grossaktion Warsaw* stradao je i poznati dr. Janusz Korczak s djecom iz svog sirotišta. U getu je ostalo oko 60.000 ljudi.

To razdoblje je bilo katastrofalno i za tajne organizacije otpora koje su decimirane. Najuzža skupina formirala je u srpnju 1942. Židovsku borbenu organizaciju (Żydowska Organizacja Bojowa — ŻOB). Budući da je geto bio podijeljen na blokove i sama se organizacija podijelila na jedinice koje su mogle funkcionirati i s malo ili nimalo međusobne komunikacije. Većina vođa bila je u dvadesetim godinama života. Edelman je kao jedan od zapovjednika zadužen za područje radionica za proizvodnju četki. Nabavka oružja i uz vanjsku poljsku pomoć bila je

iznimno teška. Do kraja 1942. pribavili su tek nešto više od desetak revolvera i samokresa. No i s tako malo oružja poduzeli su nekoliko akcija protiv nacističkih čuvara i kolaboratera u getu što je ŽOB-u podiglo popularnost. Nova akcija likvidacije geta započeta 18. siječnja 1943. bila je prvo veliko vatreno krštenje ŽOB-a. Nakon lošega početka u uličnoj borbi, na što nisu bili spremni ni imali opreme, pripadnici ŽOB-a krenuli su s gerilskom borbom na četiri lokacije. Jedna od zarobljenih grupa privedena je na Umschlagplatz gdje je jedan od vođa motivirajućim govorom ohrabrio šezdesetak dovedenih Židova da odbiju ući u teretni vlak. Nacisti su ih zbog toga streljali na licu mjesta. Taj oružani otpor i pasivni otpor na Umschlagplatzu, bio je po mišljenju Edelmána, psihički prijelomni trenutak za Židove u getu. Nacisti su po prvi put, zbog otpora, morali prekinuti akciju.

Krajem siječnja 1943. poljski pomagači dopremili su 50 revolvera i 50 ručnih granata. To je ŽOB-u omogućilo oblikovanje borbenih grupa i opremanje njihovih operativnih baza. Geto je podijeljen na četiri operativne zone. Počeli su izvoditi sabotaže, a židovski radnici su se u sve manjem broju odazivali na posao. Prikupljanje financija i hrane potrebne za organizaciju otpora bilo je sve značajnije. Od prikupljenog novca na "arijevskoj" se strani kupovalo oružje, eksploziv i benzin za izradu zapaljivih bombi. Kad su nacisti 19. travnja 1943. krenuli u likvidaciju geta naišli su na neočekivan otpor. Edelman piše: "Savršeno smo dobro znali da nemamo šanse za pobjedu. Jednostavno smo se borili da Nijemci ne biraju vrijeme i mjesto naše smrti. Znali smo da ćemo umrijeti. Baš kao i svi drugi koji su poslani u Treblinku... Njihova smrt je bila daleko hrabrija. Nismo znali kada ćemo primiti metak. Morali su se nositi sa sigurnom smrću, skinuti se do

gola u plinskoj komori ili stajati na rubu masovne grobnice čekajući metak u potiljak... Lakše je bilo umrijeti boreći se nego u plinskoj komori." Nakon tri tjedna teških borbi i samoubojstva Mordechaja Anielewicza, vođe ŽOB-a, Edelman je ostao na čelu preostalih boraca u Ulici Mila 18. U noći s 9. na 10. svibnja Edelman je uspio s još nekolicinom boraca kroz kanalizaciju prijeći na "arijevsku stranu" Varšave.

No, tu Edelmanova borba nije prestala. U Varšavi se skrivao do kolovoza 1944. kada se s još nekoliko pripadnika ŽOB-a pridružio Poljacima u Varšavskom ustanku. I po slomu tog ustanka ostao se skrivati u porušenom gradu kao dio malobrojne skupine prozване Robinzoni Varšave. Ostali su u skrovištima sve do dolaska Crvene Armije. Većina će kao takvog Robinzona prepoznati poznatog pijanista Władysława Szpilmana (kojeg je u filmu portretirao Adrien Brody).

Nakon rata Edelman se oženio i dobio sina i kćer. Diplomirao je medicinu i kao kardiolog stekao značajan ugled. Njegova supruga Alina, također je preživjela Varšavski geto. Supruga je s djecom izbjegla u Francusku tijekom antisemitskih akcija poljskih vlasti 1968. godine. No, Edelman nije želio napustiti Poljsku "jer netko mora ostati uz sve koji su ovdje stradali" Łódź, grad u kojem je proveo većinu karijere, je 2019. godinu proglasio "Godinom Marek Edelmána".

Nastavio se baviti političkim aktivizmom što ga je uskoro dovelo u sukob s novim režimom. Protivio se ujedinjenju Bunda s Poljskom ujedinjenom radničkom partijom. Tijekom sedamdesetih godina prošlog stoljeća pridružio se Radničkom obrambenom komitetu i potom sindikatu Solidarnost. Zbog toga je 1981. stavljen u kućni pritvor. Nakon demokratske tranzicije u Poljskoj bio je član nekoliko liberalnih stranaka, promicao je ljudska prava, osuđivao rasizam, po-

državao antifašističke inicijative i borbu protiv antisemitizma. Tijekom opsade Sarajeva 1993. pratio je jedan od humanitarnih konvoja u grad. Prilikom obljetnice ustanka u Varšavskom getu 1995. je izjavio: "Holokaust je neuspjeh civilizacije. Nažalost, ovaj neuspjeh nije završio 1945. godine. To treba zapamtiti. U ekstremnim okolnostima ni strah ne može biti opravdanje, dok pasivnost postaje zločin." To što je međunarodna zajednica iskazala veliku indiferentnost prema genocidu u BiH je proglasio "zakašnjelom pobjedom Hitlera — pobjedom iz groba" i podržao je NATO bombardiranje Jugoslavije. Kasnije je podržao i američko bombardiranje Iraka smatrajući to borbom protiv fašizma. Potkraj života kritizirao je izraelsku politiku prema Palestincima i istodobno i njihove samoubilačke napade. Edelman je umro u Varšavi 2. listopada 2009. godine. Sahranjen je uz poljske vojne počasti, a lijes mu je bio prekriven zastavom Bunda.

FOTO: GRAFIT U VARŠAVI — PRIJEVOD TEKSTA: NAJVAŽNIJI JE ŽIVOT, A KAD GA IMA, NAJVAŽNIJA JE SLOBODA. I ONDA ŽIVOT DAJEMO ZA SLOBODU...

JANUSZ KORCZAK

— MODERNI PEDAGOG I ANĐEO ŽIDOVSKOG SIROTIŠTA U VARŠAVI

PIŠE: NATAŠA BARAC

Janusz Korczak bio je pseudonim Henryka Goldszmita, poljsko-židovskog doktora i autora. Ovaj liječnik, pedagog, publicist, društveni djelatnik i časnik poljske vojske postao je poznat početkom 20. stoljeća kada je počeo pisati knjige za djecu i knjige o odgoju djece namijenjene odraslim osobama. Bio je moderni pedagog, autor brojnih izdanja iz područja teorije i prakse odgoja, te začetnik ideje o promicanju prava djeteta i potpune ravnopravnosti djeteta. Njegov pristup odgoju djece bitno je utjecao na poslijeratno zakonodavstvo usmjereno ka dobrobiti djece a pri tome je bio značajan doprinos Poljske koja je aktivno sudjelovala u pripremi Deklaracije o pravima djece iz 1959. godine te inicirala sastavljanje Konvencije o pravima djece koju je Opća skupština UN-a usvojila 1989. godine.

Janusz Korczak rođen je u asimiliranoj židovskoj obitelji u Varšavi 1879. godine. Njegov otac Jozef Goldszmit bio ugledni odvjetnik u Varšavi. Početno dobra materijalna situacija obitelji Goldszmit pogoršala se zbog psihičke bolesti oca koji je početkom devedesetih godina 19. stoljeća prvi put završio u psihijatrijskoj bolnici sa simptomima psihoze. Otac je

SPOMENIK JANUSZU KORCZAKU I NJEGOVOJ DJECI

umro 26. travnja 1896. Kako bi pomogao u uzdržavanju obitelji nakon očeve smrti Korczak je kao sedamnaestogodišnji đak počeo davati instrukcije. Njegova majka

Cecylia Goldszmit iznajmljivala je sobe u njihovu varšavskome stanu.

Korczak je još kao dijete puno čitao, a nakon što je diplomirao na medicinskom

fakultetu, bio je unovačen i sudjelovao je u rusko-japanskome ratu. Neko vrijeme usavršavao se u inozemstvu, a tijekom boravka u Londonu odlučio je da će se umjesto osnivanja vlastite obitelji posvetiti “službi dobrobita djece”.

Postao je priznati i traženi pedijatar, te se tako 1909. pridružio židovskoj udruzi Pomoć za siročad koja je nekoliko godina kasnije osnovala židovsko sirotište u Varšavi. Korczak je postao direktor ustanove.

On i njegova bliska suradnica Stefania “Stefa” Wilczynska godinama su vodili tu ustanovu prema Korczakovoj filozofiji o odgoju djece. Svako dijete je u sirotištu imalo svoje zadaće i svoja prava i svatko je bio odgovoran za ono što je učinio. Korczak je zagovarao emancipaciju djece, samostalno odlučivanje djece te poštovanje dječjih prava. Samo sirotište je vodio kao “dječju republiku” te smatrao da tradicionalna obitelj nije ni osnovna ni najvažnija stanica društva. Mladi stanovnici doma redovito su sazivali sud kako bi na njemu saslušali pritužbe i podijelili pravdu. Korczak je djeci iz sirotišta dao glavne uloge u dječjem časopisu Mali dnevnik (Maly Przegląd), redovitom dodatku poljsko-cionističkom listu Naš dnevnik (Nasz Przegląd). Za razliku od velikog broja dječjih časopisa toga doba, djeca su sama birala teme o kojima žele pisati i odlučivali su sami o tome kako će izgledati njihov list. Važno je istaknuti da je od 1919. zajedno s Marijom Falskom vodio i sirotište za poljsku djecu nazvano Naš dom. U toj ustanovi također su korištene Korczakove pionirske pedagoške metode.

Korczakov ugled na nacionalnoj razini počeo je rasti kada se počeo pojavljivati na radiju. “Stari doktor”, kako se nazivao, čitao je priče, razgovarao s djecom i držao predavanja. Njegova tjedna emisija na radiju bila je popularna i kod djece i kod odraslih. Ali zbog sve većeg antisemitizma u Poljskoj, Korczak je 1930-ih izgubio svoju emisiju. Nakratko se tije-

kom tjedana nakon njemačke invazije na Poljsku ponovno počeo pojavljivati na radiju i u svojim je radijskim emisijama tada pokušavao ohrabriti svoje slušatelje i uliti im nadu.

Njemačke okupacijske vlasti su u jesen 1940. osnovala Varšavski geto a židovska zajednica je bila prisiljena platiti izgradnju zida koji ih je odijelio od ostatka svijeta. Zbog opće situacije, gladi, bolesti i umiranja, veliki broj djece ostao je bez roditeljske skrbi. Korczak i njegovo sirotište također su se morali preseliti u geto i nastaviti s radom, prvo u ulici Chlodna a zatim u ulici Sienna.

Dnevnik koji je Korczak vodio u getu pokazuje njegovu stalnu borbu da osigura hranu i lijekove za sve veći broj djece o kojoj se skrbio. Iako se morao boriti i sa svojim sve lošijim zdravstvenim stanjem, Korczak je većinu vremena proveo tražeći donacije i donoseći hranu u sirotište. Njegov dnevnik također opisuje kako je pokušao očuvati mentalno i emotivno stanje djece. Mali broj onih koji su se brinuli za djecu učinili su sve što su mogli kako bi dnevna rutina u sirotištu u getu što više podsjećala na dom. Pokušavali su nastaviti s obrazovanjem djece, organizirali su predavanja, koncerte i kazališne izvedbe.

Krajem srpnja 1942., njemačke vlasti počele su masovnim deportacijama Židova iz Varšavskog geta, prema logoru smrti Treblinka. Korczakovi poljski prijatelji izvan geta ponudili su mu pomoć i obećali da će ga sakriti i dati mu kriptovvorene dokumente. Ali Korczak nije želio napustiti svoju djecu. On i njegovi suradnici odlučili su da se neće pokušati spasiti i da neće ostaviti djecu. Umjesto toga nastavit će se brinuti za djecu sve dok to bude moguće.

Ujutro 5. ili 6. kolovoza 1942. njemačka policija je odjednom došla na vrat i naredila Korczaku da evakuira zgradu. Korczak, Wilczynska i ostatak njihove

male ekipe brzo su okupili djecu. Gotovo dvije stotine djece hodalo je pretrpanim ulicama geta do Umschlagplatz. Zajedno s njima hodali su Korczak, Wilczynska i desetak odgajatelja koji su se brinuli za djecu. Očevici govore kako je skupina koračala getom dostojanstveno, a marš djece iz židovskog sirotišta prešao je u legendu i postao jedan od poslijeratnih mitova i čest motiv sjećanja očevidaca koji nerijetko nisu bili jedinstveni i vjerodostojni u svojim iskazima.

Kada su stigli na Umschlagplatz, Korczak i njegovi suradnici ukricali su se u vagone vlaka zajedno s djecom. Vlak je vozio prema Treblinki. Uvjeti su bili strašni. Djeca i vodstvo dječjeg sirotišta iz Varšavskog geta ubijeni su gotovo sigurno odmah po dolasku u Treblinku.

Janusz Korczak i danas je prava inspiracija odgajateljima i specijalistima za djecu. On je bio ponosan na svoje poljsko državljanstvo i na svoj židovski identitet. Korczakova književna ostavština obuhvaća 24 knjige i više od 1.400 tekstova objavljenih u periodici. Nažalost, sačuvano je samo tristotinjak tekstova.

“Grad baca djecu na moj put, kao male morske školjke — a ja sam samo dobar prema njima. Ne pitam ih ni odakle dolaze, ni kamo idu — u dobru ili u zlu”, napisao je Korczak u svibnju 1942. godine. A on je svu djecu o kojoj je brinuo smatrao svojom djecom. I kao pravi roditelj, sa svojom je djecom ostao do samog kraja.

Janusz Korczak postumno je 1948. godine odlikovan Viteškim križem Ordена obnove Poljske.

JUDENRAT

— FIKTIVNI PRIVID AUTONOMIJE

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Holokaust, točnije razdoblje između 1933. i 1945. godine, vrlo dobro je istraženo u historiografiji pojedinih država, a nakon 80 godina dostupna je i većina arhivskog gradiva. Osim poznatih političkih činjenica i ratne kronologije, poznati su sudionici tih zbivanja, posljedice te povijesna ostavština. Ono što i danas izaziva veliku pažnju su pitanja i moralne dileme pojedinaca. Kako preživjeti progone, što će biti s obitelji, gdje se sakriti, hoće li se ugroziti obitelj pomagača, kome se javiti za pomoć, treba li pomoći drugima kad je i vlastiti život ugrožen, odati nekog da bi se sam spasio — brojna su pitanja koja su mučile žrtve nacista i njihove pomagače.

Razmjeri Holokausta na početku se nisu mogli ni pretpostaviti. Europsko židovstvo bilo je potpuno nepripremljeno za rat i nacistički obračun s njima i dugo je trebalo da se shvati što se ustvari događa. Vjera da se pristojnom suradnjom s nacistima može izbjeći najgore i da je svaki otpor kontraproduktivan, vrtjela su se po glavama većine. Židovi su bili liječnici, bankari, trgovci, umjetnici, posjednici, obrtnici, učitelji, malo ih je bilo u najvišim vojnim krugovima. Na njih se najčešće gledalo kao na jedan, često

JUDENRAT U KRAKOVU, KOLEKCIJA USHMM

suvišan (odmetnut) svijet: evo, tu su, ali da ih nema, nikome ništa. Dežurni krivci za pandemije, glad, nezaposlenost, visoke kamate, sukobe, visoke cijene, razlike između bogatih i siromašnih, obrazovanih i neukih, Židovi su živjeli na marginama društvenog života istočnoeuropskih država. Ono malo istaknutijih pojedinaca nije moglo povući višemilijunsku zajednicu u središte zbivanja. Holokaust je isprva nalikovao

tek jednom od pogroma, kakvi su se sporadično javljali u prošlim stoljećima u carskoj Rusiji, Austriji, Njemačkoj. Nada da će se nacistička vlast “ispuhati” nakon nekog vremena i da će pokornost dekretima i odredbama smiriti situaciju, nije se ostvarila. *Nekako ćemo preživjeti, proći će i to*, mislilo se. Zbog takvog načina razmišljanja židovski je otpor prema nacistima na početku bio vrlo slab. Židovski poglavari bili su naviknuti

na pomaganje bolesnima članovima zajednice te osiguranju rabina i židovske poduke u školama. Rat je to stubokom promijenio. Odjednom su se vodstva zajednice morala boriti sa sudbinama svojih članova: kako sačuvati gole živote ili kako barem očuvati većinu?

Prvo židovsko vijeće (njem. *Judenrat*, hebr. *Kahal*) osnovano je odlukom Reinhardta Heydricha 21. rujna 1939. godine, tri tjedna nakon njemačkog napada na Poljsku. Čovjek željeznog srca, kako ga je Hitler nazivao, šef Gestapoa i SD službe te koordinatorski Einsatzgruppe smatrao je da se preko židovskih vijeća njemačke zakonske odredbe mogu lakše provoditi. Vijeća su davala fiktivni privid autonomije unutar geta te bila zadužena za održavanje reda među Židovima. A tko su bili članovi Judenrata? Predviđeno je da se vijeća sastoje od 24 člana, izabranih iz skupine uglednika, uključujući i rabine. Povjesničari se slažu da članovi vijeća na početku uopće nisu bili upoznati s njemačkim namjerama — Wansee konferencija na kojoj je dogovoreno “konačno rješenje židovskog pitanja” zbilja se tek u siječnju 1942. godine. Vijeće staraca ili Judenrat se doista doživljavalo kao tijelo koje brine o edukaciji najmlađih, nabavci hrane i lijekova, higijenskim prilikama u getu. A potrebe getoiziranih bile su ogromne. Uz vijeća, u većim getima osnovana je i dobrovoljna židovska policija (njem. *Judenpolizei*) koja je sprovođila odluke vijeća. Što je populacija geta bila veća i članova Judenpolizeia je bilo više. U Varšavskom getu je djelovalo 2.500 članova Judenpolizeia, u Lodzu 1.200, a u Lavovu 500. Najviše pažnje usmjerili su na kontrolu skladišta hrane, pravilnu raspodjelu kupona za hranu, nadzor pekarnica. Kako to već biva, neki su policajci ogrezli u zločine: zadržavali hranu za sebe, prisiljavali žene na prostituciju, denuncirali sumnjive Židove. Svi članovi Judenpolizeia su bili Žido-

1 MARKA, IZDANA U GETU U LODZU, C. COPOLLA

vi, a djelovali su na strani njemačkih okupatora, pomagali su protiv svojih, a na kraju bi ih nacisti likvidirali bez ikakve iznimke. U stalnom strahu od njemačke odmazde i u nekoj slabašnoj nadi u spas, židovska vijeća su rijetko kad surađivala s podzemljem. Radije bi ih denuncirali i sprječavali u otporu pa su članovi Judenrata i Judenpolizeia bili prvi na metama boraca.

Židovska vijeća uspostavljena su diljem Europe: u Belgiji, Nizozemskoj, Slovačkoj, Rumunjskoj, Litvi. Po okupaciji Mađarske 1944. godine, Nijemci su Judenrate osnovali i tamo. Djelovanje židovskih vijeća bilo je dosta skućeno u financijskim mjerama i obavezama koje su pred njih stavljena, stoga bi pribjegli oporezivanju Židova u getu i pljenidbi dragocjenosti (koliko su još postojala). Gospodarski život se razlikovao od geta do geta — u Varšavskom je više vladao liberalniji duh s poticanjem na individualne aktivnosti, više se krijumčarilo s vanjskim svijetom, a krijumčari su najčešće bila mala djeca koja su se lakše mogla provući kroz rupe u ogradi. U Lodzu je sve bilo centralizirano pod kontrolom Mordechai Chama Rumkowskog, glava- ra Judenrata. Sve je bilo strogo nadzirano: trgovina, kućna radinost, razmjena

robe za robu, podjela hrane i razmještaj za stanovanje. U redovitim kontaktima s njemačkim okupacijskim vlastima sudjelovala su isključivo vodstva Judenrata. Ponekad su to doista bili službeni odnosi s koliko-toliko uvažavanja, no više puta su Nijemci židovske poglavare izvrgnuli uvredama, poniženjima i ucjenama. Članovi Judenrata na taj su način bili trostruko omrznuti: od njemačkih okupatora; od stanovnika geta koji su smatrali da su previše popustljivi prema Nijemcima; a najgore je bilo što su sami sebe smatrali nemoćnima u tim okolnostima te su neki pred dvojbama koje su si postavljali i pokleknuli. Najpoznatiji slučaj je onaj inženjera Adama Czerniakowa, poglavara židovskog vijeća u Varšavi. Kada su Nijemci naredili “evakuaciju” geta i deportaciju Židova u logor, Czerniakow je na sve načine pokušao spasiti svoje sugrađane, barem djecu. No, njegove su se molbe izjalovile, Nijemci nisu predvidjeli da osim najnužnijeg broja Židova itko ostane u getu. Nemoćan i nesretan, Czerniakow odlazi u svoj ured gdje je počinio samoubojstvo otrovnom kapsulom. “Traže od mene da vlastitim rukama ubijam djecu svoje nacije. Ne preostaje mi ništa učiniti nego umrijeti”, napisao je svojoj ženi u

oproštajnoj poruci. Oni koji su odbili surađivati na deportaciji Židova, odmah su ubijen, poput dr. Josefa Parnasa iz Lavova koji je ustrijeljen.

No, bilo je i onih koji su relativno dobro surađivali s nacistima. Rumkowski iz geta u Lodzu je dugih pet godina upravljao sudbinom svojih sunarodnjaka. Svaki otpor u getu je gušio, a ako je bilo i demonstracija protiv njega — nije se libio pozvati Nijemce koji bi likvidirali pobunjene Židove. Geto je pretvorio u industrijsku zonu koja je Wehrmacht opskrbljivala proizvodima prisilnog rada Židova. Rumkowski je na proteste odgovarao pojačanom presijom, nudeći koristan rad kao jedini mogući put prema spasu. Čak je uspostavio vlastitu monetu sa svojim prikazom u getu, tzv. *rumkije*. Valuta je postojala i drugim getima, no taj je novac bio bezvrijedan, bio je to samo dio njemačke ratne propagande. Kada su u siječnju 1942. počele masovne deportacije, Rumkowski je sudjelovao

u izradi lista zatočenika. Smatrajući da “tijelo treba očuvati pa makar i bez udova”, starije, bolesne i djecu slao je među prvima. “Dajte mi svoju djecu!” dio je poznatog govora kojim je uvjeravao roditelje da mu predaju djecu mlađu od 10 godina — oni ionako ne mogu raditi i pridonijeti opstanku geta, a na taj će način ispuniti traženu kvotu za deportaciju. Kako na to odgovoriti? Koji roditelj bi dragovoljno predao svoje dijete u smrt? Rumkowski ionako nije slijedio svoju zapovijed jer vlastite djece nije imao. Do kraja geta u Lodzu opstala je tek polovica Židova. U kolovozu 1944., u zadnjoj deportaciji Rumkowski je sa suprugom poslan u Auschwitz, gdje su ga odmah ubili pripadnici Sondekomandoa, Židovi koji su mu se osvetili za višegodišnju kolaboraciju s nacistima.

Prvi ustanak u getu zbio se u rujnu 1942. u malom gradiću Lachwa, današnja Bjelorusija. Bila je to zajednička akcija Judenrata i pokreta otpora. Kada su se

getu približili vojnici iz Einsatzgruppe B s ciljem deportacije Židova i masovne egzekucije u nedalekoj šumi, napadnuti su od malobrojne židovske mladeži koja je djelovala u suradnji s Dov-Ber Lopatinom, šefom lokalnog Judenrata. U sveopćem kaosu unutar zidina geta, ubijeno je 650 Židova te 14 nacista. Iz zapaljenog geta pobjeglo je gotovo 1.000 Židova koji su se većinom sklonili u Pripjatskoj močvari. Neki su se kasnije pridružili poljskom Pokretu otpora ili Crvenoj armiji. Stotinjak rezidenata geta je preživjelo rat.

Povjesničari i danas dvoje o ulozi židovskih vijeća u okupiranoj Poljskoj. Većinom se slažu da su, iako im to nikako nije bila namjera, nevoljko postala instrument njemačke genocidne politike te uprljali svoje ruke u Holokaustu. Dio povjesničara židovska vijeća smatra pokušajem organiziranja pasivnog otpora, prilagodbom novonastaloj situaciji i pokušaju pasiviziranja ratnih prilika.

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKE OPĆINE ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

- **OBITELJ NATAŠE JAMBREK**
(U SPOMEN NA VLADLENU ATIAS-NIKOLOV I SINA ROSANA,
TE ZAHVALA SOCIJALNOJ SLUŽBI ŽOZ-A NA POTPORI) — 1000,00 €
- **GIZELA WEINBERGER**
(DRAGOJ PRIJATELJICI FANIKI UMJESTO CVIJEĆA NA GROB) — 100,00 €
- **MILA AJZENŠTAJN STOJIC**
(SJEĆANJE NA ŽARKA BABIĆA) — 20,00 €

ZA MUZEJ ŽIDOVSKE OPĆINE ZAGREB

- **IVANA KLASNIĆ MANSFIELD** — 30,00 €

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA DOM ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA

- **DONACIJA EMILA I ZORE ROMER**
— **SPRAVA ZA VJEŽBANJE ZA KABINET FIZIKALNE TERAPIJE**

POVEZNICE SIMBOLA MASADE I USTANKA U VARŠAVSKOM GETU

PIŠE: LEON TAUBER

Svaki narod ima svoje mitove, legende i stvarne događaje koji postaju dio kolektivne svijesti i formiraju nacionalni osjećaj pojedinog kolektiviteta kao i pojedinca u tom kolektivitetu. Židovski narod ima niz takvih događaja nastalih u specifičnim uvjetima života jednog naroda s vlastitom religijom i svjetonazorom često pod vlašću koja je bila strana, nesklona i ponekad otvoreno neprijateljska, pokazujući tvrdokornu želju za opstanom. Neka zbivanja uvijek je čena su kroz kulturu sjećanja kao i kroz vjerske i nacionalne praznike, a za ovu priliku mogu spomenuti samo nekih kao što su Pesah (izbavljenje Izraelaca iz egipatskog ropstva), Hanuka (borba protiv helenističkog okupatora i nametanja njegove kulture, te posvećenje Drugog hrama), Purim (podsjeća na izbavljenje Židova iz Perzijskog carstva — Knjiga o Esteri, kao i na primanje deset zapovijedi)¹.

Dva događaja židovske povijesti, iako ih dijele stoljeća odnosno vremenska i

prostorna distanca, ipak imaju sličnu simboliku i poruku, te su ostavili sličan trag u višeslojnoj psihologiji židovskih zajednica u dijaspori i u Izraelu. Jedan događaj odvijao se u vremenskom periodu iza rušenja Drugog hrama i pred progon Židova od strane rimskog carstva u dijasporu, a drugi u vrijeme Holokausta, ali i povijesno neposredno pred osnivanje Države Izrael i početka povratka Židova u zemlju kojoj se kroz doba progonstva bile usmjerene njihove molitve. Prvi događaj bilo je rimsko osvajanje utvrde Masade koje je nakon pada Jeruzalema i uništenja drugog hrama (vjerskog i političkog središta) označilo kraj borbe Židova protiv Rimljana odnosno Judejsko-rimskog rata (ili prvog židovskog ustanka), a drugi događaj je bio ustanak Židova u Varšavskom getu.

Opsadi i padu Masade prethodio je židovski ustanak u kojem su se ustanici branili junački u nekoliko utvrđenih gradova (npr. Tiberijas, Gamala), ali protiv sebe su imali izvježbane rimske legije, tada najbolju vojsku na svijetu. Rimljani su zauzimali grad za gradom. U Rimu umire Neron, a nasljeđuje ga Vespazijan od kojeg rukovo-

đenje rimskim legijama u Judeji preuzima njegov sin Tit. Jeruzalem se priprema za posljednju borbu. Rimska vojska naoružana ratnim spravama opkolila je Jeruzalem koji je bio utvrđen trostrukim pojasom kamenih zidova. Opsada je trajala više mjeseci i u gradu je počelo ponestajati hrane. Rimljani su gradili nasipe i ratnim spravama uništavali jedan po jedan pojas kamenih zidova. Kada su branitelji bili potpuno iscrpljeni rimski vojnici su upali u grad i zapalili hram, neki su se branitelji u očaju zbog poraza bacali u plamen, a mnogo ih je više poginulo od mačeva rimskih vojnika koji su ubijali i žene i djecu. Tisuće zarobljenika prodano je u ropstvo. U čast pobjede u Rimu su organizirane svečanosti, a iskovan je i novac sa likom uplakane žene i sa latinskim nazivom: “Judea devicta, Judea capta” — Poražena Judeja, osvojena Judeja².

Godine 70. uništenjem Drugog hrama židovski narod pogodila je možda najveća nesreća u dotadašnjoj povijesti, bio je to

¹ Eli Tauber: “Ilustrovani leksikon Judaizma, historija, religija i običaji” izdanje 2007. godina, str. 129

² Simon Dubnov: Kratka istorija jevrejskog naroda Izdavač Savez jevrejskih opština Jugoslavije 1961. godine Str. 81.

ključni događaj jer se šest stotina godina povijesti Izraela (538 p.ne. do 70. g n.e.) naziva se razdobljem Drugog hrama jer je središnja točka židovske vjere i židovskog života tog doba bio Hram u Jeruzalemu.³

Utvrda Masada, koja se nalazi na strmim liticama iznad Mrtvog mora, postala je jednim od bitnih židovskih simbola otpora i kad se oko tisuću pobunjenika, među kojima je bilo žena i djece, nakon svladanog židovskog ustanka u Judeji (Judejsko-rimski rat ili Prvi židovski ustanak koji je trajao od 66. do 70. godine n.e.), povuklo i utvrdilo u toj tvrđavi, te u beznađežnom položaju pružalo posljednji očajnički otpor višestruko jačem neprijatelju. Pod vodstvom Elazara ben Jaira zakleli su se da će se boriti do posljednjeg čovjeka i da se neće ni pod kojim uvjetima predati neprijatelju⁴. Po Vespazijanovom naređenju rimski je zapovjednik Silva s 17.000 legionara opkolio utvrdu, te je uporabio svo raspoloživo oružje i oruđe kako bi je pokorio. Masada je gotovo dvije godine odoljevala napadima višestruko brojnijih i neusporedivo bolje naoružanih napadača.

Oko utvrde su napravljeni zemljani nasipi, pa su katapult i sprave za rušenje zidina dovučeni blizu utvrde. Rimljani su primijenjivali taktiku sličnu onoj koju su koristili kod prethodne opsade Jeruzalema (razlika je bila što su branitelji Masade imali dovoljno hrane i vode). Zanimljiv je motivacijski govor rimskog vojskovođe koji između ostalog kaže svojim legionarima: “Neka vam prije

MASADA

³ Boris Havel: “Narod u danu rođen — knjiga prva” (Povijest Izraela od Abrahama do Bar Kohbe — izdavač Školska knjiga, str. 853.)

⁴ Postoje razne tvrdnje o tome tko su bili branitelji Masade, pa se govori da su bili Zeloti, neki tvrde da su bili i Eseni zbog vođe i nekih knjiga koje su nađene u sinagogi u tvrđavi, Josip Flavije koji je autor nekih povijesnih knjiga iz tog vremena ima neke drugačije zaključke čija je nepristranost upitna jer se neposredno prije toga predao Rimljanima i kako navodi Boris Havel u svojoj knjizi “Narod u danu rođen”. Za ovaj tekst nije bitan politički sastav branitelja Masade

svega bude poticaj ono što bi druge odvratio. Mislim na ludu smionost Židova i njihovu nepokolebljivost čak i kad gube. Jer sramotno je, Rimljani, vojnici moji da vas koji ste u miru obučeni da ratujete, a u ratu pobjeđujete, nadmaše Židovi bilo u vještini ratovanja bilo u odvažnosti,

napose sad kad vam je pobjeda nadohvat ruke i Bog vam pomaže⁵.”

Noć prije nego su rimski legionari upali u tvrđavu Elazar je oko sebe okupio

⁵ Boris Havel: “Narod u danu rođen — knjiga prva” (Povijest Izraela od Abrahama do Bar Kohbe — izdavač Školska knjiga — str. 830.)

opkoljene branitelje i predočio im kva će poniženja i patnje snaći sve, čak i žene i djecu, te je rekao: “Naše žene moraju umrijeti neokaljane, naša djeca ne smiju okusiti ropstvo. Neka se naša smrt proslavi: Oni nisu dopustili da im se otme njihova sloboda”⁶. Ostala je zabilježena zakletva koju su dali noć prije: “Davno smo odlučili da nećemo biti sluge Rimljanima niti ikome drugom osim samom Bogu jer on je jedini istiniti i pravedni Gospodar svih ljudi. Došlo je vrijeme da djelima potvrdimo tu našu odluku. Nemojmo se u ovom presudnom času osramotiti. Bili smo prvi koji smo se

pobunili i ostat ćemo zadnji u toj borbi. Ne možemo a da ne pomislimo kako je to usluga koju nam je Bog učinio — imamo tu moć da poginemo hrabro i slobodno, smrću slobodnih ljudi”.

Branitelji su sebi oduzeli život 15. travnja 73. godine. Židovi su uzvratili kolektivno samoubojstvo, na način da su jedan drugog ubijali, a najteže je bilo posljednjem koji je morao uz tuđe uzeti i svoj život. Kad su rimski vojnici narednog dana prodrli u tvrđavu okružila ih je tišina, a okolo su u plamtećim razvalinama u grupama ležala mrtva tijela. Izbrojali su ih 960 mrtvih muškaraca, žena i djece⁷. Tako su tri godine nakon razaranja Jeruzalema

poginuli posljednji junaci židovskog rata. Tragedija Masade postala je simbol hrabrosti i inspiracija Izraelcima i Židovima u svijetu, na tom mjestu su dugo godina izraelski vojnici polagali zakletvu u kojoj je stajalo kako Masada više nikad neće pasti.

Zanimljiv je podatak o kojem se možda ne govori previše kako su se ogorčeni Židovi nakon pada Masade i protjerivanja iz Jeruzalema odlazili u Egipat i sjevernu Afriku, te da je malo nedostajalo da u Aleksandriji dođe do pobune. Pobunu sprječavaju najstariji članovi židovske zajednice, a Rimljani uhićuju neke od pobunjenika i stavljaju ih na muke. Rimski perfekti piše: “Bile su divljenja vrijedne njihova upornost i duševna snaga. Sačuvali su svu svoju duhovnu veličinu, kao da im tijelo ništanije osjećalo, a duša kao da se

⁶ Werner Keller: “Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela”, izdanje Naprijed. Zagreb 1992.g, str. 66. i 67.

⁷ Prema Josifu Flaviju preživjele su dvije žene i petoro djece koji su pričali o događaju.

MASADA

čak radovala tim mukama. Najviše divljenje pobudili su dječaci, jer se nijedan od njih nije dao navesti na to da cara nazove svojim gospodarem”.

Između Masade i Varšavskog geta bila su stoljeća koja su Židovi proveli u dijaspori više ili manje prihvaćeni, svojim radom doprinoseći kulturnom, gospodarskom i ekonomskom razvoju sredina u kojima su boravili, ali i izloženi progonima, pogromima, neprijateljstvima, ograđivanjima u geta, više ili manje otvorenom antisemitizmu. Izučavanje istog nauka, istih pravnih i vjerskih propisa, služenje istih ili sličnih obreda predstavljalo je poveznicu između razasutih židovskih zajednica⁸. Talmud je regulirao način života Židova u dijaspori sve do emancipacije u 19. stoljeću, te je imao presudnu ulogu u čuvanju židovskog nacionalnog jedinstva u dijaspori⁹. U većini područja u kojima su egzistirale židovske zajednice nije im bilo omogućeno posjedovanje zemlje, kao ni bavljenje brojnim poslovima, pa su zato često bili bankari, trgovci, ljekarnici ili pravnici. U Splitu je poznat Danijel Rodriga¹⁰ koji je u osnovao lazaret i prvu banku omogućivši Splitu da se nametne ispred Dubrovnika kao značajno trgovačko središte između Mletačke Republike i Otomanskog carstva. Kao i sve manjine izložene samovolji moćnijih i jačih Židovi su se zalagali za vladavinu prava kao jedinu zaštitu od onih koji su imali silu. U svim tim vremenima Židovi su bili poznati kao narod knjige koji u pravilu nisu imali svoje oružane postrojbe, a ako su bili u vojsci i policiji neke države bili su kao pojedinci a ne kao organizirana grupacija. Naravno ima izuzetaka, pa tako u izjavi splitskih

plemića pred sudom 1714. godine stoji: “U doba Kandijskog rata Židovi su davali stražu i branili od neprijatelja položaj iza samostana sv. Arnira koji se i danas zove “Židovski položaj”¹¹.

Desetljećima nakon Drugog svjetskog rata postavljalo se pitanje kako se moglo dogoditi da milijuni Židova bez ikakvog otpora budu otpremljeni u logore i tamo na svirep način budu pogubljeni. Na ovo pitanje ima više mogućih odgovora, ali je nesporno kako je nacistička propagandna mašinerija vješto koristila postojeći lokalni antisemitizam u državama koje su paktom ili osvajanjem postajale dio njemačkog ratnog stroja, te je nametala zakone prethodno provjerene u samoj Njemačkoj, a temeljem kojih su Židovi ostajali bez imovine, stanova, radnih mjesta, školovanja, da bi korak po korak bili predstavljeni kao niža rasa koja parazitira na zdravom tkivu naroda, pa su onda došli transporti u logore u kojima su ljudi označavani brojevima i oduzimana im je svaka ljudskost, pri čemu je sustav bio tako zamišljen da dovede do degradacije svake osobe i njenog ponašanja i svaki čovjek se suočava sa samo jednim pitanjem, a to je kako preživjeti. U takvim uvjetima izolirane židovske zajednice, nenaoružane i bez podrške lokalnih sredina (izuzetak su bili pojedinci koji su žrtvujući svoje živote i živote svojih obitelji spašavali progone Židove, nazvani pravedicima među narodima)¹². Nadalje su Židovi bili uvjereni, a unatoč iskustvima s pogromima, kako nikome nisu ništa zlo napravili, da su uvijek pomagali drugima i doprinosili gospodarskom i kulturnom boljitku sredina u kojima su živjeli, te da stoga nema razloga da neko njima nanese zlo, samozavaravali

su se i doista vjerovali kako će sve brzo proći, kako idu samo u radne logore, te konačno kako se ne mogu suprotstaviti tako velikoj oružanoj sili.

Sudjelovali su Židovi kao pojedinci ili skupine u Drugom svjetskom ratu u vojskama saveznika, u britanskoj vojsci bili su Židovi iz Palestine i članovi Hagane koji su se padobranima spuštali u okupiranu Europu, u poljskim i bjeloruskim šumama bilo je nekoliko naoružanih židovskih grupa koje baš nisu imale potporu lokalnih stanovnika, a na Rabu je nakon kapitulacije Italije osnovan Židovski rapski bataljon od 250 boraca koji je potom priključen 7. Banijskoj diviziji. Poznat je i proboj iz Jasenovca, koncentracijskog logora u kojem je preživjelo oko 90 logoraša kao što je Jeroham Gaon, Leon Maestro i Ješua Abinun, ali to je bilo u višenacionalnoj organizaciji svih logoraša koji su očekivali kako će logor biti zatvoren, a logoraši pobijeni¹³.

U jednom je slučaju došlo do ogorčenog i herojskog otpora Židova — žrtava predodređenih za “konačno rješenje” i to u Varšavskom getu. Kroz Varšavski geto je prošlo stotine tisuća Židova koji su potom završili u koncentracijskim logorima u kojima su mahom zvjerski ubijeni. Dana 19. travnja 1943. SS jedinice krenule su u likvidaciju Varšavskog geta u namjeri deportiranja preostalih stanovnika geta u logore smrti. Nitko nije očekivao da Židovi mogu pružiti otpor, ali su židovski ustanici pucali na vozila i bacali Molotovljeve koktele. Ustanici ipak nisu imali šanse jer je na 750 Židova naoružanih pištoljima, ponekom puškom i granatama dolazilo je 2.000

⁸ Eugen Verber: “Talmud” poglavlje Povijest Talmuda — Narodna knjiga Alfa, izdanje 2002. godine, str. 139

⁹ Milovan Baletić: “Povratak Židova u zemlju Izraelovu”, Globus Zagreb, str. 34

¹⁰ Duško Kečkemet: “Židovi u povijesti Splita” izdanje iz 1971. godine, str. 42,43

¹¹ Duško Kečkemet: “Židovi u povijesti Splita” izdanje iz 1971. godine

¹² Nitko ne može suditi drugome potpuno pošteno dok ne bi vidio što bi u sličnoj situaciji sam napravio — The Holocaust — Israel Pocket Library — str. 58. Poglavlje “The behavior of the victims”

¹³ Sudjelovanje Židova u vojsci i policiji Jugoslavije u ratu i krajem rata bilo je znatno u odnosu na broj stanovnika, radilo se o Židovima koji su spas od logora i ubijanja, ali i želje da im se domovina oslobodi od fašizma, potražili u partizanima i kasnije ostali u vojsci, ali nakon umirovljenja te generacije broj Židova u vojnim ili policijskim zanimanjima je jednak postotku statističke greške.

teško naoružanih vojnika sa zrakoplovstvom, topovima, bacačima plamena i tenkovima. Otpor je u takvom omjeru snaga trajao nezamislivih mjesec dana i ustanici su ipak imali zadovoljstvo vidjeti kako se najača sila svijeta u dva navrata povlači iz geta. Na kraju rezultat je bio strašan jer je poginuo veliki broj ustanika, a preostali su bili deportirani u logore smrti.

U Poljskoj se i danas vode rasprave jesu li ustanici u getu imali i mogli imati veću pomoć poljskog pokreta otpora. Neku pomoć su svakako imali i na to ukazuje oružje prokrijumčareno u geto, ali je za pretpostaviti kako je poljski pokret otpora čekao dolazak ruske Crvene armije blizu Varšave kako bi tek onda digao ustanak, te je izbjegavao trošiti svoje snage i oružje za pomoć Varšavskom getu. To se i dogodilo, ali je taj varšavski ustanak u krvi ugušen.

Unatoč različitim povijesnim okolnostima i shodno tome potpuno drugim sudionicima Masadu i Varšavski geto povezuje svijest židovskih sudionika o neprijateljskom okruženju i snazi neprijatelja, nerazmjeru u broju onih koji napadaju i onih koji se brane, neravnopravnosti oružja, uglavnom izostanak pomoći iz vanjskog svijeta, taktika borbe od zida do zida odnosno od kuće do kuće (napadanje iz podzemnih tunela), dugotrajnost otpora obzirom na odnos snaga, svijest o fatalnosti ishoda, te spoznaja kako i predaja znači smrt ali odgođenu i nakon patnji i mučenja, želja da se unatoč izvjesnom i neodgodivom kraju pruži otpor i da se kroz otpor žrtvuje svoj život. Zajedničko ovim događajima je i zbijanje u proljeće u doba oko Pesaha.

Simbolika ova dva događaja ukazuje na organizirani otpor u neprijateljskom okruženju u kojem se ne može očekivati pomoć izvana, na očajnički hrabro postupanje u odnosu na mnogobrojnijeg i bolje naoružanog neprijatelja. U oba slučaja se radilo

o najačim vojskama tog doba, a ustanici su i kod obrane Masada kao i kod Varšavskog geta imali priliku vidjeti pripadnike tih u tom vremenu elitnih vojnih jedinica kako se nekoliko puta pred njima povlače što im je svakako bila satisfakcija unatoč izvjesnosti kako će napadači opet doći.

Postoji i sličnost u ideološkom odnosu napadača prema Židovima. Sa svojim svjetonazorom, naukom i odnosom prema pravdi i pojedincu Židovi su predstavljali izazov za društveno političko uređenje Rima i kasnije Njemačke. Židovski pogled na svijet i način života bili su sasvim drugačiji od grčkog i rimskog. Židovi su vjerovali u jedinog i nevidljivog Boga što uređuje kretanje svijeta i naroda, te traži od ljudi pridržavanje strogih zakona koji su i božji i društveni. Grci i Rimljani u tom periodu još vjeruju u više bogova, nemaju kao Židovi sliku o svijetu koji pokreće čvrsta volja jedinstvenog Boga. Osjetljivi politički instinkt Rimljana osjetio je opasnost od pravila židovskog društvenog uređenja koje je svojim primjerom ugrožavalo same temelje rimskog robovlasničkog ustroja, jer radilo se o društvu u kojem je ropstvo bilo slabo razvijeno, a svaki član zajednice bogat ili siromašan bio je jednak u društvu u smislu vjerskih i pravnih propisa i vezan za društvo čvrstim moralnim pravilima¹⁴.

Neobična je podudarnost kako se pad Masade nakon uništenja drugog hrama poklapa s progonom Židova u dijasporu, a pad Varšavskog geta (iako se to tada nije znalo) nagovještava po vremenskoj blizini rađanje nove židovske države. Nadalje simbolika ovih događaja dio je genetskog koda i kolektivnog židovskog sjećanja koje nedvojbeno utječe kako na reagiranje Židova kao pojedinaca, tako i na ponašanje židovskih zajednica u dijaspori (kontinuirani strah da će se naći

MASADA

u neprijateljskom okruženju u vrijeme vladavine neprava, kad zakoni prestaju važiti i sila postaje mjerilo svih stvari), ali i na poteze izraelskih vlada koje kontinuirano žive u osjećaju neprijateljskog okruženja (opravdano ili neopravdano) čime su često uvjetovani ponekad žestoki potezi koje vuku na državnoj razini.

Svojevremeno je tadašnji britanski premijer Winston Churchill rekao da “Balkan proizvodi više povijesti nego što je može podnijeti”. Vrijedi li to ponekad i za židovski narod¹⁵?

¹⁴ Pogovor Andrije Gamsa knjizi Simona Dubnova — Kratka historija jevrejskog naroda — Izdavač Savez jevrejskih opština Jugoslavije 1961. godine

¹⁵ U svom intervjuu za Globus (broj 1577 od 5. travnja 2023. godine) Boris Havel govoreći o svojoj knjizi kaže: “koliko naroda ima neprekinuti dokumentirani kontinuitet između formativnog razdoblja prije nekoliko tisuća godina i današnjice”.

KAP PO KAP, SVIJET POSTAJE BOLJE MJESTO ZA ŽIVOT

PIŠE: F. B.

Pinchas Gutter jedan je od onih koji su uspjeli preživjeti užase Varšavskog geta. Holokaust je zauvijek obilježio Pinchasovo djetinjstvo i njegov život. Kada je imao samo 11 godina, njegovi roditelji i sestra blizanka Sabina ubijeni su u Majdaneku. On je uspio preživjeti Varšavski geto, Majdanek, tri radna logora, Buchenwald i marš smrti prema Theresienstadtu gdje su ga 8. svibnja 1945. oslobodili Rusi. Pinchas je jedini član uže obitelji koji je preživio Holokaust.

Pinchas Gutter rođen je 1932. u Lodzu a nakon što su nacisti okupirali njegov rodni grad, on je zajedno sa svojom sestrom i majkom otišao u Varšavu. Njihov otac mislio je da će tamo biti sigurniji. S vremenom im se pridružio i otac ali Varšava nije više bila sigurna za Židove.

Obitelj Gutter dijelila je sudbinu gotovo pola milijuna poljskih Židova prisiljenih živjeti u Varšavskome getu. Stanovnici geta uglavnom su bili gladni, jer se službena dnevna količina hrane svodila na samo 184 kalorija — što iznosi manje kalorija nego što ih ima mala čokoladica. Zbog nedostatka hrane, cvjetalo je crno tržište a krijumčari su uspijevali unijeti hranu u getu i prodavati je onima koji su imali novaca. Pinchas je bio jedan od sretnijih, jedan od onih koji u getu nisu

PINCHAS GUTTER

iskusili glad. Njegovi roditelji uvijek su se snalazili kako bi nahranili svoju djecu.

Pinchas se sjeća njemačkih oficira koji su se svojim automobilima vozili getom, često u pratnji svojih djevojaka. Ponekad su pucali po ljudima na ulici.

Pinchas je bio znatizeljni dječak, te bi hodao ulicama geta i promatrao što se događa. Vidio je ljude koji umiru na ulicama, vidio je prosjake koji pokušavaju preživjeti prodajući sve ono što su imali. Najveći problem u getu bio je nedostatak hrane.

“Život u Varšavskome getu bio je apokaliptički pakao. Niste znali što vam se sljedećeg trenutka može dogoditi. Nacisti su često dolazili, ulazili u zgrade i odvodili ljude na ulici, te ih ubijali. Sve to bilo je osmišljeno kako bi se slomio moral, uništilo dostojanstvo i ljudskost”; objašnjava.

Škole su u getu bile zabranjene ali Židovi su potajno i dalje nastavili obrazovati svoju djecu. Pinchasov otac uspio je osigurati dovoljno novaca kako bi Pinchas kod vjerskog učitelja proučavao Toru i

Stari zavjet. Nije mogao dugo nastaviti s tom obukom, koju je plaćao hranom, jer su obiteljska sredstva postajala sve oskudnija. To je bio jedini oblik obrazovanja koje je Pinchas dobio u getu.

Kada su nacisti započeli s deportacijama zatočenika Varšavskog geta u Treblinku, Pinchasovi roditelji zabranili su mu da izlazi iz stana. Dok je trajala deportacija, Pinchas se skrivao na tavanu i kroz rupe između drvenih grada promatrao je što se događa na ulici. Čuo je pucnjeve i promatrao je kao su židovski policajci pomagali ukrajinskim ss-ovcima da sakupe tijela s ulice.

Kada je postalo jasno da će geto biti likvidiran, Židovi u Varšavskome getu počeli su graditi bunkere. Pinchas i njegova obitelj živjeli su u stanu na uglu ulice Nalewki 49 i Mila 3 (Mila 18, posljednji bunker židovskih boraca, nalazio se nedaleko od njihovog stana). Prednji dio zgrade u kojoj su živjeli bio je uništen 1939. i ispod preostalih ruševina, Pinchasov otac i drugi izgradili su bunker u kojem se moglo smjestiti oko 150 osoba, a imao je dva izlaza. Sastojao se od dviju velikih prostorija i svi su spavali na podu. Napetost u getu je bila sve veća, jer “nikada niste znali kada će Nijemci doći”. A spremao se i židovski ustanak protiv nacista.

Toga jutra, 19. travnja 1943. godine, kada je počeo ustanak, Pinchas je sa svojom obitelji otišao u bunker u kojem su ostali tri mjeseca. Kada su borbe počele, Nijemci se nisu usudili noću ulaziti u geto. Tijekom tih kratkih predaka, izlazili bi iz bunkera kako bi udahnuli malo svježeg zraka. Ali i to je bilo opasno jer uvijek je bilo i židovskih izdajica koji bi za malo hrane Nijemcima odali gdje se skrivaju Židovi.

Pinchas je tri tjedna nosio istu odjeću, a nije bilo mogućnosti ni za bilo kakvu higijenu. Kako bi prikratio vrijeme, čitao je knjigu. Knjiga nije imala korice pa

je tek nakon rata shvatio da se radilo o knjizi “Prohujalo s vihorom”. Za vrijeme trećeg tjedna ustanka, Pinchasov bunker je otkriven.

“Čuli smo glas na njemačkom te zatim na poljskom koji je rekao: ‘Ako ne izađete u roku od pola sata, bacit ćemo bombe u bunker i svi ćete poginuti’”, sjeća se Pinchas. Kada su izašli na ulicu, oko njih su odjekivali hici, a zgrade u getu su gorjele od požara.

“Jedna je slika ostala jasna u mojoj glavi: kada smo napustili bunker, vidjeli smo njemačke vojnike obučene u crno s crnim kacigama i strojnicama. Stalno su vikali: “Hände hoch, Hände hoch! Nicht schiessen! (ruke gore, ruke gore, nemojte pucati!). Mislili su da imamo oružje i bojali su nas se. Osjećao sam se jako ponosno”; napisao je Pinchas u svojim memoarima.

Odveli su ih do Umschlagplatz, mjesto s kojeg su kretale deportacije i smjestili ih u školu u kojoj je bilo toliko ljudi da Pinchas nije mogao ni sjesti na pod. Nisu dobili ni hranu ni vodu.

“Zamislite kako je to izgledalo, uz veliki broj starih ljudi, bolesnih ljudi, žena s djecom, svi oni na mjestu gdje su jedva mogli disati. Nismo smjeli napustiti prostoriju tako da se sve tamo trebalo odvijati. Ako ste željeli vode, Ukrajinci koji su čuvali vrata dali bi vam vodu samo ako ste vi njima dali nakit. Vidio sam kako je moj otac skinuo vjenčani prsten s ruke moje majke i tako je kupio bocu vode”, tužno je zapisao Pinchas.

Njegov je otac uspio nabaviti i malu količinu šećera. Pinchas i Sabina su dobivali žličicu šećera i gutljaj vode, u određenim intervalima. Sljedećega dana Pinchas i njegova obitelj deportirani su u logor smrti Majdanek gdje su toga istoga dana njegovi roditelji i sestra ubijeni.

Pinchas je uspio preživjeti i danas je važan svjedok Holokausta. Jedan je od pionira inovativnog projekta nazvanog

PINCHAS GUTTER

Dimenzije svjedočanstva. Taj je projekt zamišljen uz nove tehnologije, koje će omogućavati publici da imaju “virtualne razgovore” s preživjelim žrtvama Holokausta i moći će im postavljati pitanja o onome što su proživjeli. Projekt uključuje napredne filmske tehnike, specijalne tehnologije prikazivanja i najmodernije procese koji osiguravaju intimno iskustvo razgovora s preživjelim žrtvama Holokausta.

Pinchas Gutter bio je prvi koji je isprobao ovu tehnologiju. Nakon rata Pinchas je živio u Izraelu, Brazilu i Kanadi, a u braku sa suprugom Dorothy dobio je dvije kćeri i sina. Aktivan je i u lokalnoj židovskoj zajednici, te služi kao kantor u sinagogi.

Pinchas redovito sudjeluje i na godišnjem Maršu živih a mladima govori o svemu što je preživio. I vjeruje da je “kap po kap, svijet ipak postao bolje mjesto”. Nadamo se da je u pravu.

ŽIDOVSKI MALIŠAN IZ VARŠAVE: SIMBOLIČNA FOTOGRAFIJA KOJA JE OBILJEŽILA POVIJEST

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Pred mitraljezima nacističkih vojnika stoje žene i djeca, netom istjerani iz zgrade, s rukama u zraku. Na lijevoj strani fotografije nagurani ljudi, na desnoj vojnici. Ali pažnju privlači mališan u centru fotografije: u kratkim hlačicama, prevelikoj beretki i kaputu koji mu dopire do polovice bedara, nema više od osam godina. Na licu mu se iščitava strah. Žena pored njega okreće se prema nacističkim vojnicima. Možda je prepoznala onog čije lice i mi jasno vidimo i koji ponosno upire oružje u dječacića.

Vojnikovo ime je Josef Blösche, ss-ovac "poznat u Varšavskom getu po svojoj okrutnosti", pisali su kasnije Pierre Bellemare i Jérôme Equer u djelu "Histoire secrète des 44 photos qui ont bouleversé le monde" (Tajna povijest 44 fotografije koje su potresle svijet).

U mnogim udžbenicima upravo ta fotografija oslikava užas Šoe. Jer gotovo sve je tu: proizvodnja uhićenja, civili koji su meta, nedostatak suosjećanja za žene i djecu. Fotografija poručuje sve što je potrebno — bez točnog datuma i točne lokacije, postaje univerzalni simbol nacističkog barbarstva. Bez obzira što na njoj nema smrti, ni strahota koncentracijskih logora, ni ljudskih tijela pretvorenih u kosture.

Autoru fotografije nije bila želja prikazati horore nacizma, upravo suprotno. Slika je dio izvješća koje je naručio Friedrich-Wilhelm Krüger, ss-ovac na službi u Varšavi, a sastavio ga je Jürgen Stroop, zadužen za likvidaciju Varšavskog geta u proljeće 1943. godine.

"To će biti dragocjen materijal za povijest, za Führera, za Heinricha Himmlera i istraživače koji će se baviti poviješću Trećeg Reicha, za nacionalne pjesnike i pisce, za SS i svjedočit će o našim naporima i teškim i krvavim žrtvama koje je podnijela arijevska rasa i Njemačka radi dejudaizacije Europe i čitavog svijeta", poručio je tada Krüger.

Pod naslovom "Više nema židovske četvrti u Varšavi", ("Es gibt keinen jüdischen Wohnbezirk in Warschau mehr!") "Izvješće Stroop" ima 75 stranica i 53 fotografije i detaljno objašnjava etape njemačke operacije likvidacije geta u poljskom glavnom gradu. Sačinjeno je u tri primjerka: jedan za Krügera, jedan za Heinricha Himmlera, šefa ss-a, i treći za osobni arhiv Jürgena Stroopa, koji se njime kasnije mislio poslužiti za svoja vlastita istraživanja povijesti.

Opaske uz slike, na njemačkom, ne ostavljaju nikakvu dvojbu o cilju Jürgena Stroopa, koji je osobno, vrlo pažljivo, izabrao svaku od njih: glorificirati njemačke vojnike i pokazati kako su uništeni Židovi. Slika na kojoj je mališan, fotografija broj

14, jedina je u izvješću koja prikazuje djecu kao ratne zarobljenike. Uz nju stoji: "Silom izvučeni iz bunkera".

Na kraju rata "Izvješće Stroop" postaje dokaz koji je predstavljen i na Nürnberškom procesu.

U to vrijeme, slika dječaka nije bila javno poznata jer su se preferirale one koje su prikazivale herojstva junaka iz Varšavskog geta. Ipak se povremeno pojavljivala: u kratkom filmu Alaina Resnaisa, "Nuit et brouillard" (Noć i magla) iz 1956., Frédéric Rossifa "Le Temps du ghetto" (Vrijeme geta) iz 1961., potom na naslovnici "L'Etoile jaune" (Žuta zvijezda) Gerharda Schoenbernera iz 1969. godine.

Očito je tek s vremenom dječacić iz Varšave postao univerzalni simbol žrtava Šoe, bilježi Frédéric Rousseau u svojoj knjizi "L'Enfant juif de Varsovie. Histoire d'une photographie" (Židovski dječak iz Varšave. Povijest jedne fotografije) koja analizira proces kojim je jednostavna snimka umetnuta u vojno izvješće postala jedna od najznakovitijih fotografija Holokausta.

"Snimka je jasna, a ne pogađa na prvi pogled kao neke druge fotografije koje prikazuju umiruću djecu. Možemo ju stoga dugo promatrati. Dakle, vidimo da u sebi nosi sve uvjete sukoba: vidimo Židove protiv nacista, žene i djecu civile protiv vojnika, oružje protiv bespomoćnih bića, sigurnost protiv straha i,

u konačnici, krvnike protiv žrtava”, kaže američki povjesničar Richard Raskin u svojoj knjizi “A child at gunpoint: a case study in the life of a photo” (Dijete na nišanu: istraživanje fotografije) objavljenoj 2004. godine.

Sudbina ss-ovaca Stroopa i Blöschea je poznata. Stroop je uhićen 8. svibnja 1945. Istovremeno, pronađen je jedan primjerak njegovog izvješća koje je predstavljeno u Nürnbergu kao dio dokaznog materijala. Stroopa u Nürnbergu nije bilo. Njemu se sudilo u Dachauu pred američkim vojnim sudom koji ga je osudio na smrt zbog ubojstva savezničkih pilota. Drugi proces čekao ga je u Poljskoj pred Visokim sudom u Varšavi za zločine protiv Židova u getu i tamo je drugi put osuđen na smrt. Objешen je 1952. godine, na mjestu zločina. Oni za koje je napravio izvješće, Friedrich-Wilhelm Krüger i Heinrich Himmler, počinili su samoubojstvo na dan uhićenja.

Josef Blösche, vojnik sa slike, uhićen je 11. siječnja 1967. u Istočnoj Njemačkoj i osuđen na smrt za zločine protiv čovječnosti. Pogubljen je u Leipzigu 1969. godine. Tko je zapravo bio mališan?

Identifikacija civila s fotografije je kompliciranija. Sve je ovisilo o svjedočenjima do kojih se pokušalo doći nekad tek godinama kasnije. Neki su identificirani, za neke je bilo teže pa tako i za dječaka s fotografije jer su između 1978. i 1999. četiri različite osobe prepoznale mališana ili rekle da se radi upravo o njima.

Je li dječak živio u poslijeratnom Londonu, skončao u Treblinci, je li to američki otorinolaringolog koji se prepoznao na slici, ili je to možda Levi Zelinwarger čiji je otac tvrdio da je dječak zajedno s majkom i sestrom umro u koncentracijskom logoru. Do danas je ostalo nepoznato.

A tko je fotograf? Identificirati čovjeka iza objektivu bilo je gotovo jednako teško kao i dječaka jer se u to doba puno njemačkih fotografa nalazilo u Varšavi

“A poignant and riveting investigation.”
—Elie Wiesel

THE BOY

A Holocaust Story

Dan Porat

kako bi uvijekječili život u getu i potom njegovu likvidaciju. Više njih radilo je za Propagandakompanie 689, među njima Albert Cusian koji je navodno povjerio novinaru “Sunday Timesa” 1960. da se radi o njemu. No poljska povjesničarka Magdalene Kunicka-Wyrzykowska ustvrdila je 1983. da se radi o Franzu (ili Francku) Konradu, oficiru ss-a, zaduženom za konfiskacije i oduzimanje imovine u

getu. Suđeno mu je kad i Stroopu 1951., u Varšavi, a objешen je 1952. zajedno s njim. “Fotografija jednog od najdramatičnijih događaja Holokausta svakako zahtijeva golemu razinu odgovornosti povjesničara, veću od većine drugih fotografija. Previše je sveta da bi se ljudima dopustilo da s njom čine što žele”, zaključuje povjesničar instituta YIVO na Manhattanu Lucjan Dobroszycki.

POSljednja SINAGOGA VARŠAVSKOG GETA

PIŠE: J. C.

ss-Gruppenführer Jürgen Stroop, stajao je 16. svibnja 1943. godine ispred posljednje nedirnute građevine u Varšavskome getu: Velike varšavske sinagoge u ulici Tlomackie.

“Bio je to veličanstveni pogled. Fantastičan kazališni prizor. Moji suradnici i ja stajali smo na razdaljini. U ruci sam držao elektroničku napravu koja će istovremeno detonirati sve eksplozive postavljene u sinagogi. (Zapovjednik Max) Jesuiter zatražio je tišinu. Pogledao sam moje hrabre časnike i muškarce, umorne i prljave, a njihove su se siluete odražavale u vatri zgrade koje su gorjele”, prisjećao se kasnije Stroop.

“Nakon što sam nekoliko trenutaka produžio napetost koja se osjećala, uzviknuo sam ‘Heil Hitler’ i pritisnuo gumb. Uz grmljavinu, začuo se prasak i pojavila se duga prepuna boja, a vatrena eksplozija vinula se prema oblacima, kao nezaboravna počast našeg trijumfa nad Židovima. Varšavski geto više nije postojao. Želja Adolfa Hitlera i Heinricha Himmlera je bila ispunjena”, dodao je Stroop.

To što je Stroop osobno uništio Veliku varšavsku sinagogu nije bio samo njegov

VELIKA SINAGOGA U VARŠAVI

kraljevski pečat na uništenju pobunjenih Židova u Varšavskome getu, već njegov napad na židovsku civilizaciju, židovsku kulturu i židovsku povijest.

Gradnja Velike varšavske sinagoge u ulici Tlomackie, jedne od najveličanstvenijih

sinagoga izgrađenih u 19. stoljeću, bila je završena u rujnu 1878. godine. Glavni arhitekt bio je Leandro Marconi i bila je to najveća sinagoga koja je tada postojala na svijetu. Velika sinagoga, koja je ustvari bila nasljednica “njemačke” sinagoge iz

ulice Danilowiczoska, svoja je vrata vjericima prvi puta otvorila 26. rujna 1878. za proslavu Roš Hašana, što je bio najljepši poklon vjericima za novu godinu.

Prema dostupnim podacima i nacrtu prizemlja sinagoge objavljenom u časopisu "Architekt" iz 1902. godine, može se ustanoviti da je duljina cijele zgrade, uključujući i debljinu zidova, iznosila 64 metara, dok je njezina unutrašnjost bila u obliku pravokutnika veličine 33x29 metara. Sinagoga je bila projektirana za 2.400 sjedećih mjesta, od čega 1.800 u prizemlju. Iako nije bila reformistička, u Velikoj sinagoga su se koristile i neke moderne prakse koje su uključivale i molitvu na poljskom, a ne na jidišu, službu

je pratio muški zbor, a orgulje su svirale samo na vjenčanjima. Sinagoga je bila mjesto na kojem se okupljala elita varšavske židovske zajednice.

Malo je fotografija koje pokazuju ljepotu i veličinu Velike sinagoge u Varšavi. Uglavnom se radi o razglednicama koje prikazuju slike pročelja sinagoge fotografirane s raznih mjesta. Puno je manje fotografija koje pokazuju unutrašnjost sinagoge.

Iako su borci iz geta i nakon spaljivanja sinagoge nastavili izazivati i prkositi Nijemcima, uništenje sinagoge u ulici Tlomackie bio je znak da je židovska pobuna gotova i bio je početak onih koji su do tada preživjeli da pokušaju pobjeći. Za ss-Gruppenführera Jürgena Stroopa

nije se radilo samo uništenju mjesta na kojem se okupljaju vjernici. Za njega je to predstavljalo njegov osobni trijumf nad židovskim narodom, uništenje njihovog izvora života. Trebao je to biti i simbolički čin, trijumf nad judaizmom, kao i trijumf nad Židovima. Ali ono što je on smatrao trijumfom, nije ustvari bila njegova pobjeda. Jer Stroopovo uništenje posljednje sinagoge u Varšavskome getu nije bilo posljednje poglavlje u povijesti židovskog naroda, kao što je on to zamislio.

Na mjestu nekadašnje Velike sinagoge izgrađen je osamdesetih godina 20. stoljeća neboder u kojem se uglavnom nalaze uredski prostori, a stanovnici Varšave nazivaju ga "Plavi neboder".

Warszawa. Synagoga.

PRONAĐENE DO SADA NEPOZNATE FOTOGRAFIJE SUZBIJANJA POBUNE U VARŠAVSKOM GETU

PIŠE: J. C.

Do sada neobjavljene fotografije brutalnog nacističkog suzbijanja pobune u Varšavskome getu 1943. godine, objavio je u siječnju ove godine POLIN: Muzej povijest poljskih Židova. Fotografije je u tajnosti snimio poljski vatrogasac dok su njemački vojnici palili židovski geto, a nedavno ih je otkrio njegov sin na tavanu obiteljske kuće.

“Fotografije tih ljudi koje izvlače iz bunkera ostat će u mojim sjećanjima do kraja mog života”, zapisao je Zbigniew Leszek Grzywaczewski, koji je imao 25 godina kada je snimio ove fotografije.

Fotografije poljskog vatrogasca jedine su poznate fotografije suzbijanja židovske pobune u Varšavskom getu koje nisu snimili Nijemci. Neke od Grzywaczewski-jevih fotografije bile su već poznate povjesničarima, ali novopronađene snimke na tavanu uključuje i negative nekoliko desetaka novih do sada nepoznatih fotografija.

“Njihova lica (...) s izgubljenim pogledima (...) ljudi izmučeni glađu, prljavi, u dronjcima”, zapisao je poljski vatrogasac u svom dnevniku, te dodao. “Pucali su u njih, još živi ljudi padali su preko tijela onih koji su već prije bili ubijeni”.

U dosada dobro proučenom izvještaju “Stroop Report” njemački SS-ovac zadužen za uništenje geta poslao je u berlinsko glavno vojno zapovjedništvo niz fotogra-

fija koje su dokumentirale brutalnu akciju čišćenja koja je uslijedila nakon židovske pobune u Varšavskom getu.

Nove fotografije pronađene su slučajno, dok je Maciej Grzywaczewski pomogao muzeju POLIN da pripremi izložbu koja se temelji na fotografijama njegova oca. U jednoj od kutija njegovog pokojnog oca, pronašao je negative 48 fotografija iz rata — 38 fotografija pokazuju geto, a od toga njih 21 nije nikada prije bila objavljena.

“Na fotografijama vidimo prizore iz ustanka koje nikada prije nismo vidjeli, vidimo nove detalje i dijelove koji se slažu s onima koje smo već znali. Priča njihovog autora i kontekst u kojem su snimane jednako su tako važne”, kazala je glasnogovornica POLIN-a Marta Dziewulska.

Sve do sada neobjavljene fotografije bit će prikazane povodom 80. godišnjice ustanka u Varšavskom getu na privremenoj izložbi “Okolo nas more vatre: sudbina židovskih civila tijekom ustanka u Varšavskom getu” u Muzeju POLIN.

Amaterski fotograf Zbigniew Leszek Grzywaczewski priključio se 1941. varšavskim vatrogascima. Za vrijeme okupacije, varšavski vatrogasci su djelovali izvan geta, u “arijevskoj” Varšavi. Kada su nacisti počeli paliti geto, pozvali su vatrogasci da im pomognu kako bi spriječili

da se požari prošire na arijevske dijelove grada. Tijekom višemjesečne njemačke operacije uništavanja geta, Grzywaczewski je u više navrata tajno snimao fotografije, dok je istovremeno izvršavao svoje zadaće kao vatrogasac. Osim što je snimao fotografije, Grzywaczewski je vodio i dnevnik u kojem je zapisivao sve što je vidio i doživio. Ali o svemu tome nije puno govorio nakon rata.

“Znali smo da je naš otac, kao vatrogasac, pomagao u gašenju požara u getu, a znali smo i da je sudjelovao u ustanku u Varšavi i da je tada bio ranjen”, priča njegov sin Maciej.

“Međutim, naš otac nije govorio o pobuni, jednako kao što nije govorio ni o tome da je bio pripadnik tajne domovinske vojske. Mislim da je to bilo sigurnosno pitanje u komunističko doba”, dodaje.

Godinu dana nakon židovske pobune, za vrijeme ustanka Varšavljana protiv njemačke okupacije u kolovozu 1944. godine, Grzywaczewski je bio jedan od brojnih vatrogasaca koji su se 63 dana borili kako bi oslobodili svoj grad. U odgovoru na taj ustanak, njemačke snage ubile su više od 150.000 poljskih civila u masovnim egzekucijama, dok je 16.000 poljskih ustanika poginulo u borbama s njemačkom vojskom.

KAKO SU ŽIDOVSKI LIJEČNICI SPRIJEČILI EPIDEMIJU TIFUSA U VARŠAVSKOM GETU

PIŠE: F. B.

Židovski liječnici uspjeli su tijekom Holokausta zaustaviti epidemiju smrtonosnog tifusa u Varšavskome getu, prema nedavno objavljenom izvješću.

Tifus je u Varšavskome getu izbio 1941. godine i s obzirom na vrstu bolesti te uvjetima koji su vladali u getu, strahovalo se da će se ta bolest brzo proširiti među stanovnicima geta. Ali zahvaljujući strogim mjerama koje su provedene u getu, širenje smrtonosne bolesti bilo je uspješno spriječeno.

Znanstvenici iz Izraela, Hong Konga, Amsterdama i Berlina nedavno su proveli istraživanje i uspjeli doći do saznanja da su liječnici u Varšavskome getu kao mjere sprječavanja širenja tifusa odredili društveno distanciranje kao i karantenu a održavali su i predavanja kako bi stanovnike geta poučili o ovoj smrtonosnoj bolesti i najboljim načina borbe protiv tifusa, pogotovo s obzirom na uvjete u kojima su bili prisiljeni živjeti.

Simptomi tifusa slični su simptomima danas aktualnog novog koronavirusa. Oboljeli od tifusa imaju visoku temperaturu, kašlju i osjećaju bol u mišićima.

Prema modelu proučavanom u novom istraživanju, epidemija koja je izbila sredinom 1941. godine, trebala je doseći svoj vrhunac u idealnim uvjetima u jesenskim i zimskim mjesecima ali do toga

nije došlo, “najvjerojatnije zahvaljujući djelovanju židovskih liječnika u getu”.

Varšavski geto je bio savršena lokacija za širenje epidemije, budući da se radilo o prenapučenom području u kojem je na malom prostoru živjelo oko 400 tisuća Židova. Osim toga, stanovnici geta su bili izloženi gladi i zimi. U getu se su nalazili židovski stanovnici Varšave kao i nekoliko desetaka tisuća Židova deportiranih iz raznih dijelova Njemačke. Svi su oni bili smješteni u getu koji je bio zatvoren a na raspolaganju su imali vrlo malo higijenskih potrepština. Deseci tisuća Židova preminuli su zbog neljudskih uvjeta života, a veliki broj njih bio je kasnije deportiran u koncentracijske logore i logore smrti iz kojih se većina nikada nije vratila.

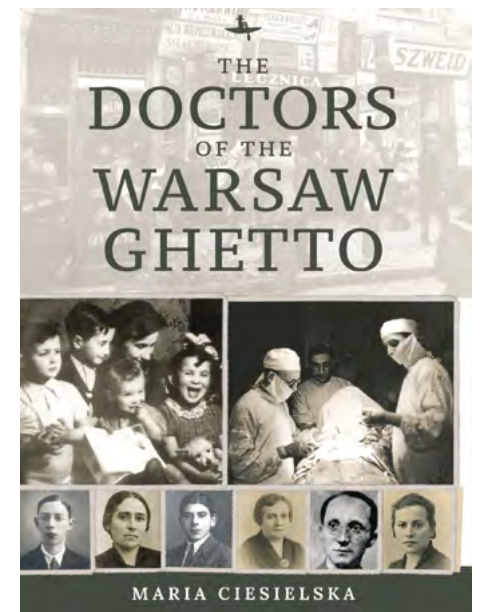
Ali tifus se svejedno nije širio onom brzinom koja se mogla očekivati i to zahvaljujući “velikom broju iskusnih liječnika u getu i njihovom predanom radu”, smatra profesor Lewi Stone sa Sveučilišta u Tel Avivu. Židovski doktori odredili su uvjete ponašanja za vrijeme epidemije tifusa, a te se mjere uključivale socijalnu distancu i stavljanje oboljelih u karantenu. To su mjere koje i danas primjenjujemo u uvjetima pandemije koronavirusa ali tada, u prenapučenom getu, njihovo provođenje bilo je puno kompliciranije i teže.

Čini se da su upravo stoga liječnici održavali javna predavanja o bolesti i načini održavanja higijene kako bi se zaustavilo širenje tifusa. Išli su tako daleko da su čak tajno obučavali studente medicine.

U zaustavljanju epidemije tifusa pomoglo je i Židovsko vijeće u Varšavskom getu — Judenrat — koji su uspjeli u getu unijeti dodatne higijenske potrepštine i pomoći u suzbijanju širenja bolesti.

Čini se da je zahvaljujući tim preventivnim mjerama epidemija tifusa uspješno zaustavljena pred zimu kada se očekivalo njegovo širenje.

Primjer zaustavljanja epidemije još je jedna od nevjerojatnih priča koje pokazuju kako ljudi u svim pa i onim najtežim životnim uvjetima pokušavaju učiniti sve što mogu da bi sebi i onima koji žive oko njih barem malo olakšali život.

25 GODINA OD WASHINGTONSKIH NAČELA O RESTITUCIJI ŽIDOVSKIH UMJETNINA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Ove se godine obilježava 25 godina od donošenja Washingtonskih načela o povratu umjetnina koje su zaplijenili nacisti tijekom Drugog svjetskog rata, dogovora koji su postigle 44 zemlje, među njima i Hrvatska, o traženju “pravednog i poštenog rješenja” za kolekcije umjetnina koje se danas nalaze u javnim muzejima. U prosincu 1998. godine, Ministarstvo vanjskih poslova SAD-a i Memorijalni muzej Holokausta SAD-a okupili su sudionike iz 44 zemlje i 13 nevladinih organizacija, kao i promatrače iz umjetničkih muzeja i aukcijskih kuća u Washingtonu, kako bi se pozabavili rasprostranjenom krađom, gubitkom i nestankom umjetnina za vrijeme Holokausta. Ta je skupina donijela 11 načela o umjetninama koje su zaplijenili nacisti, koja su žrtvama i njihovim nasljednicima ponudila novi put za istraživanje, lociranje i, gdje je to moguće, povrat nestalih umjetnina i izgubljene povijesti.

Aukcijska kuća Christie’s odlučila je da će ove godine odati počast dvadesetpetogodišnjim naporima restitucije, a njezin Odjel za restituciju organizirat će cjelogodišnji niz događaja širom svijeta. Tijekom 2023. znanstvenici, pravni struč-

njaci, istraživači i zainteresirane strane sastat će se u Parizu, Amsterdamu, Beču, Berlinu, Londonu, New Yorku kao i diljem SAD-a i u Tel Avivu, kako bi podijelili iskustva i raspravili o važnim pričama, idejama i perspektivama. Program je počeo 27. siječnja, na Međunarodni dan sjećanja na Holokaust, s prvom javnom izložbom u Christie’s galerijama u Parizu. Završit će u prosincu u Tel Avivu konferencijom o istraživanju restitucije i podrijetla umjetnina.

Tijekom godine, globalna publika moći će se uključiti u program osobno

ili preko internetske stranice Christie’sa namijenjene upravo tom događaju, koja će prikazati snimke odabranih događanja, priče o važnim restitucijama, a moći će se i virtualno obići povijesna mjesta Berlina.

Christie’s kaže da je predan “poduzimanju razumnih i odgovarajućih koraka kako bi se spriječilo kruženje ukradenih predmeta na tržištu umjetnina, a posebno riješila pitanja podrijetla prije nego se predmeti ponude na prodaju”.

U slučajevima kada se identificiraju nedoumice ili zaprime zahtjevi za umjetnička djela poslana Christie’su,

oni kažu da će potražiti rješenja za svako takvo pitanje. Ta kuća, kako sama kaže, ima najiskusniji i najveći tim za restituciju od svih aukcijskih kuća i “učinili smo istraživanje podrijetla iz nacističke ere zaštitnim znakom naše stručnosti i neizostavnim dijelom okvira povijesti umjetnosti”.

HRVATSKA PROŠLE GODINE KONAČNO KRENULA NAPRIJED

Hrvatska je bila među 44 države koje su stale iza washingtonskih načela, ali povrat židovske imovine u Hrvatskoj još uvijek nije riješen. Hrvatska je tek prošle godine napravila važan korak prema povratu umjetnina zaplijenjenih tijekom Holokausta — umjetnina Židova čije su kolekcije otuđene tijekom ustaškog režima. Ustaška je vlast ‘legaliziranom pljačkom’ prigrabila židovske nekretnine i pokretnine, od slika i skulptura do nakita i namještaja, a komunistička nastavila povijesnu nepravdu nacionalizacijom imovine, u sklopu koje je to bogatstvo smješteno u muzeje i druge institucije. Skidanjem oznaka tajnosti s relevantnih arhiva napravljen je korak prema rješavanju problema, kao i pilot-projektom Ministarstva kulture i medija koji istražuje porijeklo umjetnina.

Ministrica kulture i medija Nina Obuljen Koržinek rekla je u intervjuu za Hinu da je rješavanje tog pitanja ponajviše civilizacijski doseg i obveza onih koji provode kulturnu politiku, no ne događa se ‘od danas do sutra’ i najvažnije je da je započeto.

Posebno je složeno pitanje ošasne imovine, odnosno one koja se nema kome vratiti jer više nema nasljednika, kao u slučajevima kada su u Holokaustu stradale cijele obitelji. Jedna od opcija je, rekla je Obuljen Hini, da se takva baština označi, čime se prenosi informacija o zločinu, a druga da se formiraju zbirke judačke, kao posebni muzeji ili u okviru postojećih, da

se ona evidentira, inventira, prezentira i ponovno stavi u kontekst.

Obuljen smatra da bi se sigurno dodatni podaci mogli pronaći u arhivu NDH koji nije iz Beograda vraćen u Hrvatsku iako je to bila obveza po Sporazumu o sukcesiji. To je gradivo dakle u Srbiji nedostupno, dok je u Hrvatskoj novim zakonom arhivsko gradivo otvoreno.

Formirana je i sada dostupna KOMZA, baza podataka Komisije za sakupljanje i zaštićivanje kulturnih spomenika, sa zapisima o umjetninama koje su oduzimate i smještane u muzeje, a radi se o deset privatnih zbirki u židovskom vlasništvu i nizu pojedinačnih umjetničkih predmeta.

Povjesničarka Naida-Mihal Brandl s Katedre judaistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, autorica knjige “Oduzimanje židovske imovine u Hrvatskoj: Zagreb kao studija slučaja”, kaže da je rijetko koja zemlja uspjela riješiti problem u cjelini, a iako je teže onima koje su imale komunistički sustav, ni zapadne zemlje nisu žurile s restitucijom.

Smatra da je važno razgovarati sa židovskim organizacijama koje se bave pitanjima restitucije i dogovoriti model koji će uravnotežiti prirodnu potrebu za pravdom nakon nemjerljive štete učinjene židovskim pojedincima i zajednicama, s obvezama koje je Hrvatska preuzela potpisom na različite dokumente, osobito Terezinske deklaracije.

Predsjednik Židovske općine Zagreb Ognjen Kraus ponovio je da Hrvatska nije učinila gotovo ništa u vezi povrata, što je “civilizacijski sramotno”. Kraus ističe kako razgovori s hrvatskim vladama traju godinama bez rezultata, a kada se nešto od otete imovine i vrati, onda ispada da je to poklon države, pa tako “RH nama poklanja našu imovinu”.

Kraus smatra da je Zakon o povratu imovine iz 1996. koncipiran tako da država dođe u što veći posjed imovine, posebno židovske oduzete prvo u

NDH, a zatim nacionalizacijom u FNRJ. Po njegovim riječima, da vladu povrat židovske imovine ne interesira dokazuje i Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine iz 1996. godine, te napominje i kako razne državne institucije stoluju u židovskoj imovini.

Dodao je i da je oduzeta židovska imovina poznata, općinska i privatna, nešto od toga je vraćeno, no mnogi slučajevi su godinama u postupku i stoje po ladicama ureda zaduženih za povrat imovine, pa se stječe dojam da se čeka da vlasnici umru i da tu imovinu preuzme država. “Tvrdim to na osnovu zakona koji poštuje samo prvi red nasljeđivanja, a nasljednici su stari”, kaže.

Hrvatska je nedavno dobila zahtjev za povrat pokretne imovine kao članica i potpisnica međunarodnih ugovora unutar EU. “Velika većina zemalja poštuje i radi na tom mučnom programu, a kod nas se o tome šuti, sve stoji u ladicama Ministarstva kulture i medija, ne odgovara se na pitanja World Jewish Restitution Organization”, rekao je.

Podsjetio je da su Litva i Latvija prošle godine promijenile zakonske odredbe i omogućile povrat imovine, a Srbija je to riješila povratom općinske, privatne i ošasne imovine u cijelosti.

Izrazio je nadu da će se, predsjedanjem Hrvatske Međunarodnim savezom za sjećanje na Holokaust (IHRA) od 1. ožujka, promijeniti odnos prema žrtvama Holokausta i njihovoj imovini i da će se konačno riješiti pitanje povrata.

KRAĐA NA ČELU S HITLEROM I GÖRINGOM

Tijekom Drugog svjetskog rata nacistička je Njemačka vodila sustavnu kampanju pljačke umjetnina od Židova i drugih u okupiranim zemljama. Dio ukradenih umjetnina vratili su Saveznici neposredno nakon rata, međutim, tisuće vrijednih

umjetnina nije vraćeno njihovim zakonitim vlasnicima.

Treći Reich skupio je stotine tisuća umjetničkih djela — vrijednih milijarde dolara — i pohranio ih diljem Njemačke. Djelima koja su se smatrala “degeneričnima”, a u njih su primjerice spadali njemački ekspresionisti, zakonski je zabranjen ulazak u Njemačku pa su Hermann Göring i Joseph Goebbels zadužili brojne ovlaštene trgovce da prodaju imovinu dalje od Njemačke i vrate sredstva za nacističke ratne napore.

Nacisti su upravljali sofisticiranim sustavom nabavke opljačkanih umjetnina, a Židovi su bili njihove žrtve kako u njemačkom Reichu, tako i na područjima koja su okupirali. Profiteri su nerijetko bili najviši nacistički krugovi koji su stvarali vrijedne, privatne kolekcije, a među njima i Adolf Hitler koji je sebe doživljavao kao ljubitelja umjetnosti. Göring je bio drugi čovjek zadužen za djela u nacističkoj Njemačkoj, iza onih koji su imali zadaću stvoriti fond za golemi muzej koji je Hitler planirao osnovati u Linzu, austrijskom gradu smještenom u blizini njegova rodnog mjesta. To se naravno nikada nije dogodilo.

Londonskim sporazumom iz 1945. krađa umjetničkih djela okarakterizirana je kao “zločin protiv čovječnosti”. Međutim, puni obujam i dimenzije otimačine otkriveni su puno desetljeća kasnije. Po nekim procjenama, iz njemačke sfere utjecaja je između 1933. i 1945. godine ukradeno oko 600.000 umjetničkih djela, od toga jedna trećina u Njemačkoj i Austriji. Oko 100.000 predmeta i slika nije pronađeno do danas.

Bavljenje opljačkanom umjetnošću do danas je težak i mukotrpan proces.

Iako je Stuart Eizenstat, američki dužnosnik koji je ugostio konferenciju 1998. na dvadesetogodišnjicu načela bio rekao da je cilj neobvezujućih washingtonskih protokola bio “završiti do kraja stoljeća

nedovršeni posao koji potječe s polovice stoljeća”, dvadeset godina nakon donošenja tog dokumenta posao je bio daleko od dovršenog.

Godine 2018. njemačka Zaklada za izgubljene umjetnine ugostila je u Berlinu konferenciju o tome koliki je napredak postignut. Pohvaljene su Austrija, Francuska, Njemačka, Nizozemska i Velika Britanija koje su uspostavile nacionalne komisije za istraživanje umjetničkih djela u javnim kolekcijama i osigurale mehanizam za olakšavanje restitucije. Eizenstat je imenovao pet zemalja u kojima je restitucija išla jako sporo: Mađarsku, Poljsku, Španjolsku, Rusiju i Italiju. Što se tiče SAD-a, gdje su muzeji isključivo privatni, nasljednici su ostali na milost i nemilost skupom pravosudnom sustavu pri podnošenju zahtjeva jer država nije formirala skupinu koja bi se bavila zahtjevima. “Do danas to je izvor velikog nezadovoljstva i frustracije”, rekao je Eizenstat. “State Department nije želio potrošiti novac poreznih obveznika na komisiju u situaciji u kojoj nemamo javnih muzeja”. No Eizenstat je tada naglasio kako se treba upitati “gdje bismo danas bili da nije bilo washingtonskih načela jer pokradena djela i dalje se redovito vraćaju”.

“Nigdje ne bismo bili bez washingtonske konferencije. Ona je dovela do restitucije ili kompenzacije stotina umjetničkih djela i također je revolucionalizirala cijelo pitanje porijekla umjetničkih djela”.

Što je na berlinskoj konferenciji rečeno o Hrvatskoj teško se može pronaći. No kako je istaknuo Ognjen Kraus, na sastanku u Pragu krajem prošle godine povodom Terezinske deklaracije Hrvatska, Poljska i Mađarska prozване su kao potpisnice koje nisu učinile gotovo ništa.

Terezinska deklaracija potpisana je 2009. s ciljem da se među ostalim isprave ekonomske nepravde koje su pratile Holokaust nad Židovima i drugim žrtvama nacističkog progona u Europi.

PODRIJETLO UMJETNINA KAO TEMA IZLOŽBI

Muzej likovnih umjetnosti u Strasbourgu organizirao je krajem prošle godine izložbu na kojoj predstavlja 27 slika i umjetničkih predmeta koji su vraćeni u domovinu 1945. godine, s nadom da će biti vraćeni njihovim izvornim vlasnicima ili njihovim potomcima. Među djelima su i četiri koje je u vlasništvu imao Hermann Göring. Muzej se nada da će izložba pomoći da se nađu originalni vlasnici. Računa na to da bi se potomci kada vide umjetničko djelo možda mogli prisjetiti neke stare obiteljske fotografije na kojoj se vidi umjetnina ili sjetiti se slike ili predmeta iz njihovog doma. Izložba je postavljena u Palači Rohan do 15. svibnja ove godine.

Godine 2018. dvije manje prostorije pariškog Louvrea ugostile su 31 sliku za koje u prvi mah nije bilo jasno što rade zajedno. Muzej je skromni postav označio kao veliki događaj u svojoj povijesti. Po prvi put od 1945. godine, Louvre je službeno posvetio prostor u kojem je zajedno predstavio neke od umjetnina koje su pokrali nacisti. Ideja je bila, kažu, potaknuti potomke izvornih vlasnika djela, od kojih su mnogi vjerojatno bili židovske žrtve nacističkog progona, da istupe i zatraže ono što im s pravom pripada. No neki smatraju da je doista prekasno danas postavljati takve izložbe i da je sve to trebalo učiniti puno ranije.

ŠTO BI REKAO BEN JEHUDA? — “TUĐE” I “DOMAĆE” U HEBREJSKOM JEZIKU

PIŠE: LAILA ŠPRAJC

UVOD

“Potpisao sam ugovor sa Svevišnjim, da će mi za svaki jezik koji ne naučim, podariti nekoliko riječi na hebrejskom” Š. J. Agnon

Jedan od drevnih, možda najstarijih živućih jezika i vjerojatno jedini koji je preživio gotovo četiri tisuće godina, pratio i razvijao se kroz iznimno važna razdoblja ljudske povijesti, zasigurno jest hebrejski jezik. Pripadnici židovskoga naroda dijelili su intelektualnu, duhovnu i kulturološku poveznicu ne samo s narodom kojem su pripadali već i sa širom zajednicom u kojoj su se kretali, te se u različitim razdobljima jezik ispreplitao s društveno-kulturnim okolnostima. U razdobljima u kojima se Židovi hebrejskim nisu služili kao svakodnevnim govornim jezikom, ostao je jezikom molitve, proučavanja Tore te židovskog filozofskog i književnog stvaralaštva. Specifičnost ovoga jezika nedvojbeno jest njegov kontinuitet.

Današnji govornici hebrejskog mogu otkrivati i saznavati trajne vrijednosti zapisane u biblijskim spisima jednako kao što uživaju u svakodnevnoj konver-

zaciji ili čitanju aktualnog štiva. Posuđenice u hebrejskom jeziku nisu novina, a svakovrsne mogućnosti koje se otvaraju u današnjoj virtualnoj, globalnoj i/ili umreženoj komunikaciji, hebrejski neupitno čine dostupnijim, ali i podatnijim za nove utjecaje i promjene.

OD AGNONA DO KERETA

“Tako mnogo posla, a tako malo vremena” E. Ben Jehuda

Krajem 19. stoljeća, hebrejski oživljava kao govorni jezik. Eliezer Ben Jehuda (1858. – 1922.), integracijom starih i novih elemenata stvara moderni hebrejski jezik, koji se danas koristi i govori ne samo u Državi Izrael, već i diljem svijeta. Hebrejski se prema broju govornika nedvojbeno ne bi mogao svrstati u 'velike' jezike, ako je broj govornika čimbenik koji jezik čini 'malenim', no istovremeno ga se ne bi trebalo smatrati ugroženim jer se “ugroženim može smatrati svaki jezik koji iza sebe nema barem neke kulturne institucije...” (Opačić, 2014:137). Uz Ben Jehudu, djelovali su i

drugi jezikoslovci i znanstvenici, koji su zajedničkim naporima još 1889. godine dali inicijativu za formiranje središnjeg tijela pod nazivom *Vaad Halašon* (Vijeće za jezik), koje svoj službeno-formalni oblik poprima 1905. Od 1953. godine Vijeće prerasta u Akademiju za hebrejski jezik¹, koja i danas aktivno i zdušno djeluje u Jeruzalemu. Od samih začeta revitalizacije, hebrejski zauzima središnje mjesto u formiranju društva, države i pratećih institucija, istovremeno se natječući s brojnim materinskim jezicima Židova pristiglih iz dijaspore (Helman 2002:360). Integracijom starih i novih elemenata, hebrejski na određeni način prenosi povijesne, kulturološke, društvene i ostale kontekste židovske povijesti. Poput svojevrsnog umjetničkog djela smješta se u bogatu i iznimno zanimljivu tradiciju.

U stvaranju jednog posve novog jezičnog okružja, intenzivna razmjena ‘sadržaja’ kroz nacionalne, etničke i teritorijalne granice dolazi do izražaja

1. האקדמיה ללשון העברית.

u svim razdobljima židovske povijesti, a hebrejski je jezik ‘posuđivao’ riječi iz brojnih jezika s kojima se susretao. Iz grčkog i akadskog, u kasnijem razdoblju i aramejskog, u srednjem vijeku iz arapskog, posebice u području znanosti i filozofije. Na pragu modernog doba iz njemačkog, jidiša, ruskog, a u začecima revitalizacije iz ladina, turskog i iznova arapskog. Utjecaj engleskog jezika značajnijim postaje u razdoblju Britanskog mandata pa sve do danas. Iako se prema nekim znanstvenicima posuđenica u hebrejskom u pravom smislu te riječi smatraju samo one riječi koje su ‘posuđene’ tek od početka 20. stoljeća (Schwarzwald, 2013:43), te kako nije uvijek moguće nedvojbeno utvrditi izvorni jezik iz kojega je riječ ‘posuđena’ (Shapira, 2000:43) za potrebe ovog članka koristit ću primjere koje navodi Akademija za hebrejski jezik, a koji se odnose i na ranija razdoblja.

Posuđenice, s obzirom na stupanj uklopljenosti u jezik u koji pristižu, dijele se na tuđice, prilagođenice i usvojenice. Slično, brojni lingvisti poput Fishermana (1999), Nira (1994) prema Machauf (2002:90), strane riječi u hebrejskom dijele na one koje ne poprimaju nikakva jezična obilježja svojstvena hebrejskom (sufiksi, rod i sl.), posuđenice (one koje se u određenom obliku ponašaju poput hebrejskih riječi), te prevedene posuđenice (one koje su prijevodi izraza iz drugih jezika). U određenom smislu ‘tuđost’ jezika naglasak stavlja jednako na rezultat, kao i na sam proces.

Riječi koje se i danas svakodnevno koriste u modernom hebrejskom, a pristigle su iz sada već mrtvih jezika su primjerice: *hema* (maslac) iz akadskog, *aba* (otac), *ima* (majka) iz aramejskog, *avir* (zrak), *melafefon* (krastavac) iz grčkog, *akvarijum* (akvarij), *indeks* iz latinskog. Prvi neologizam kojega je skovao Ben Jehuda bio je upravo milon (rječnik), riječ

koja je zamijenila dotadašnji *sefer milim*², a potom su uslijedile riječi *buba* (lutka); *glida* (sladoled); *zehut* (identitet); *havita* (omlet); *hajdak* (bakterija) i brojne druge.

Od danas živih jezika, hebrejski koristi brojne riječi iz ruskog, poljskog, njemačkog, francuskog, talijanskog, španjolskog te engleskog. Primjerice nazivi jela i pića (falafel, kuba, blinčis, pizza, aperitif), odjeće (pončo, bandana) ili pojmova iz umjetnosti (teatron, repertoar, pantomima). I to ne samo u govornom jeziku, već i književnom. Jedna od riječi koja će se rijetko čuti u svakodnevnom govoru, a često koristiti u književnim djelima jest *tuga* (tuga), dok će riječ *hajde* (hajde, ajde!) pripadati gotovo isključivo slengu. S druge pak strane, zanimljivo, od poznatih internacionalizama kao što su primjerice televizija i automobil, prva spada u usvojenice dok druga nije uvrštena u leksik, već za nju postoje hebrejske inačice (*rehev*; *mehonit*...) Nadalje, jedan od poznatijih internacionalizama u gotovo svim jezicima, u hebrejskom nije usvojen, pa se policija kaže *mištara*. Slično je i s riječima telefon i mobitel. Prva je dio leksika, a druga supostoji u izvornom obliku (*najad*; *pelefon*...). Zanimljive su i riječi koje predstavljaju svojevrsne višezjezične složenice, kao što je primjerice uvriježeni pozdrav u govornome jeziku *jala baj* (‘ajd’ bok’, kombinacija arapskog i engleskog). Neologizmi i posuđenice vidljivi su i u generacijskim razlikama. Mlađi govornici često će rabiti leksik koji će starijim govornicima biti posve nerazumljiv, a izvornim govornicima usvajanje novih pojmova, kovanica, posuđenica ne predstavlja značajniju poteškoću i svaki novi naraštaj neminovno daje svoj doprinos. Nerijetko su upravo djeca ta koje svoje roditelje po(d)učavaju novim jezičnim tvorbama.

“Tata, znaš li ti što je to fotosinteza?” — “Da, tako se na jidišu kaže album sa slikama.”³

No pored dobnih razlika i druge sastavnice utjecat će na jezik kojim se pojedinac koristi. Tako primjerice, ako se usporede djela generacijski bliskih izraelskih pisaca Nira Barama (1976.) i Etgara Kereta (1967.), uvidjet će se da se ova dva autora nerijetko razlikuju u stilu, jeziku i načinu izražavanja. Tako se kod Barama često isprepliću književni jezik uz mnogo deskripcije, a hebrejski ponekad zvuči poput transliteracije engleskog (primjerice u knjizi *Sjena svijeta* gdje je većina prosvjednika u radnji smještena u London). Uz brojne slojevite i ponekad zamršene konstrukcije književnog hebrejskog jezika, čitatelj vrlo brzo zaboravlja kako je posrijedi izraelski pisac i izraelski roman. S druge pak strane, Keretov britki, duhovit, naoko jednostavni govorni jezik, koji se počesto ne libi posuđenica svih vrsta, nedvojbeno čitatelju ostavlja dojam kako je riječ o izraelskom autoru i izraelskom romanu. Nerijetko vrlo izravno, koristeći se slengom pa i psovka, Keret otvara novi prostor u promišljanju o hebrejskom jeziku. Valja pritom spomenuti da su psovke u hebrejskom gotovo u cijelosti neka vrst posuđenica. Najčešće su u hebrejski pristigle iz arapskog, ruskog ili engleskog. No zanimljivo, za razliku od primjerice hrvatskog jezika, gdje “...psovka često služi huljenju Boga, ...vrijeđanju rodbine i izjednačavanju ljudi sa životinjama” (Opačić, 2014:163) psovke u hebrejskom nikada ne uključuju riječi religijske konotacije, no rodbinske već da.

‘LEFAJSBEK’⁴

Raznolike platforme, aplikacije i gadgeti koji omogućavaju besprijekorno uživanje

2. מילים — U doslovnom prijevodu ‘knjiga riječi’ — prijevod s njemačkog *Wörterbuch*

3. U Shapira, “Kako se na poljskom kaže fotosinteza?”, 2000.

4. לֵפֵאִיִּבֶק — objaviti na Facebooku

u svekolikim sadržajima današnjice, svakim danom postaju sve naprednije. Na taj način kreacije i reprodukcije pojedinaca, koji s određenom lakoćom i vještim baratanjem dostupnim tehnologijama mogu (s)tvoriti nove 'originale' ili kopije uvelike utječu i na svakodnevnu komunikaciju. Mnoge riječi, osobito glagoli, koje se odnose na tehnološko komunikacijski kontekst vrlo brzo nalaze svoje mjesto u hebrejskom Machauf (2002:89). Pored primjerice već zastarjelih glagola poput *lefaks* (faksirati) ili *letalfen* (tefonirati), danas se tvori sve veći broj riječi na svim razinama leksika. Tako je u novije vrijeme svoje mjesto našao glagol *lesames* (poslati SMS) ili pak prije spomenuti *lefajsbek*, a koji nije prisutan samo u kolokvijalnom govornom jeziku.

Među-jezično posuđivanje jest produktivni način obogaćivanja leksika u velikoj većini jezika. Hebrejski u tom smislu nije iznimka, (ibid 85). Sve do danas usvojio je riječi iz raznih jezika, a u eri ubrzane globalizacije taj proces, čini se, svakim danom jača, te na taj način potvrđuje pojam "elastične stabilnosti jezika..." (Opačić, 2014:9). Često ti procesi ne zaokupljaju dovoljno pažnje, već se odvijaju usporedo s brojnim drugim procesima svakodnevice.

No posuđenice, u svim svojim oblicima, određenu poteškoću mogu pričinjavati primjerice onima koji jezik uče kao strani ili pak prevoditeljima. Nerijetko će kod različitih autora ista fraza konotacijski biti drukčija. Stoga je prilikom prevođenja bitno ne smetnuti s uma brojne varijable i elemente koji na jezik utječu.

Hebrejski jezik u širem kontekstu možemo promatrati i kao jedan od jezika ili jezičnih tradicija na kojima je izrasla zapadna civilizacija, te bi se moglo ustvrditi da su poželjne strukturne i epistemološke promjene kako bismo "...manje poučavane jezike izveli iz enklavističke

ili kolektivističke pedagogije." (Spivak, 2011:174). Prijevodi djela s hebrejskoga, osobito oni književni, u tome bez sumnje mogu biti od pomoći. Posuđenice, u tom smislu imaju dvojaku ulogu. Ponekad kao među-jezične poveznice, a ponekad kao ogledalo jezične transformacije uslijed raznovrsnih utjecaja.

ZAKLJUČAK

U vremenu u kojem se brojne uzance i teorije prošlog stoljeća stubokom mijenjaju, jezične promjene ne zaostaju. Moderni hebrejski jezik u sebi nosi čitav splet jezika od biblijskog, jezika Mišne, rabinskog pa do jezika molitve i židovskog književnog stvaralaštva tijekom brojnih naraštaja raspršenih u dijaspori. No nikad šarolikiji, življiji, zvučniji i prisutan hebrejski, *sfat em* — *sfat am*⁵ zauzima sve veće mjesto ne samo u Izraelu već i diljem svijeta. Promoviraju ga i brojni umjetnici, književnici i znanstvenici svojim ostvarenjima i postignućima. Izraelska književna scena izrazito je raznolika i živa. U Izraelu se godišnje objavljuje oko 8000 knjiga, a otprilike 110 izraelskih pisaca koji žive izvan Izraela pišu na hebrejskom. Unatoč zabrinutosti određenih znanstvenika zbog sve većeg priljeva riječi iz drugih jezika, postoje i oni koji upravo u kontinuumu hebrejskog vide dostatnu snagu koja bez bojazni može dopustiti jezičnu raznolikost (Helman 2002:382). Današnji Izraelci, u svakodnevnom životu vješto isprepliću drevni i moderni jezik, ne obraćajući odveć pozornost na riječi koje su davno ili nedavno pristigle u hebrejski. Kako bilo, nepobitna je činjenica da je, uz "tuđe" i "domaće" hebrejski ipak preživio sve ove godine, te ne bi trebalo strahovati za njegov opstanak sve dok ima onih koji će ga pisati i govoriti.

"Negdje, možda skriven od pogleda u kakovom pomodnom kafiću u Tel Avivu

nazvanom po njemu, leksikograf Eliezer Ben Jehuda sada se zacijelo osmjehuje... on bi se sigurno oduševio da čuje biblijske i srednjovjekovne hebrejske stihove, te raznobojne i domišljate riječi, tako blizu srcima mladih Izraelaca dvadeset prvog stoljeća." (Oz i Oz-Salzberger, 2015:149)

IZVORI:

- Helman, A. 2002. "Even The Dogs in the Street Barkin Hebrew": National Ideology and Everyday Culture in Tel-Aviv, *The Jewish Quarterly Review*, Jan-Apr., 2002, Vol. 92, No. 3/4, pp. 359-382
- Machauf, L. 2002. Creative Uses of English Words in Hebrew. *Intercultural Communication Studies* XI:4, 2002. pp 85-92
- Opačić, N. 2014. Novi jezični putokazi. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Oz, A. i Oz-Salzberger, F. 2015. Židovi i riječi. Prijevod: Marko Gregorić. Zagreb: Fraktura.
- Schwarzwald (Rodrigue) O. 2013. The Typology of Nonintegrated Words in Hebrew. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* (online), vol. 10, no. 1, pp 5-53
- Spivak, C. G. 2011. Nacionalizam i imaginacija i drugi eseji. Prijevod: Snježan Hasnaš i Damir Biličić. Zagreb: Fraktura.

INTERNETSKI IZVORI:

- Shapira, Amnon. איך אומרם בפולנית פוטוסינטזה? Eh omrimbepolanit fotosinteza? <https://hebrew-academy.org.il/wp-content/uploads/leshonenu-laam-51-52-pages-42-44.pdf>
- Akademija za hebrejski jezik — <https://hebrew-academy.org.il>

5. שפת אם - שפת עמ - materinski jezik — jezik naroda

ŠETNJA STAZAMA ŽIDOVSKJE BAŠTINE U BIALYSTOKU

PIŠE: IVO MIŠUR

Kada bi se u periodu prije stvaranje Države Izrael birao najžidovskiji grad jedan od kriterija bio bi najviši udio Židova u općoj populaciji tog grada. Teško je na temelju ovog kriterija utvrditi koji bi to grad bio prije Drugog svjetskog rata. Naprosto zato što su Židovi radi konstantnih pogroma neprestano selili, pa je ovakvih gradova u povijesti bilo više, ovisno o kojem periodu prošlosti govorimo. Ukoliko uzmemo da je židovska prijestolnica tijekom cijele povijesti bio Jeruzalem, bez obzira koliko je Židova tamo živjelo, tada bi gradovi s najvišim apsolutnim brojem i s udjelom židovske populacije bili "glavni gradovi" židovskog naroda. Za utvrđivanje svih ovih gradova tijekom povijesti bilo bi potrebno opsežnije istraživanje. U ovom tekstu ću se fokusirati na jedan grad u današnjoj Poljskoj — Bialystok za kojeg se može reći da je početkom 20. stoljeća bio najžidovskiji velegrad na svijetu. Tada su Židovi u gradu na zapadu tadašnjeg Ruskog carstva činili 73 posto svih stanovnika. Tako je Bialystok bio jedan od rijetkih velikih gradova u kojem Židovi nisu bili manjina.

ZAMENHOFOV SPOMENIK

Bialystok se nalazi 1.200 kilometara od Zagreba, a 60 kilometara od granice s Bjelorusijom. U posljednjih sedam godina posjetio sam ga četiri puta (2015., 2016., 2017. i 2022.). Daleki i mukotrpan put iz

Zagreba sam prevalio tri puta autom kao suvozač. Četvrti put sam letio avionom do Varšave te potom do Bialystoka išao taksijem. Autocesta od glavnog grada Poljske do mog odredišnog mjesta svih

pet godina bila je puna gradilišta, što dosta usporava vožnju. Iako se u engleskoj verziji piše Bialystok, u poljskome jeziku prekriziženo L (Ł) i (Białystok) čita se kao glas V, pa kad slušate Poljake ime grada glasi približno Biavistok.

Bialystočki Židovi prvi put se spominju u 16. stoljeću i tradicionalno su bili vezani uz tekstilnu industriju. Živjeli su u strogom centru grada na mjestu današnje ulice Lipowa. Upravo sam u ovoj ulici bio smješten u hotelu. Uvijek bih bez obzira na umor od putovanja izašao iz hotela, da prošetam ulicama, da osjetim grad. Mnoštvo trgovina se prostire diljem ulice Lipowa uz drvored koji pravi hladovinu šetačima. Jednom sam "skrenuo" u jednu od njih, skromnu suvenirnicu. Tamo se uz uobičajene turističke razglednice grada nalazi jedna koja je crtež stereotipnog Židova (šešir i zulufi). Zasigurno je riječ o preslici neke poznate umjetnine koja pokazuje prijratnog Bialystočanina. Prema ruskom popisu sredinom 19. stoljeća Židovi su činili 63 posto stanovnika grada, točnije živjelo ih je skoro 42.000 tisuće, a 1895. godine činili su 76 posto (47.783). Udio Židova je 1916. godine iznosio 73 posto stanovnika Bialystoka. Nakon završetka Prvog svjetskog rata udio pada radi masovnog preseljavanja Poljaka. Pred početak Drugog svjetskog rata u Bialystoku je živjelo 39.000 Židova (43 posto).

Izlazim iz male suvenirnice i penjem se blagom uzbrdicom do neobičnog spomenika s tri stupa. S tog mjesta skrećem lijevo. Krećem se sunčanim ulicama, upijam atmosferu, uživam. Još jedno skretanje i eto natpisa: Ulica Surowa. Središte židovskog Bialystoka, a samim tim i tadašnjeg židovskog svijeta bila je Velika sinagoga koja se nalazila u ovoj ulici. Građena je od 1909. do 1913. godine prema nacrtima Szlojme Rabinowicza. Ovo zaista lijepo zdanje bilo je spoj neo-gotičkih (prozori) i neo-bizantskih

elemenata (kupola). U gradu je bilo još osam sinagoga, a djelovale su židovske osnovne škole, kao i gimnazije. Sve su one stradale u Drugom svjetskom ratu, a ova središnja je spaljena. Na njenom mjestu se danas nalazi spomen-obilježje. Spomenik se nalazi u dvorištu jedne zgrade i da bi se do njega došlo mora se proći pokraj parkirne rampe. Sastoji se od metalne konstrukcije koja simbolizira srušenu kupolu spaljene sinagoge i mramornog spomenika na čijem se vrhu nalazi metalna menora, a na sredini reljefni prikaz sinagoge i ploča na kojoj na poljskom, engleskom i hebrejskom jeziku stoji natpis: *Naše veličanstveno svetište stradalo je u požaru 27. lipnja 1941. U njemu je živo spaljeno 2.000 Židova od strane njemačkih nacističkih ubojica. Spomenik je podignut 1995. godine.*

Jedina sinagoga na svijetu koja još nosi naziv ovog grada nalazi se u New Yorku. Takozvanu *Bialystoker* sinagogu su u 19. stoljeću izgradili iseljenici iz ovog grada. Nakon fotografiranja spomenika spuštam se ponovno prema samom središtu grada. Nalijećem na neobično ne-poljsko ime u nazivu ulice — *Ichchok Malmed*. Riječ je o junaku bialystočkog geta. Početkom veljače 1943. godine započela je deložacija stanara u ulici Kupiecki 29. Jedan od stanara

Ichchok Malmed iz džepa je izvadio staklenku klorovodične kiseline s kojom je poprskao lice jednog ss-ovca. Malmed je uspio pobjeći. Nakon što je komandant Gestapoa Fritz Friedl čuo za incident naredio je ubojstvo stotinu Židova te je zaprijetio ukoliko se počinitelj ne pronade za dvadeset četiri sata da će cijeli geto biti uništen. Ova vijest je došla do Ichchoka Malmeda koji se samovoljno predao Nijemcima kako bi spasio svoje sugrađane od osвете. Ujutro 8. veljače obješen je u ulici Kupiecki u blizini mjesta gdje je napao ss-vojnika. Danas se na ovom mjestu nalazi spomen-ploča ugrađena u zid stambene kuće.

Šetam dalje i divim se historicističkim fasadama s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Grad je inače pun pothodnika što se pokazalo kao izvrsno prometno rješenje. U obilasku grada nemoguće je zaobići ulicu Ludvika Zamenhova. Ono po čemu je Bialystok najpoznatiji je *esperanto*. Upravo je ovaj grad kolijevka ovog jezika. Shodno tomu Lazar Ludvig Zamenhof, njegov kreator, je najpoznatiji Bialystočanin svih vremena. *Esperanto* i njegov kreator su postali gradski brend. Na trgu se dugo godina sve do 2017. godine nalazio kafić naziva Esperanto, sve dok ga nisu preimenovali. Spomenik najpoznatijem bialystočkom

ZAMENHOFOVA ULICA

SPOMENIK NA MJESTU SINAGOGE

Židovu Zamenhofu nalazi se u lijepom parku u ulici koja nosi njegovo ime.

Umoran sam od šetnje i vruće je, pa se vraćam prema hotelu Krystal. Dok čekam zeleno svjetlo na semaforu promatram hotelsku zgradu. S njene desne strane nalazi se crkva s kupolom, baš kao što je imala ovdašnja sinagoga. Umoran jesam, ali mogu prije odlaska u sobu pogledati i ovu arhitektonski zanimljivu crkvu jer je zaista blizu.

Već na ulaznim dvorišnim vratima saznajem da je crkva pravoslavna. Naime, na oglasnoj ploči se nalaze dvije osmrtnice s karakterističnim bizantskim križevima. Nakon što sam osviješten o pripadnosti crkve, ovakve križeve sad zamjećujem svuda naokolo, na željeznim vratima, vrhu kupole, dvorištu... Poslije sam saznao da je uz većinsko katoličko stanovništvo značajna i pravoslavna manjina čije se crkve nalaze u svakom dijelu Bialystoka te se ističu svojim karakterističnim zlatnim kupolama. Crkva nije ruska, nije bjeloruska,

već poljska pravoslavna! Ova autokefalna crkva svoju je samostalnost dobila nakon Prvog svjetskog rata. Autohtonih poljskih pravoslavaca živi najviše upravo u pograničnim krajevima sa većinski pravoslavnim zemljama. Ova poljska crkva je saborni hram (ekvivalent katoličke katedrale) i posvećen je sv. Mikolaju (Nikoli). Unutar crkve se nalaze relikvije sv. Gabriela Zabłudowskog, položene u srebrni lijes. Riječ je o svecu koji ima sličan životopis kao katolički sv. Šimun iz Trenta. Gabriel je bio dječak iz seljačke obitelji kojeg su prema legendi Židovi oteli te žrtvovali u obredu krajem 17. stoljeća. Dječak je početkom 20. stoljeća proglašen svecom-mučenikom u Ruskoj Pravoslavnoj Crkvi. U hramu sv. Mikolaja je u vrijeme mog posjeta bilo tek par ljudi. Kao i obično u istočnim crkvama nema sjedenja pa nema ni stolica. Doduše nema ni klečanja. Sve se obavlja stojeći. Izostanak inventara omogućuje šetnju i razgledavanje ikona. U novije vrijeme

kult sv. Gabriela nema antisemitske konotacije te se njegovi krvnici definiraju kao *zli, izopačeni ljudi*. Izlazim iz crkve i već je sumrak pase vraćam u hotel. Dok ležim u sobi razmišljam o mnoštvu ljudi čiji su životi tekli ovim ulicama.

Burna prošlost, prekrajanje granica i Holokaust prebrisali su povijest grada te se može reći da je suvremeni Bialystok osnovan 1945. godine. Grad nije zaboravio svoje korijene te je od 2008. postavljena *Staza židovske baštine*. Danas je to grad lijepih fasada, širokih avenija i nezaboravne Lipowe ulice. Bialystok je grad kroz koji vrijedi prošetati ako vas je put već "nanio" tamo. Sam po sebi nije turističko odredište, ali ipak ima neku svoju dušu za što nije bitno je li grad poznat ili nije i koliko ima stanovnika te gdje se nalazi. Taj osjećaj doživljavaš na ulicama jednog grada, onoj vreći koju si toliko puta vidio, ali je u tom gradu baš posebna i za koju si siguran da je nigdje više nećeš sresti.

PREMINUO CHAIM TOPOL, NEZABORAVNI TEVJE IZ “GUSLAČA NA KROVU”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Izraelski glumac Chaim Topol, najpoznatiji po ulozi Tevjea iz poznatog filma-mjuzikla “Guslač na krovu” iz 1971. godine, preminuo je početkom ožujka u 87. godini života.

Informacija je potvrđena u objavi koju je na Twitteru podijelio izraelski predsjednik Isaac Herzog, odavši pritom počast Topolu kao “jednom od divova izraelske kulture”.

Chaim Topol bio je “daroviti glumac koji je glumio u Izraelu i u inozemstvu” osvojivši srca gledatelja, napisao je izraelski predsjednik te dodao da je Topol tijekom cijele svoje karijere Izrael “predstavljao s velikim poštovanjem”.

Za glavnu ulogu u filmu “Guslač na krovu” 1971. godine bio je nominiran za Oscara, a za tu je ulogu iste godine dobio Zlatni globus. Prvi Zlatni globus za najperspektivnijeg mladog glumca osvojio je za ulogu u izraelskoj komediji “Sallah Shabati” iz 1964. godine, snimljenoj prema djelu Ephraima Kishona. Topol je bio prvi izraelski glumac koji je osvojio Hollywood, a osim velikog glumačkog talenta bio je poznat i kao odličan pjevač, što je i pokazao u mjuziklu “Guslač na krovu”.

Topol je bio nominiran i za nagradu Tony za najboljeg glumca kada je 1991. godine glumio u novoj verziji mjuzikla “Guslač na krovu” na Broadwayu. Topol je igrajući Tevjea obišao svijet — do 2009.

godine tu je ulogu odigrao više od 3.500 puta na pozornici i na ekranu.

Chaim Topol rođen je 9. rujna 1935. godine u tadašnjoj Palestini. Njegov otac Jacob Topol bio je rođen u Rusiji i emigrirao je Palestinu gdje se između ostalog pridružio i paravojnoj organizaciji Haganah. Njegova majka Imrela bila je krojačica. Chaim i njegove dvije mlađe sestre odrastali su u radničkoj četvrti Tel Aviva. Chaimov učitelj još je u osnovnoj školi primijetio veliki glumački talent dječaka te ga potaknuo da glumi u školskim predstavama i da recitira.

Chaim je s 14 godina počeo raditi u dnevnom listu Davar a svoje je školovanje nastavio u večernjoj školi. Nakon što je maturirao preselio se u kibuc Geba a godinu dana kasnije priključio se izraelskoj vojsci gdje je postao član zabavljačke jedinice Nahal, gdje je pjevao i glumio i zabavljao izraelske vojnike.

Nakon odsluženog vojnog roka oženio se s Galijom Finkelstein i u tom je braku dobio troje djece, sina i dvije kćeri.

Topol je tijekom svoje dugogodišnje glumačke karijere glumio u brojnim filmovima, kako u Izraelu tako i u Sjedinjenim Američkim Državama, ali u povijesti kinematografije i filma ostat će upamćen kao Tevje iz legendarnog mjuzikla “Guslač na krovu”.

Uz glumu Topol se bavio i dobrotvornim aktivnostima. Osnovao je organizaciju Variety Israel koja pruža potporu djeci s teškoćama u razvoju i njihovim obiteljima.

Bio je predsjednik Jordan River Villagea, besplatnog kampa za izraelsku djecu koja pate od kroničnih ili po život opasnih bolesti. Malo je poznato da je ovaj talentirani umjetnik imao i smisla za crtanje: ilustrirao je više od 25 knjiga na hebrejskom i engleskom jeziku a volio je crtežima ovjekovječiti i važne i ugledne Izraelce. Prije deset godina napravio je crteže izraelskih predsjednika za kolekciju izraelskih poštanskih maraka.

Za svoj je rad dobio niz uglednih nagrada, među ostalim dobio je 2015. godine Nagradu Izrael, najprestižniju nagradu u zemlji, za životno djelo i poseban doprinos društvu i državi.

Glumcu je prošle godine dijagnosticirana demencija. Izraze sućuti zbog odlaska jednog od najvećih izraelskih glumaca uputili su svi izraelski političari, a počast su mu odali i brojni Izraelci.

Mjuzikl "Guslač na krovu" temelji se na romanu Šaloma Alejhema "Tewje, der Milchiger" ("Tevje, mljekar"), koji je originalno objavljen na jidišu 1894. godine. Radnja romana i filma odigrava se u Anatevki, izmišljenom štetlu unutar tzv. Crte naseljavanja za Židove u Carskoj Rusiji. Glavni lik, Tevje, nastoji očuvati židovske tradicije u svojoj obitelji te zbog toga dolazi u sukob sa svojim kćerima koje se žele udati za muškarce koji nisu odabrani na tradicionalan način, uz pomoć posrednika. Obitelj je osim toga izložena nemirima koji nagovještavaju pogrome i pokazuju političku nestabilnost u Carskoj Rusiji. Uprkos teškog i napornog rada, Tevje je siromašan i jedva prehranjuje svoju obitelj u kojoj ima pet kćeri.

Bez obzira na sve što se oko njega događa, Tevje pokušava očuvati obitelj i objašnjava da bi Židovi bez svojih tradicija bili nesigurni kao "guslač na krovu".

Prva verzija mjuzikla prikazana je u SAD-u 1964. godine. Jerry Bock je napisao glazbu a Sheldon Harnick libreto. Autor scenarija bio je Joseph Stein a broadwaysku prazvedbu režirao je Jerome Robbins.

Mjuzikl se temelji na klezmer glazbi a najpoznatija melodija je "If I Were a Rich Man" ("Da sam ja bogataš"). Hrvatska premijera mjuzikla izvedena je 1970. godine u zagrebačkom kazalištu "Komedijska".

Najpoznatija verzija ipak je ona redatelj Hermana Jewisona koji je mjuzikl

ekranizirao 1971. godine. U tom mjuziklu glavnu je ulogu igrao Chaim Topol a film je sniman u Lekeniku i Maloj Gorici. U ovom projektu prvi je puta surađivao i Branko Lustig, koji je kasnije ostvario veliku karijeru u svijetu filma.

"Guslač na krovu" je postigao izuzetan komercijalni uspjeh i smatra se jednim od najpopularnijih ostvarenja u području filmskih mjuzikla. Film je osvojio i tri Oscara kao i Zlatni globus za najbolji mjuzikl ili komediju.

MOJ OPROŠTAJ S EDOM TAUBEROM

PIŠE: ELIEZER PAPO

Kao i sve članove naših opština, bilo u zemlji, bilo u dijaspori (nek je i Izrael ponekad dijaspora), duboko me je potresla vijest o smrti čika Ede Taubera; mog dugogodišnjeg prijatelja i učitelja; legendarnog predsjednika splitske Jevrejske opštine. S čika Edom završava se polako i čitava jedna epoha. Epoha koja je njega obilježila kao čovjeka, ali istovremeno i epoha koju je on obilježio svojim predanim i samopregornim višedecenijskim javnim radom. Bio je pravi čovjek na pravom mjestu u vrijeme za koje se teško može reći da je bilo pravo vrijeme, posebno kada se imaju na umu teške posljedice koje je iza sebe ostavilo vrijeme koje mu je neposredno prethodilo, vrijeme za koje se posve sigurno može reći da je bilo krivo, ako ne i najkrivlje od svih vremena od razorenja Hrama pa do naših dana: vrijeme njemačke okupacije, vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, vrijeme logora i ge-

nocida. Mudraci Talmuda vele da Nebo svakom udarcu predupređuje melem. Jedan takav melem bio je i čika Edo. Holokaust jeste bio nepojmljiv udarac, udarac za koji se čini da za njega niti ima niti može biti melema; ali ako pokušamo da i na trenutak zamislimo Jevrejsku opštinu Split ili nekadašnji SJOJ, bez čika Edinog tihog ali jasnog vođstva, ne možemo a da ne uvidimo koliko je postojanje ljudi poput čika Ede ipak bilo melem, i koliko je doprinijelo opstanku i obnovi jugoslovenskog jevrejstva nakon Holokausta. Prvo u mirnodopskim (ali, ipak, specifičnim uslovima jugoslovenskog komunizma) kada je trebalo pronaći pravi modus vivendi za jednu desetkovanu etno-konfesionalnu zajednicu, u društvu u kome su etnička prava zagantovana, ali je religija skrajnuta i gurnuta u zapećak; a potom ponovo u ratnim uslovima, čika Edo je krajnje uspješno kormilario svojom malom zajednicom, vođen svojim ogromnim životnim iskustvom, tradicionalnim jevrejskim vaspitanjem (koje je ponio iz Sarajeva), svojim zdravim razumom i svojom skoro pa nepogrješivom intuicijom. Do dana današnjeg, sarajevske izbjeglice koje su za vrijeme

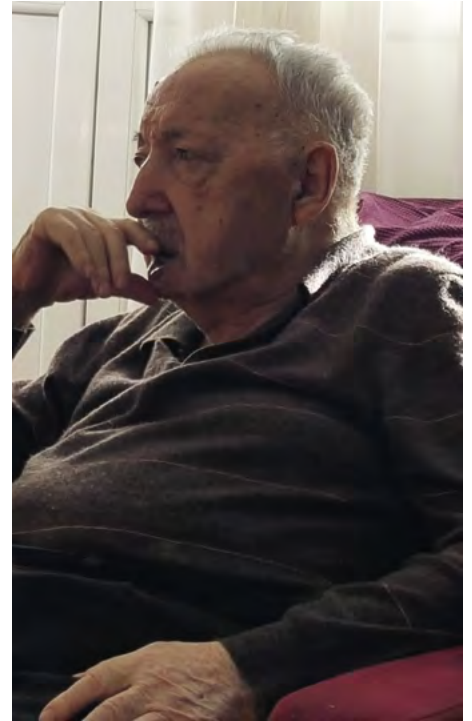
rata bile smještene u Makarsku i Split, s toplinom se sjećaju iskrene ljubavi i prave očinske brige s kojima su bili dočekani, čuvani i paženi i na kraju ispraćeni iz Dalmacije. Tiho, dostojanstveno, bez pompe, bez reflektora, bez povišenog glasa, svađe ili rasprave. Baš onako kako jevrejska tradicija uči da svoj pomaže svome, bez da ga postidi, bez da se uzdigne nad njim, bez mu stvori osjećaj da je objekat milosrđa. Jugoslovensko jevrejstvo jeste bilo zapostavilo ritual, ali u stani-pani trenucima (poput ratne krize) vođi poput čika Ede demonstrirali su suvereno vladanje jevrejskom etikom i moralom, vladanje iz koga mnoge mnogobrojnije i mnoge ritualno mnogo besprekornije zajednice mogu samo da uče, s divljenjem i pijetetom.

A kad smo već kod rituala i specifičnog predratnog jugoslovensko-jevrejskog odnosa prema istom, ne mogu a da se ne sjetim jedne priče o čika Edi koju sam još davno napisao. U toj priči, u duhu najbolje avrahamitske tradicije, čika Edo pokušava da pronađe pravu mjeru između opšte-jevrejskih liturgijskih ideala i stvarnih ljudskih mogućnosti njegove specifične male pastve. Kao ono kad Avraham kaže Bogu:

Hoćeš li pogubiti i pravednoga s nepravednim? Može biti da ima pedeset pravednika u gradu; hoćeš li i njih pogubiti, gdje nam se u prvi mah čini da Avraham traži samo evakuaciju pravednika, a praotac zapravo smjelo nastavlja sa snižavanjem cijene riječima: i nećeš oprostiti mjestu za onih pedeset pravednika što su u njemu? Dakle, Avraham traži da Bog oprost i nepravednicima, zbog postojanja određenog broja pravednika: Nemoj to činiti, ni gubiti pravednika s nepravednikom, da bude pravedniku kao i nepravedniku; nemoj; eda li sudija cijele zemlje neće suditi pravo? Onome tko prvi put čita ovaj tekst počesto izmakne iz vida činjenica da Avraham smatra nepravednim da pravedniku bude kao i nepravednom, ali ne smatra nepravednim da nepravednom bude kao i pravedniku. Bog pristaje i veli: *Ako nađem u Sodomu pedeset pravednika u gradu, oprostiću cijelom mjestu njih radi.* Jednom kada je pridobio Boga za logiku po kojoj sama činjenica da su nepravedni pustili na miru određeni broj pravednika znači da su time zaslužili da i njih Bog pusti na miru, Avraham nastavlja da provjerava krajnje granice te logike: *Gle, sada bih progovorio Gospodu, ako i jesam prah i pepeo. Može biti pravednika pedeset manje pet, hoćeš li za ovih pet zatrti sav grad?* Avraham je već prihvatio zdravo za gotovo Božiji pristanak da ne uništi grad ako je u u njemu moglo nesmetano živjeti pedeset pravednika. Šta, međutim, ako je pravednika bilo samo četrdeset i pet, da li će zbog manjka od samo pet pravednika Bog uništiti cijeli grad... Bog, naravno odgovora: *Neću, ako nađem četrdeset i pet.* Slično svom praocu Avrahamu i čika Edo se u ovoj priči cjenka. Kao Avraham, i on zna dobro što treba i šta ne treba, šta može i šta ne može; što ga ni najmanje ne sprječava da na krajnje kreativan način ishoduje *dil* kojim bi i Bog, ali i mala opština koju čika Edo predstavlja, trebali biti zadovoljni.

ČIKA EDO TAUBER¹

Bilo je to neposredno pred rat, kad se Jugoslavija uveliko raspadala, a njeni se jevrejski građani polako ali definitivno privikavali na činjenicu da im se zemlja postepeno povlači u nepostojanje, vukući sa sobom s istorijske scene i neponovljivi SFRJudaizam, koji se spontano bio razvio kao specifični jugoslovensko-jevrejski modus vivendi. Načelno, judaizam kao sistem ima dvije noge, jedna je religijsko-ritualna, a druga etničko-kulturološka. Ponajčešće koračaju uporedo, ali u nekim vremenima ili društvenim kontekstima Jevreji znaju biti prinuđeni da se oslone mnogo više na jednu, negoli na drugu nogu. U ta komunistička vremena (a Bog zna koliko su bila bolja od bratoubilačkih koja su im uslijedila), bilo se uvriježilo pravilo (Bože, što li?) da se naglašavaju etnički aspekti judaizma, a marginalizuju vjerski. Učešćem članstva svih uzrasta u organizaciji i prigodnom (sijelo, tombola, predstava, priredba) obilježavanju Pesaha, Purima ili Hanuke, naglašavani su upravo praznici koji su se lijepo uklapali u onovremeni vladajući narativ klasne borbe i zagarantovanih prava na etničko samoodređenje. Istovremeno, praznici čisto vjerskog karaktera, poput Roš hašana i Jom kipura, tradicionalno koncentrisani na svođenje metafizičkih računa, bivali su marginalizovani. Izostajanje novog socijalističko-jevrejskog načina obilježavanja određenih drevnih praznika značilo je njihovo "svođenje" na "puke" vjerske praznike, s tradicionalno regulisanim, prvenstveno liturgijskim sadržajem. Prosjek godina učesnika čisto liturgijskih sadržaja spao bi ispod osamdeset samo kad bi neki omladinac provirio u hram da vidi je li vrijeme

da dedu vodi kući. Dok je Jugoslavija izdisala na aparatima, izdahnuo je i taj i takav jugoslovenski judaizam i vođe jevrejskih opština osjetile su pravilno da trenutak nalaže ubrzanu rehabilitaciju one zakržljale i atrofirane religijsko-ritualne noge. Ako će ubuduće Jevreji iz bivših jugoslovenskih republika manje biti upućeni jedni na druge, a više na ostatak jevrejskog svijeta, onda nije bilo zgoreg da i jevrejske opštine počnu manje da liče na etničke klubove, a više na vjerske zajednice, kao što je uobičajeno na tom demokratskom Zapadu, koji se i Jevrejima tada nametnuo kao uzor.

Elem, neposredno pred rat kao tek svršeni *hazan* dobijem poziv od čika Ede Taubera, Sarajlije iz Splita i višegodišnjeg predsjednika tamošnje Jevrejske opštine, da dođem kod njih i organizujem "tradicionalno obilježavanje Roš hašana". Utanačismo datume, predviđene

1. Priča objavljena u knjizi Eliezera Pape "Nesabrane priče" (Beograd, 2022.)

troškove i ja se uputih na svoj prvi vjersko-službenički angažman. Čika Edo me dočeka na autobuskoj stanici i na putu prema opštini razvi se među nama sljedeći dijalog:

- U koliko bi ti da metnemo arvit?
- Pa, u pola osam, tačno pred akšam — odgovorih.
- De ti to malo kasnije, u pola osam je Dnevnik, neće ti niko doć'.
- Pa dobro — odgovorih pomirljivo — nek bude u osam i petnaest, da stignu i odgledat' i doć'.
- Lijepo — odgovori čika Edo pragmatično, ne pretjerano impresioniran mojom sposobnošću za kompromis. A kol'ko si mislio da traje?
- Pa, koliko uvijek traje večernja za Roš hašana, četrdeset i pet minuta.
- De ti to ućuškej nekako u pola sata, u devet je utakmica.
- Dobro, nek' bude od osam i petnaest do petnaest do devet — rekoh. I sutra možemo počet' kasnije ako nisu navikli na rana bogoslužjenja — unaprijed ponudih kompromis.
- Šta sutra? — upita me čika Edo mrtav ozbiljan.
- Pa, po danu se puše u šofar, to je centralna stvar bogoslužjenja na Roš hašana.
- Kol'ko ti to traje?
- Pa jutarnje dva sata i poslijepodnevno četrdeset i pet minuta.
- De ti to spoji i skрати, jer ti niko ovde ne zna hebrejski, a ne mogu baš satima u tebe gledat' k'o telad.
- Pa, nek' bude jutarnje od deset do dvanaest i pauza za kafu pola sata, pa odmah popodneвно, čim se mogne, po pe esu, a... onda uveće...
- Šta sad uveće?
- Pa predvečerje drugog dana Roš hašana...
- Pa, ti bi, onda, i prekositra Jovo nanovo, opet i jutarnje i popodneвно....
- Pa, nisam ja izmislio da je Roš hašana dva dana — požurih da se opravdam — a iskreno, i prekositra uveće bi trebalo...
- De ne izmišljaj, pa nije Roš hašana srpski Božić, ili Bajram, pa da traje tri dana...

— Pa nije, ali kako prvi dan pada u četvrtak, a drugi u petak, to čim petak izade, počinje Šabat.

— Mi ti ovde Šabat (ovde mi je šeretski spustio ruku na rame) tradicionalno ne obilježavamo.

— Pa, ruku na srce, dosad se niste satirali ni od obilježavanja Roš hašana.

— Nismo, što jest-jest, ali odnekud se mora počet' — odgovori mi čika Edo pomirljivo

— a i Bogu bi bilo previše da počnemo sve odjednom, na oruk, nego, polako, korak po korak, da se i mi i On naviknemo na ove nove Nas.

Pošto na ovo fino izbaždareno teološko rezonovanje nisam imao šta da kažem, te smo godine obilježili u Splitu Roš hašana, dva dana zaredom (i nema tko se sve na nebu nije prijatno iznenadio), a Šabat je dobrom starom socijalističkom petoljetkom bio predviđen već za sljedeću godinu — nego, izbi rat...

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 179. / OŽUJAK-TRAVANJ 2023. / ADAR / NISAN / IJAR 5783. / OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 1 49 22 692 / FAX: 385 1 49 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINACIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 20 EURA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 35 EURA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČKA BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZABAHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

